

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільська академія народного господарства

На правах рукопису

Пушкар Зоряна Михайлівна

УДК 911.3:338.1:636(477.84)

**Територіальна організація
тваринницько-промислового
комплексу регіону**

(на матеріалах Тернопільської області)

Спеціальність: 11.00.02 – економічна та соціальна
географія

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
географічних наук

Науковий керівник –
Качан Євген Петрович
кандидат економічних
наук, професор

Тернопіль – 2000

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ	
ТВАРИННИЦЬКО-ПРОМИСЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ.....	9
1.1. Суть тваринницько-промислового комплексу і проблеми його функціонування в сучасних умовах.....	9
1.2. Типізація тваринницько-промислових комплексів	14
1.3. Структура тваринницько-промислових комплексів та її трансформація в умовах ринку	17
1.4. Особливості територіальної організації тваринницько-промислового комплексу	25
1.5. Методичні засади вивчення обласного тваринницько- промислового комплексу і його територіальної організації.....	26
РОЗДІЛ II. ОБ'ЄКТИВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ	
ТВАРИННИЦЬКО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ	
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	
2.1. Природні особливості області та їх вплив на формування тваринницько-промислового комплексу	37
2.2. Соціально-економічні чинники формування тваринницько-промислового комплексу	41
2.3. Екологічні умови формування тваринницько- промислового комплексу	49
2.4. Сучасний стан функціонування тваринницько- промислового комплексу області.....	55
РОЗДІЛ III. СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ТВАРИННИЦЬКО-	
ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	
3.1. Галузева структура	63
3.2. Функціональна структура тваринницько- промислового комплексу	81
3.3. Територіальна структура.....	95

3.4. Організаційно-управлінська структура	106
---	-----

РОЗДІЛ ІV. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТВАРИННИЦЬКО-

ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ І ШЛЯХИ

її УДОСКОНАЛЕННЯ	110
------------------------	-----

4.1. Основні форми територіальної організації

тваринницько-промислового комплексу	110
---	-----

4.2 Основні напрямки удосконалення територіальної

організації тваринницько-промислового комплексу	141
---	-----

ВИСНОВКИ.....	148
---------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	161
----------------------------------	-----

ДОДАТКИ.....	174
--------------	-----

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена соціально-економічними змінами, що відбуваються в агропромисловому комплексі країни при переході до ринкових відносин. Вони вимагають розробки адекватних напрямків удосконалення форм територіальної організації та комплексно-пропорційного розвитку всіх його підкомплексів. Особливо актуальними є проблеми функціонування тваринницько-промислових комплексів (ТПК), де в період переходу до ринку виробництво та промислова переробка тваринної сировини зазнали найбільшого спаду, значно трансформувалися виробничо-територіальні і виробничо-технологічні зв'язки. Виникли нові форми територіальної організації ТПК, пов'язані з приватизацією і роздержавленням підприємств АПК, появою малого і середнього бізнесу тощо. Ці процеси вимагають наукового обґрунтування та розробки прикладних заходів для удосконалення територіальної організації ТПК усіх територіальних рівнів.

Найбільш глибоко і різнобічно територіальні та структурні зміни у розвитку ТПК можна вивчити на регіональному рівні обласного масштабу. Управління сільського господарства і продовольства та облдержадміністрації керують агропромисловими процесами, розробляють програми розвитку АПК з урахуванням природних і соціально-економічних чинників, історично набутих навиків людей.

У вітчизняній і зарубіжній суспільно-географічній науці регіональним аспектам дослідження приділяється значна увага, зокрема теорія тваринницько-промислового комплексформування базується на працях Г.В.Балабанова, Д.Ф.Вермеля, М.Р.Влах, Л.Ф.Гаврилюк, В.А.Гуцала, О.В. Заставецької, Ф.Д. Заставного, Р.А. Івануха, С.І. Іщука, Н. І. Коновалової, М.М. Книш, П.В. Луцишина, С.М.Малюка, В.П.Нагірної, Я.Б.Олійника, М.М.Паламарчука, М.Д.Пістуна, І.М.Пушкара, В.М.Тюріна, О.І.Шаблія, С.С.Шнісера та інших вчених. Проте проблеми розвитку та територіальної організації обласних ТПК в умовах переходу до ринку вивчені ще недостатньо. Це й зумовило вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Тернопільської академії народного господарства і належить до держбюджетної теми “Еколого-економічні проблеми розвитку і розміщення продуктивних сил регіону”.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення науково-теоретичних і методичних засад удосконалення територіальної організації та комплексно-пропорційного розвитку регіонального ТПК в умовах переходу до ринкових відносин.

Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких наукових та практичних задач:

- поглибити теоретичні та методичні засади вивчення регіонального ТПК;
- виявити різноманітні типи ТПК, їх структуру, особливості територіальної організації;
- проаналізувати вплив природних, соціально-економічних, екологічних та історичних чинників на розміщення і функціонування ТПК;
- розкрити галузево-функціональну, територіально-функціональну й організаційно-управлінську структури ТПК;
- дослідити територіальну організацію ТПК Тернопільської області;
- розробити основні напрямки удосконалення територіальної організації ТПК Тернопільської області в умовах переходу до ринкових відносин.

Об'єктом дослідження є ТПК Тернопільської області, який відзначається сприятливими природними та соціально-економічними умовами і чинниками для розвитку тваринництва та промислової переробки його сировини. В області склалася відповідна спеціалізація сільського господарства, сформувалася інфраструктурна база та сітка підприємств з переробки тваринної продукції.

Предметом дослідження є структура, спеціалізація і територіальна організація ТПК регіону.

Методи дослідження. Для вирішення основних задач в дисертації використовувались такі методи: системно-структурного аналізу і синтезу – для дослідження територіальної, функціональної і організаційно-управлінської структур; порівняльно-географічний – для аналізу сучасного стану ТПК; індексний – для виявлення ступеня спаду чи росту тваринництва, його поголів'я, продуктивності; графічний – для відображення внутрішньогосподарських циклів; картографічний – для створення моделей ТПК; кореляційної залежності, середніх величин та інші.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретичних та методичних засад формування і функціонування регіонального ТПК в умовах переходу до ринкових відносин. Досліджено сучасні особливості територіальної організації ТПК області, а саме:

- виявлено вплив процесів приватизації і роздержавлення на формування різних форм територіальної організації ТПК ;
- виділено внутрішньогосподарські цикли виробництв, що формуються під впливом малого бізнесу;
- вивчено чинники впливу на структуру і територіальну організацію ТПК Тернопільської області;
- досліджено сучасну галузево-функціональну та територіально-функціональну структури ТПК області;
- проведено районування ТПК Тернопільської області;
- розроблено графічні і картографічні моделі ТПК Тернопільської області;
- на базі аналізу територіальної організації ТПК Тернопільської області розроблено основні напрямки її удосконалення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні та методичні засади вивчення ТПК області можуть використовуватися для дослідження аналогічних комплексів інших областей і регіонів України.

Прикладні висновки дисертаційного дослідження доцільно використати при розробці обласної програми розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села на період до 2010 року як складової Національної програми, що розробляється в Україні. Аналітичні матеріали дисертації можуть бути використані обласними організаціями при розробці прогнозних напрямків економічного і соціального розвитку області.

Основні положення дисертації використовуються при вивченні студентами географічних та економічних спеціальностей у курсах «Розміщення продуктивних сил» в Тернопільській академії народного господарства, «Географія Карпато-Подільського регіону» в Чернівецькому державному університеті імені Ю.Федьковича, а також «Географія своєї області» на географічному факультеті Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що всі результати дисертаційного дослідження отримані автором самостійно і опубліковані в 10 одноосібних статтях.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження апробовані у доповідях на міжнародній науковій конференції «Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил» (м. Київ, 1999 р.); на міжнародному науково-методичному семінарі з теорії і практики регіонального географічного краєзнавства (м. Тернопіль, 1999р.); на звітних конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільської академії народного господарства, на наукових семінарах кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ (1997- 1999рр.); на кафедрі економічної і соціальної географії Тернопільського державного педагогічного університету (1998-1999 рр.). Результати дослідження опубліковані у наукових і навчально-методичних виданнях.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 10 наукових праць загальним обсягом 3,0 друкованих аркуша, з них у фахових виданнях 4

публікації, у збірниках наукових праць – 3 і на наукових конференціях і семінарах – 3.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційна робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний матеріал викладений на 124 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 180 сторінок комп'ютерного набору, в тому числі на 56 сторінках – 13 рисунків, 22 таблиці та 7 додатків, список використаних джерел (включає 168 найменувань).

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ТВАРИННИЦЬКО-ПРОМИСЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ

1.1. Суть тваринницько-промислового комплексу і проблеми його функціонування в сучасних умовах

Одним з найважливіших підкомплексів АПК є тваринницько-промисловий комплекс. Метою його функціонування є неперервне забезпечення населення продуктами харчування, а промисловість необхідною сировиною. В умовах переходу до ринку продукція тваринницько-промислового комплексу формує й експортний потенціал України. Враховуючи роль цього комплексу в забезпеченні економічної, а в широкому розумінні і політичної стабільності та національної безпеки України, його треба розвивати швидкими темпами. Для цього є необхідні природні ресурси, соціально-економічні чинники, які ще не повністю залучені. Важливе значення в сучасних умовах має наукове обґрунтування розвитку і територіальної організації тваринництва та промисловості з переробки його сировини.

У вітчизняній суспільно-географічній літературі нагромаджений значний теоретико-методологічний матеріал про суть тваринницько-промислового комплексу, його місце в агропромисловому комплексоформуванні. Більшість вчених схиляється до думки, що в основі формування комплексу лежить агропромислова інтеграція, власне, посилення зв'язків між виробництвом сільськогосподарської сировини, її зберіганням, транспортуванням, переробкою та споживанням кінцевої продукції [106]. Проте агропромислому, в тому числі й тваринницько-промислому інтеграцію, необхідно розглядати в більш широкому плані, оскільки зв'язками охоплені не тільки технологічні стадії виробництва і промислової переробки тваринної сировини, але й підприємства, що їх обслуговують. Особливо це очевидно в сучасних умовах, коли відсутнє централізоване фінансування і кредитування, матеріально-

технічне забезпечення, виникають різні типи підприємств, засновані на нових формах власності. Отже, на нашу думку, інтеграційні процеси в умовах переходу до ринку охоплюють всі підприємства й організації, що беруть участь у виробництві та промисловій переробці тваринної продукції. Вони стають складнішими, оскільки в умовах ринку набувають іншого характеру і підпорядковані ринковим законам. Тому тваринницько-промислове комплексформування зазнає певних трансформацій.

Для встановлення змін у процесах формування і функціонування тваринницько-промислових комплексів необхідно дослідити горизонтальні (галузеві) та вертикальні (міжгалузеві) зв'язки, що зумовлюють відповідно горизонтальну та вертикальну інтеграцію. Дослідження виявляють, що безпосередні горизонтальні зв'язки між підприємствами при зародженні ринкових відносин значно послабилися. Кожне сільськогосподарське підприємство почало функціонувати самостійно або навіть відокремлено. Втратили значення колишні адміністративно закріплені зв'язки між племінними господарствами і підприємствами для вирощування корів – первісток та молочними фермами. Вони набули товарно-грошових відносин, що були неадекватними між підприємствами, що становлять технологічні ланки комплектування молочного стада. Така ж ситуація утворилася і в м'ясному тваринництві.

Вертикальна інтеграція також послабилася. Відносини між сільськогосподарськими і переробними підприємствами порушилися, з одного боку, диспаритетом цін на тваринницьку і промислову продукцію, а з другого – монопольним диктатом промислових підприємств. Це була практика, успадкована від старої економічної системи. У процесі приватизації і дальшого реформування вертикальні зв'язки між підприємствами агропромислового процесу набули нових форм (на договірній основі, вільної реалізації, контрактації, створення спільних підприємств (комбінатів тощо). Отже, сировинні зони переробних підприємств фактично зникли. Тому зміст агропромислового комплексформування трохи видозмінюється, але принципи

формування тваринницько-промислового комплексу залишаються незмінними. Технологічні особливості сировини: малотранспортабельність, швидке псування і втрата поживних якостей – зумовлюють розміщення промислових підприємств у районах з високою концентрацією молочного стада.

Почали діяти і ринкові принципи: затрати – прибуток. Переробні підприємства самостійно формують зони заготівлі молока, скорочуючи транспортні затрати і стимулюючи його виробництво. У селах створюються пункти заготівлі молока, обладнані сучасними холодильними агрегатами та вимірними приладами. Отже, останніми роками інтеграційні процеси набувають нових ознак.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що закономірності агропромислового комплексоформування залишаються незмінними, а дія їх підсилена ринковими законами. Тому суть тваринницько-промислового комплексу відображається процесами територіального поєднання виробництва і промислової переробки тваринної сировини.

Тваринницько-промисловий комплекс різні автори аналізують з урахуванням різнотипних ознак. В економіко-географічній літературі більшість вчених вважає, що у процесі формування комплексу найважливішу роль відіграють виробничо-територіальні і технологічні зв'язки, зумовлені особливостями тваринної сировини. Так, В.П. Нагірна під тваринницько-промисловим комплексом розуміє сукупність підприємств і організацій, діяльність яких пов'язана з виробництвом продукції тваринництва, її промисловою переробкою та обслуговуванням цих підприємств [23]. У цьому визначенні основна увага зосереджена на структурних відносинах підприємств, що формують тваринницько-промисловий комплекс будь-якого таксономічного рівня, хоч у ньому передбачено тісний зв'язок між структурними складовими.

М.Д. Пістун АПК вважає формою агропромислової інтеграції, тобто як єдність галузей і сфер діяльності, що на основі міжгалузевих зв'язків беруть участь у виробництві, заготівлі, переробці, зберіганні, транспортуванні та

оптовій реалізації готової сільськогосподарської продукції [106]. Аналогічно, це можна застосувати і для визначення суті ТПК. В ньому простежується ідея технологічної засади у формуванні АПК і його підкомплексів. Важливо, що АПК має всі стадії виробництва сировини і її промислової переробки, а також реалізацію готової продукції. Дискусійним у цьому визначенні є “реалізація готової сільськогосподарської продукції”. З одного боку, перероблена сільськогосподарська сировина є промисловою продукцією для харчування, а з іншого – вся оптова реалізація готової сільськогосподарської продукції може відбуватися на різних стадіях агропромислового процесу, зокрема: заготівля і продаж свіжого м’яса, яєць, картоплі, овочів, фруктів, а також і продукції глибокої переробки – консервів, ковбас тощо.

Інші критерії використовують економісти при обґрунтуванні суті АПК і тваринницько-промислового комплексу. Жаринов А.В. і Онищенко О.М. надають найбільшого значення у формуванні і функціонуванні тваринницько-промислового комплексу організаційно-управлінським зв’язкам. Вони вважають, що ці зв’язки забезпечують оптимальний і ефективний розвиток комплексу в цілому.

Не можна заперечувати цієї думки, оскільки організаційно-управлінські зв’язки мають значний вплив, особливо в перехідний період до ринку, на збалансований розвиток сільськогосподарських і переробних підприємств. У даний час організаційно-управлінські зв’язки дуже послаблені, а договірні ще не набули тієї сили, яка б забезпечувала баланс виробництва різних видів тваринницької сировини і раціональне використання потужностей переробних підприємств.

Академік НАН України М.М. Паламарчук у визначення АПК закрив функціональну ознаку і вважав, що це – поєднання окремих ланок народного господарства (насамперед, підприємств), діяльність яких пов’язана з виробництвом, переробкою та збутом сільськогосподарської продукції [101]. Такі зарубіжні вчені, як О.Т.Александров, Д.Ф.Вермель, С.І.Сьомін та інші,

при визначенні АПК надають перевагу виробничо-технологічним зв'язкам між взаємопослєдуючими галузями [133].

Аналіз визначень АПК виявляє, що в їх основу закладені різні критерії, але суть полягає у тому, що це поєднання міжгалузевого типу, між складовими якого є різноманітні види зв'язків. Проте кожний підкомплекс АПК є територіально-виробничим утворенням, що формується за принципом наближення переробних підприємств до джерел сировини, і територіальність їх відіграє найважливішу роль. Вона зумовлює спеціалізацію і концентрацію виробництва відповідно до природних і соціально-економічних чинників, його диверсифікацію, формування відповідного ринку продовольчої продукції.

З огляду на ці твердження ми вважаємо, що під тваринницько-промисловим комплексом слід розуміти територіальне поєднання підприємств для виробництва тваринницької продукції, її промислової переробки, а також підприємств і організацій, що забезпечують раціональне функціонування інтегрованого утворення, що склалося під впливом природних і соціально-економічних чинників та дії ринкових законів і закономірностей комплексності.

Це визначення впливає із таких теоретичних принципів:

- тваринницько-промисловий комплекс – це територіально “прив’язана” сукупність взаємозв’язаних виробництв;
- структура забезпечує його функціонування як єдиного виробничо-територіального цілого;
- між структурними елементами існують тісні виробничо-територіальні, технологічні, трудові, реалізаційні, матеріально-технічні, інформаційні та інші типи зв’язків;
- формування тваринницько-промислового комплексу тісно зв’язане з природними і соціально-економічними і екологічними умовами, які визначають його спеціалізацію і диверсифікацію галузевої структури;
- функціонують тваринницько-промислові комплекси під дією закону попиту і пропозиції та закономірності комплексності;

– концентрація виробництва певних видів продукції тваринницько-промислового комплексу формує окрему нішу в регіональних чи загальнодержавному ринках.

1.2. Типізація тваринницько-промислових комплексів

Інтеграційні процеси у тваринницько-промисловому комплексі зумовлюють виникнення складних об'єктів, що відрізняються між собою за різними ознаками. У науковій літературі найбільш поширена типізація різних видів АПК за спеціалізацією, масштабами охоплення території, структурою, участю в територіальному поділі праці, характером зв'язків між структурними елементами [101, 106]. Ці критерії можна використати для типізації тваринницько-промислового комплексу, необхідної для наукового аналізу і розробки напрямів їх перспективного розвитку. Вона дозволяє поділити тваринницько-промисловий комплекс на окремі його ланки – конкретні тваринницько-промислові територіальні комплекси (ТПТК). Кожна така ланка має свої власні риси територіальної організації виробництва та промислової переробки тваринної сировини.

Ознаки типізації, як правило, мають якісні характеристики і дозволяють поділити явища чи процеси на окремі групи. За масштабами території тваринницько-промислові комплекси поділяються на регіональні та локальні (рис. 1.1). Регіональні поділяються на макрорегіональні (загальнодержавні та великих господарських районів). Прикладом таких комплексів є тваринницько-промислові комплекси, наприклад, Поділля, Полісся та інших регіонів. Їх особливістю є складна компонентна та територіальна структура. В них, як правило, представлена в повному обсязі сфера виробництва засобів виробництва, ринкова інфраструктура, наукове обслуговування.

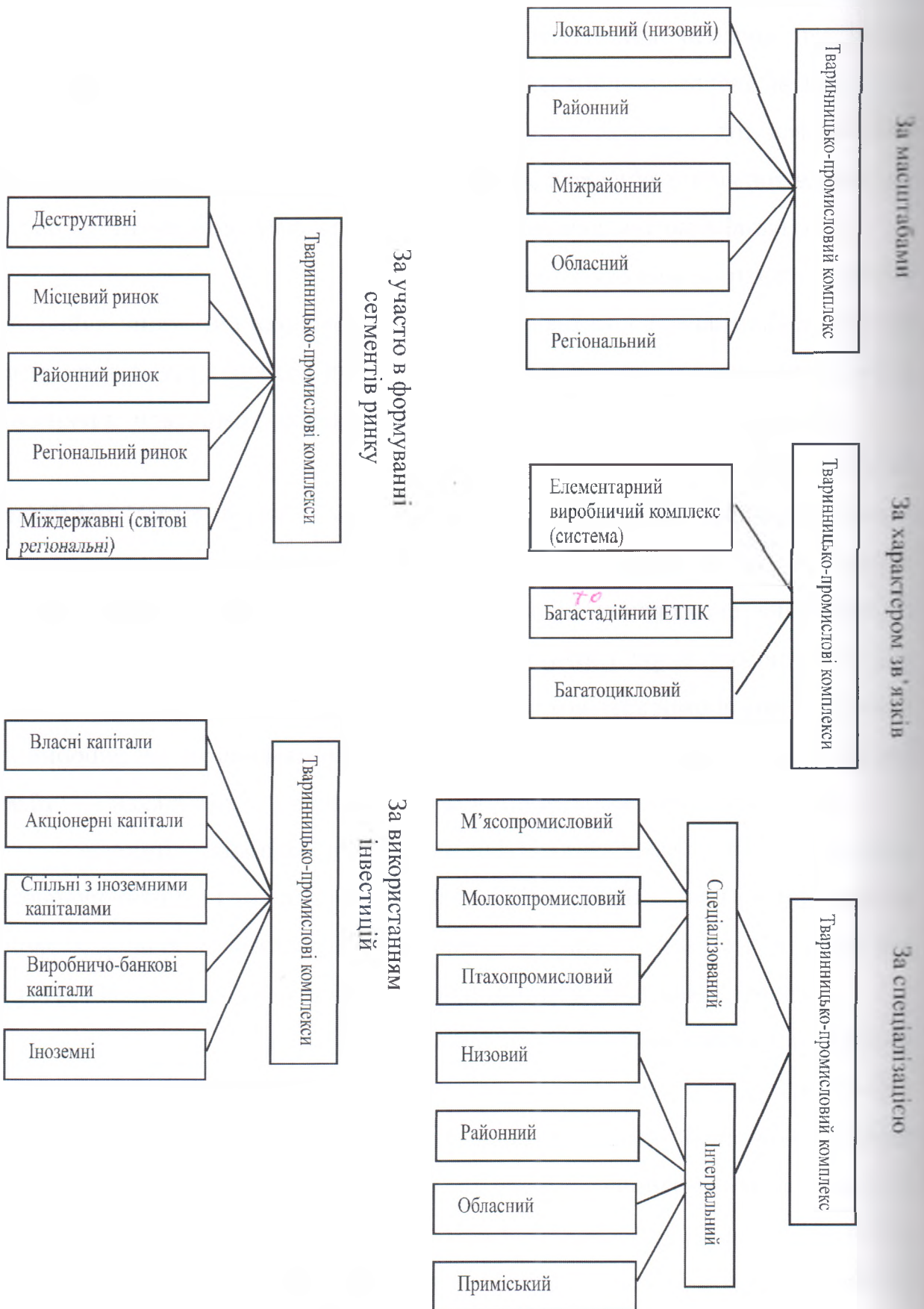

Рис. 1.1 Основні принципи типізації ТПК,

Макрорегіональні тваринницько-промислові комплекси представлені в Автономній Республіці Крим, адміністративних областях. Мікрорегіональні – в адміністративних районах. Перевага цього типу тваринницько-промислових комплексів в тому, що вони є об'єктами територіального прогнозування й управління. У них концентруються всі заходи, пов'язані з реформуванням комплексу, створенням ринкового середовища.

Локальні тваринницько-промислові територіальні комплекси (ТПТК) не пов'язані з межами адміністративно-територіального поділу і є формою територіальної концентрації тваринницько-промислових поєднань на невеликій території. Вони бувають елементарними або навіть багатостадійними.

За спеціалізацією тваринницько-промислові комплекси бувають виробничими, виробничо-торговими, виробничо-науковими. За виробництвом тваринницько-промислові комплекси є м'ясопромислові, молокопромислові, штахопромислові та ін. Виробничо-торгові комплекси формуються на основі забезпечення споживання певного виду продукції населенням, у основі їх лежить не виробничий цикл, за словами академіка М.М. Паламарчука, а відтворювальний, тобто такий, що включає виробництво, переробку і споживання продукції.

Виробничо - наукові тваринницько-промислові комплекси тільки почали формуватися і включають наукові установи, що розробляють методи селекції високопродуктивних видів тварин та птиці, переробки сировини, виробництва кормів, та дослідні господарства.

За специфікою поєднання умов і чинників функціонування та розвитку виділяють зональні і приміські тваринницько-промислові комплекси. Зональні формуються під впливом природних умов і ресурсів, спеціалізуючись на виробництві тваринної продукції та її промислової переробки. Найбільший вплив на зональні комплекси має структура земельного фонду, система кормовиробництва, спеціалізація землеробства (рослинництва).

Приміські тваринницько-промислові комплекси [96] створюються під визначальним впливом концентрації населення у великих містах, його потреб в

певних видах малотранспортабельної продукції.

Тваринницько-промислові комплекси типізують також за їх значенням у формуванні ринку продовольчих товарів з тваринницькою продукцією. За цим критерієм виділяються комплекси, що впливають на формування загальнодержавного ринку і створюють експортний потенціал країни, регіонального ринку, задовольняють локальні потреби населення.

Виділені типи тваринницько-промислових комплексів відображають їх різновиди залежно від того, які ознаки переважають при поділі певного типу на підтипи. Така систематизація необхідна для дослідження територіальної організації тваринницько-промислового комплексу.

1.3. Структура тваринницько-промислових комплексів та її трансформація в умовах ринку

Структура тваринницько-промислових комплексів відображає внутрішню будову (склад) комплексу і є поєднанням елементів і сукупності зв'язків між ними [155]. Оскільки кожен елемент структури завжди функціонує в тісному зв'язку з особливостями території та галузевим складом підприємств, то часто з методологічної точки зору використовують комбіновані структури – галузево (компонентно)-функціональну та функціонально-територіальну. М.Д. Пістун під галузево – функціональною структурою розуміє компонентну [106]. Вона відображає галузевий, внутрігалузевий та міжгалузевий поділ праці, а в умовах реформування АПК зумовлює виникнення нових підприємств і організацій, певною мірою пов'язаних з тваринницько-промисловим процесом.

У науковій літературі компонентна структура ТПК характеризується як багатосферна ланка народного господарства. Досі чіткого не виділені сфери (групи галузей), що становлять тваринницько-промисловий комплекс. Деякі з них, зокрема Онищенко О.М. [97], вважають, що у його структурі є три

сфери, інші – чотири, п'ять, а дехто навіть шість [147] і більше сфер. На нашу думку, все це залежить від рівня генералізації структури, бо структура комплексу не є суб'єктивним набором галузей і виробництв, а об'єктивним функціонуванням різних підрозділів господарського комплексу країни, що забезпечують виконання певної функції у тваринницько-промисловому процесі. Зважаючи на те, що в умовах науково-технічної революції та розвитку ринкових відносин необхідне створення нових елементів, тому структура тваринницько-промислового комплексу перебуває у постійному русі.

М.Д.Пістун в компонентній структурі АПК виділяє шість сфер. В радянський період вони справді виконували всі необхідні функції в агропромисловому процесі. В умовах реформування АПК такі структурні елементи не можуть оптимально задовольнити потреби агропромислового виробництва. Тому ми вважаємо, що сучасна компонентна структура тваринницько-промислового комплексу повинна включати вісім сфер. До вже виділених М.Д.Пістуном треба долучити фінансово-кредитну та маркетингову сфери. Фінансово-кредитна має кредитувати усі сфери комплексу, а маркетингова – займатися пошуком ринків та збутом продукції (рис. 1.2).

П.Саблук і О.Крисальний вважають, що у сучасних умовах ці сфери відіграють найважливішу роль, оскільки сприяють розвиткові товарно-грошових відносин і впливають на стан інших сфер тваринницько-промислового комплексу. У зв'язку з інтелектуалізацією виробництва в перспективі вагоме місце займе восьма сфера і провідною стане інформаційна служба.

В умовах переходу до ринкових відносин суттєво змінюється перша сфера тваринницько-промислового комплексу. У ній в результаті реформування формуються різні типи сільськогосподарських підприємств, заснованих переважно на приватній власності. У цих підприємствах розвивається виробництво не тільки тваринної сировини, але й її переробка та реалізація готової продукції.

Рис.1.2 Функціонально-галузева (компонентна)структура тваринницько-промислового комплексу (за Пістуном М.Д. і з доповненням автора),[106. - С.17]

На селі таким чином виникає малий бізнес, що переміщує основу інтеграційних процесів у сільське господарство, що вже давно характерно для розвинених країн Заходу та Північної Америки.

Ще одною особливістю сучасного розвитку першої сфери є поступовий перехід від чітких виробничих циклів у радянський період до відтворювальних та внутрігосподарських.

Друга сфера, як і в минулому, представлена великими переробними підприємствами. Внаслідок спаду виробництва у тваринництві їх основні фонди використовуються на 40-50%. У зв'язку з низькою платоспроможністю населення вироблена продукція не має збуту. Тому пошук ринків продовольчого спрямування є однією з актуальних проблем маркетингової сфери тваринницько-промислового комплексу.

Третя сфера в перші роки незалежності України не могла задовольнити село різними матеріально-технічними засобами. Підприємства постачали селу продукцію машинобудівної, хімічної, мікробіологічної і комбікормової промисловості за високими цінами та низької якості. Тому сільськогосподарський виробник переорієнтувався на іноземну продукцію, що значно послабило внутрішній ринок. У зв'язку з цим, уряд поставив вимогу створити сучасні види машин і обладнання для тваринництва і кормовиробництва.

Функціонально-територіальна структура АПК – це різні форми територіального зосередження виробництва та промислової переробки тваринної сировини, а також спосіб функціонування його компонентів, що зображає їх найсуттєвіші внутрішні властивості.

В економіко-географічному аспекті такими властивостями є територіальна спеціалізація і концентрація, диверсифікація виробництва, комплексність і збалансованість розвитку основних сфер тваринницько-промислового комплексу, що сприяють раціональному використанню тваринної сировини та виробничих потужностей переробних підприємств.

У сучасній суспільно-географічній літературі склалося два напрями вивчення функціонально-територіальної структури. Перший з них базується на виділенні різних типів локальних тваринницько-промислових комплексів у вигляді елементарних та багатостадійних тваринницько-промислових систем, які на вищих рівнях формують обласні, регіональні та зональні елементи територіальної структури. Всі елементи тваринницько-промислових комплексів, на відміну від рослинницьких, не мають чітко вираженої спеціалізації у першій сфері. Вона відображає молочно-м'ясний або м'ясо-молочний напрям розвитку тваринництва. Тому спеціалізація ТПК визначається вже за продукцією другої сфери, коли на території переважають молоко- чи м'ясопромислові цикли. Цей напрям розвивають співробітники Інституту географії НАН України.

Інший підхід до виділення елементів територіальної структури АПК, у тому числі й тваринницько-промислового комплексу, відзначається широким врахуванням виробничо-технологічних зв'язків підприємств, що переробляють тваринну сировину. В цьому варіанті промислові підприємства є інтеграторами тваринницько-промислових зв'язків і функціональною першоосновою тваринницько-промислового комплексу. Елементами територіальної структури при цьому підході є тваринницько-промисловий пункт (центр), куш, вузол, зона [106]. Такого підходу дотримуються вчені Київського національного університету (М.Д.Пістун, С.І. Іщук, Д.М. Стеченко та ін.).

Кожен з цих методів має свої переваги і, на думку І.М.Пушкара, їх можна використовувати як методологічну основу виявлення елементів територіальної структури і "знизу", і "зверху". При вивченні територіальної структури тваринницько-промислового комплексу деякі елементи, характерні для АПК будь-якого таксономічного рівня, не формуються. Наприклад, спеціалізовані молочні чи м'ясні райони і зони. Їх можна виділяти з великим ступенем абстракції.

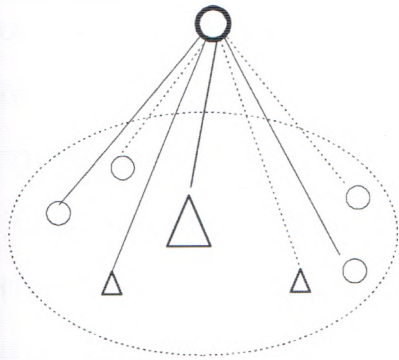
При вивченні територіальної структури обласного ТПК її елементами можна вважати елементарний молокопромисловий територіальний комплекс,

багатостадійний молокопромисловий територіальний комплекс, молокопромисловий куш, молокопромисловий підрайон, що є складовим елементом молокопромислового району і об'єднує декілька обласних ТПК. Це стосується й інших спеціалізованих комплексів (м'ясопромислових та птахпромислових). Важливо при цьому виділяти інтегральні елементи, що синтезують тваринницько-промисловий територіальний процес у різні територіальні форми. Нижче виділяють тваринницько-промисловий мікрорайон і підрайон. Формують ці елементи, елементарні і багатостадійні молоко- і м'ясопромислові територіальні комплекси (рис.1.3). Формування цих елементів підсилюється в даний час функціонуванням малих та середніх підприємств для переробки тваринної сировини.

Важливим у сучасних умовах є вивчення функціональної структури тваринницько-промислового комплексу. За визначенням М.М.Паламарчука [101] це взаємозв'язані міжгалузеві ланки виробництва і промислової переробки сільськогосподарської сировини. Елементи функціональної структури тваринницько-промислового комплексу – це тваринницько-промислові цикли (молокопромисловий, м'ясопромисловий, птахпромисловий та ін.). Вони формуються на основі виробництв, що є послідовними стадіями виробництва і переробки вихідної сировини на готовий для споживання продукт.

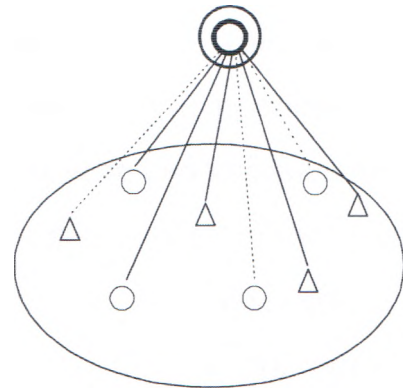
В обласному тваринницько-промисловому комплексі не всі елементи циклів локалізуються на території області, особливо виробництва третьої сфери. Навіть якщо вони перебувають у її межах, вони не належать до обласного тваринницько-промислового циклу, оскільки вони обслуговують регіональні цикли й інших областей. Тому в межах областей ідеальні тваринницько-промислові цикли не функціонують, а тільки основні ланки цих циклів і виробництва, що їх обслуговують.

Вивчення функціональної структури має прикладне значення. Сьогодні, тваринницько-промисловий комплекс як України загалом, так і

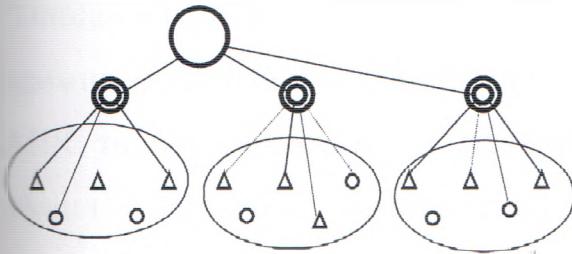
ВИРІВНИЧА
МОЛОКОПРОМИСЛОВА
СИСТЕМА

- — межі господарства;
- △ сільськогосподарські підприємства громадського сектора;
- підсобні господарства населення;
- переробні мінізаводи і цехи;
- постійні зв'язки.

ПРОСТА МОЛОКОПРОМИСЛОВА
ЕЛЕМЕНТАРНА ТЕРИТОРІАЛЬНА
СИСТЕМА

- зона заготівлі молока;
- △ сільськогосподарські підприємства громадського сектора;
- підсобні господарства населення;
- ◎ молокозавод.

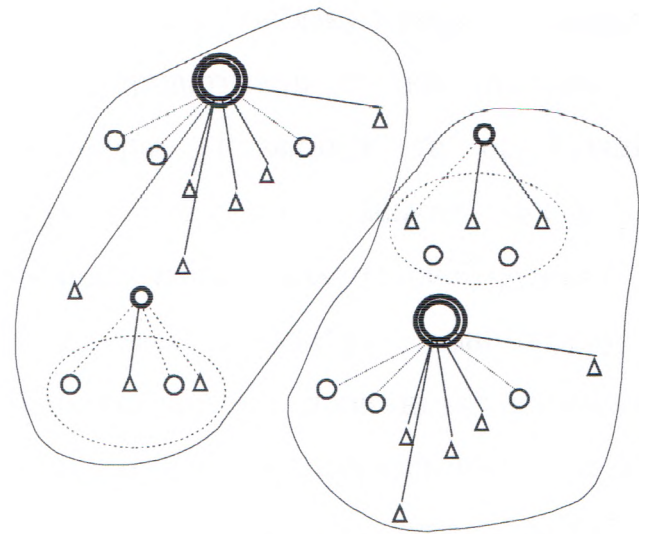

БАГАТОСТАДІЙНА МОЛОКОПРОМИСЛОВА
ТЕРИТОРІАЛЬНА СИСТЕМА

- міськмолокозавод;

проста молокопромислова
елементарна територіальна
система.

МОЛОКОПРОМИСЛОВИЙ КУЩ.

Рис. 1.3 Елементи територіальної структури
молокопромислового комплексу.

Тернопільської області зокрема, перебуває у кризовому стані, удосконалення його структури і внутрікомплексних пропорцій не можна досягти без нових методів управління розвитком його функціональних ланок.

Організаційно-управлінська структура комплексу тісно зв'язана з розвитком управління обласним АПК. За визначенням М.Д. Пістуна, організаційно-управлінська структура АПК – це сукупність організаційних форм і органів управління, що ієрархічно взаємопов'язані і забезпечують цілеспрямований і узгоджений розвиток усіх ланок АПК [106]. Елементи організаційної структури створюються державними і господарськими органами як форми управління агровиробництвом. До сучасної структури управління АПК належить Міністерство аграрної політики та підпорядковані йому обласні й районні управління сільського господарства та продовольства. Крім державних органів управління, є проміжні виробничі спеціалізовані об'єднання "Плодоовочпром", "Облптахопром", об'єднання молочної, м'ясної промисловості та інші. Ці органи трансформуються у зв'язку з реформуванням АПК та його окремих ланок. Крім цього, приватизація та інші процеси в області сприяють виникненню нових форм управління та організації виробництва, різних господарських структур на рівні сільських населених пунктів. Традиційні органи управління надалі змінюватимуть свої функції, а провідне місце в організаційно-управлінській структурі займатимуть господарські організації на місцях. Державні органи повинні здійснювати розробку господарської політики, координувати господарський механізм та сприяти впровадженню науково-технічного прогресу, на основі інтересів держави.

1.4. Особливості територіальної організації тваринницько-промислового комплексу

Територіальна організація тваринницько-промислового комплексу є синтезуючим напрямом усіх аналітичних характеристик у компонентному чи територіальному аспектах. Під територіальною організацією Е.Б. Алаєв розуміє "поєднання функціонуючих територіальних структур, об'єднаних структурами управління..." [5]. І.О.Горленко, С.М.Малюк вважають, що територіальна організація " – це синтез форм суспільної організації виробництва". Кожне з цих визначень характеризує тільки певні аспекти організації виробництва і промислової переробки тваринної продукції. Зрозуміло, що без відповідної спеціалізації і концентрації виробництва не може бути тої основи, яка зумовила б інтеграційні процеси. Тому слід розглядати територіальну організацію тваринницько-промислового комплексу як єдність усіх чинників, що сприяють досягненню такого рівня виробництва, коли агропромислова інтеграція стає необхідним процесом його дальшого розвитку. Оскільки розвиток виробництва зумовлює його структуру, то справді її територіальний аспект разом з управлінням є основою територіальної організації.

З приведених теоретичних міркувань можна визначити особливості територіальної організації тваринницько-промислового комплексу. Вони загалом зводяться до таких основних положень.

1. Територіальна організація ТПК є найбільш географічною категорією, оскільки розвиток тваринництва тісно зв'язаний з територією, її природними та соціально-економічними можливостями. Структура земельного фонду, система кормовиробництва, наявність водних ресурсів, рівень розвитку рослинництва, інших галузей господарства, потреби суспільства – це та основа, на якій формується територіальна організація тваринницько-промислового комплексу. Від рівня її врахування залежить специфіка територіальної організації, зокрема тваринницьких галузей. Територіальні відмінності в природній і соціально-економічній основі тваринницько-промислового

комплексу найвагоміше диференціюють тваринницько-промислове комплексоформування.

2. Технологічні особливості тваринницької сировини: швидке псування, малотранспортабельність, втрата поживних речовин при зберіганні – зумовлюють її концентрацію в зонах переробних підприємств, розвиток міжгалузевих зв'язків.

3. Функціонування тваринницько-промислового комплексу вимагає цілої системи підприємств і організацій, які обслуговувала б весь процес виробництва і промислової переробки тваринної продукції, що призводить до формування його основних і додаткових ланок.

4. Територіальна «прив'язка» цих ланок зумовлює формування різних за масштабами тваринницько-промислових комплексів (елементарних, багатостадійних, кущових, підрайонних та інших), що є основними формами територіальної організації обласного тваринницько-промислового комплексу.

5. Для регулювання пропорцій у розвитку всіх ланок комплексу необхідні організаційно-управлінські чинники, які спрямували б його на усунення диспропорцій.

6. Процеси виробництва треба узгоджувати з потребами ринку, його місткістю, потребами населення та держави в цілому. Ця особливість має визначити ланку територіальної організації тваринницько-промислового комплексу.

1.5. Методичні засади вивчення обласного тваринницько-промислового комплексу і його територіальної організації

Вивчення обласного тваринницько-промислового комплексу є складним і багатогранним процесом, що вимагає використання цілого комплексу різноманітних методів і підходів. Особливо складно досліджувати різні явища і

процеси в перехідний до ринкових відносин період, коли функціонують старі структури і з'являються нові види діяльності. Однак така трансформація відносин одночасно дозволяє визначити, які форми господарювання є ефективними і мають тенденції дальшого розвитку.

Методичні засади дослідження при такому підході мають базуватися на теоретико-методологічних принципах, що використовуються в суспільно-географічній науці. При цьому слід спиратися на закономірності формування тваринницько-промислового комплексу, його типізацію, структурну парадигму, теорію комплексформування та ін.

Враховуючи складність об'єкта, що досліджується, необхідно розробити таку його схему, яка виявила б логіку і послідовність наукового пошуку. Вникнути в суть проблеми можна тільки шляхом поділу загального ходу дослідження на взаємозв'язані етапи.

На першому етапі необхідно виділити об'єкт з господарського середовища території, розкрити його суть, структуру та територіальну організацію, тобто створити науково-методичну базу вивчення тваринницько-промислового комплексу. Для цього опрацьовується наукова література, що стосується теми дисертації. Звертається увага на ті наукові принципи, які повинні лежати в основі дослідження.

На другому етапі вивчаються чинники формування і розвитку тваринницько-промислового комплексу. Необхідно дати оцінку природнім умовам та соціально-економічним чинникам, що впливають на внутріобласну організацію комплексу [122]. Важливо оцінити економіко-географічне положення області і її окремих частин, визначити позитивні і негативні аспекти з огляду впливу на процес тваринницько-промислового комплексформування. Серед природних чинників формування і функціонування тваринницько-промислового комплексу важливе значення має характер поверхні, клімат, що впливають на утримання і годівлю тварин. Від них певною мірою залежать показники кормовиробництва. Оскільки тваринництво менше залежить від

природних умов, ніж землеробство, то цей вплив необхідно оцінювати через можливості рослинництва у розвитку кормової бази.

Важливе місце в дослідженні відводиться соціально-економічним чинникам формування тваринницько-промислового комплексу. Визначається рівень розвитку економіки області, спеціалізація сільського господарства та промисловості. Для вивчення спеціалізації тваринництва необхідно встановити його виробничий напрям на певній території. Рівень спеціалізації можна визначити індексним методом, поданим у формулі (1.1)

$$I_{c.} = \frac{P_{v.p.}}{\Sigma P_{v.o.}} : \frac{\Sigma P_p.}{\Sigma P_o.}, \quad (1.1)$$

де $I_{c.}$ – індекс спеціалізації;

$P_{v.p.}$ – вартість реалізованої продукції певного виду на досліджуваній території;

$\Sigma P_{v.o.}$ – сума реалізованої продукції певного виду в області;

$\Sigma P_p.$ – вся сума реалізованої продукції на території, наприклад, адміністративного району;

$\Sigma P_o.$ – вся сума реалізованої продукції в області.

Коли $I_{c.} \geq 1$, то галузь (або її продукція) визначається як спеціалізована.

Однією з вихідних позицій досліджень є з'ясування потреб території у продукції тваринницько-промислового комплексу. Для цього використовуються науково обгрунтовані норми споживання продуктів харчування на душу населення. Важливим чинником територіальної організації є особливості розселення, зокрема великі поселення, при яких формуються приміські комплекси, що задовольняють потреби їх населення. Встановлюється чисельність населення області, адміністративних районів, густота та співвідношення міського і сільського населення. Слід звернути увагу на

динаміку населення в цілому та поселень зокрема, оскільки територіальна концентрація населення зумовлює і територіальну концентрацію споживання продукції комплексу.

Одним з важливих чинників функціонування тваринницько-промислового комплексу є стан і використання трудових ресурсів, які також впливають на характер розміщення, типи і розміри сільськогосподарських підприємств. Тому необхідно встановити загальну кількість трудових ресурсів, їх статево-вікову структуру, зайнятість у тваринництві і на переробних підприємствах області.

Вивчаючи соціально-економічні чинники, слід особливу увагу звернути на транспортне забезпечення тваринницько-промислового комплексу. Провідним його видом у внутріобласних перевезеннях є автомобільний транспорт. Успішне функціонування комплексу тісно пов'язане із спеціалізованими засобами для перевезення тваринної сировини і готової продукції.

У сучасних умовах до найважливіших чинників розвитку тваринницько-промислового комплексу належить реформування його основних сфер відповідно до законів Верховної Ради України і Указів Президента України. Уточнюється кількість реформованих господарств, їх статус, організація виробництва і розподіл доходів, вплив реформування на економічну ефективність виробництва у різних типах сільськогосподарських і переробних підприємств. При цьому особливо важливі тенденції зміни ефективності виробництва через аналіз прибутковості чи його рентабельності.

Дослідження оцінки чинників, що впливають на тваринницько-промисловий комплекс, необхідно завершити вивченням земельного фонду області у розрізі адміністративних районів та його використання. Особливу увагу слід звернути на структуру сільськогосподарських угідь, зокрема пасовищ і сіножатей.

На третьому етапі досліджується структура комплексу. З інтегрального АПК області виділяється обласний тваринницько-промисловий комплекс.

Встановлюються галузі, підгалузі і виробництва, а також організації й установи, пов'язані з функціонуванням комплексу. Вивчаються підприємства, зв'язані з виробництвом, зберіганням, транспортуванням, промисловою переробкою тваринної сировини. На цьому етапі ретельно вивчають тваринництво: його сучасний стан, рівень спеціалізації і концентрації, форм власності, матеріально-технічної бази, економічну ефективність окремих галузей. При цьому аналізуються показники: кількості і структури поголів'я худоби і птиці, щільності поголів'я (ВРХ з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, свиней – на 100 га ріллі, птиці – на 100 га посівів зернових); обсяги виробництва в галузях.

Середньорічне поголів'я ВРХ (N_c) визначають за середньомісячним поголів'ям за формулою (1.2)

$$N_c = \frac{\frac{1}{2}(N_1 + N_2 + N_3 + \dots + \frac{1}{2}N_n)}{n-1}, \quad (1.2)$$

де N_1 – поголів'я тварин на 1 січня звітного року, гол.;

N_2 – поголів'я тварин на 1 лютого звітного року, гол.;

N_3 – поголів'я ВРХ на 1 березня звітного року, гол.;

N_n – поголів'я ВРХ на 1 січня нового року, гол.;

n – кількість цифр [58].

Крім того, необхідно з'ясувати економічну ефективність галузей тваринництва – продуктивність, собівартість і рентабельність.

Для аналізу кормовиробництва використовуються такі показники: джерела і види кормів, структура кормовиробництва, кормовий баланс; розвиток кормовиробництва (посівна площа кормових культур, продуктивність пасовищ, виробничі потужності комбікормової промисловості, потреби в

кормах, ефективність кормовиробництва, його концентрація, територіальні відмінності у кормовому балансі в адміністративних районах).

При аналізі переробних підприємств необхідно вивчити їх галузеву структуру. Для цього використовуються дані управління статистики області про склад промислових підприємств, їх величину за чисельністю промислово-виробничого персоналу, обсягом валової продукції і вартості основних фондів. Співвідношення між цими показниками дає відомості про перевагу певних галузей в області. Важливе значення має аналіз виробничих потужностей переробних підприємств, заготівля сировини, коефіцієнт використання потужностей, собівартість одиниці валової продукції. В умовах переходу до ринкових відносин особливу увагу слід звернути на реалізацію товарної продукції на різних рівнях територіальних ринків в області, державі та на експорт. Товарну продукцію тваринництва обчислюють за формулою (1.3)

$$Q_{т.т} = Q_{д} + Q_{з.о} + Q_{р.} + Q_{н.} + Q_{б.у.} + Q_{і.к.}, \quad (1.3)$$

де $Q_{т.т}$ – товарна продукція тваринництва;

$Q_{д}$ – продукція, реалізована державі, грн;

$Q_{з.о}$ – продукція, реалізована заготівельним організаціям, у т.ч. кооперації за прямими зв'язками, грн;

$Q_{р.}$ – продукція, реалізована на ринку, грн;

$Q_{н.}$ – продукція, реалізована населенню через систему громадського харчування та в рахунок оплати праці;

$Q_{б.у.}$ – продукція, реалізована за бартерними угодами;

$Q_{і.к.}$ – продукція, реалізована по інших каналах [58].

Товарність окремих видів тваринницької продукції, галузей і господарств в цілому визначається як відношення товарної частини продукції до її валового обсягу, вираженої у відсотках [28]. Її обчислюють за формулою:

$$T = (P_t : P_v) \cdot 100 \% , \quad (1.4)$$

де T – товарна продукція галузей або господарств, % ;

P_t – товарна продукція (у натуральних або вартісних показниках);

P_v – валова продукція (у натуральних або вартісних показниках).

Для визначення привабливості структурних складових асортименту молочних продуктів доцільно використовувати коефіцієнт ринкової активності (Кр.а.). Він визначається відношенням спожитої (реалізованої) продукції до виробленої, помноженої на оптимальний реалізаційний період.

$$Kp.a. = (P_r : P_v) \times Op.p., \quad (1.5)$$

де P_r – продукція реалізована;

P_v – продукція вироблена;

$Op.p.$ – оптимальний реалізаційний період.

При дослідженні обласного тваринницько-промислового комплексу важливе значення має вивчення його функціональної структури, оскільки окремі виробництва і галузі в комплексі подані не окремо, а у вигляді міжгалузевих поєднань. Необхідно з'ясувати, які виробничі цикли формуються в даному тваринницько-промисловому комплексі, встановити їх склад. Докладно методика вивчення висвітлена в окремих монографіях [162].

При аналізі територіальної структури виділяють її складові. Первинною є елементарний тваринницько-промисловий територіальний комплекс, власне, територіальне поєднання переробного підприємства із зоною заготівлі тваринної сировини. У радянський період її закріплювали адміністративно. В умовах переходу до ринку сировинну зону формує кожне переробне підприємство через договори з господарствами всіх форм власності. Первинні елементи територіальної структури формують елементи вищих таксономічних

рівнів. У тваринницько-промисловому комплексі це багатостадійні молоко- чи м'ясопромислові територіальні комплекси. Найбільше вони формуються у молокопромисловому комплексі, коли напівфабрикати на потужне молокопереробне підприємство у зоні великого міста постачають інші молокопереробні підприємства глибинних районів. Сукупність цих комплексів створює тваринницько-промисловий підрайон. В умовах ринку в обласних тваринницько-промислових комплексах виникло багато малих підприємств і цехів з переробки тваринної сировини, яку постачає одне або декілька господарств. Оскільки такі підприємства разом з постачальниками сировини формують виробничі комплекси на невеликій території, вони є основою тваринницько-промислового куща.

Після виділення елементів територіальної структури комплексу слід дати їм комплексну характеристику, визначивши площу, що займає виділений елемент, кількість і щільність населення, структуру тваринної продукції, особливості її територіального зосередження, показники частки виробництва кожного елемента в області.

Особливу роль у дослідженні тваринницько-промислового комплексу відіграє четвертий етап, коли досліджується територіальна організація і розробляються основні напрями її удосконалення. Територіальна організація починається з виявлення основних форм: спеціалізованих тваринницько-промислових комплексів та інтегральних районів. Спеціалізовані комплекси: молокопромисловий, м'ясопромисловий, птахопромисловий – вивчаються як окремі елементи інтегрального комплексу. При виділенні інтегральних районів використовуються показники локалізації виробництва, групування і ранжування адміністративних районів за величиною валової продукції.

На нашу думку, таким синтезуючим показником є коефіцієнт локалізації. Він визначається відношенням валової продукції тваринництва у будь-якому регіоні області до валової продукції сільського господарства [58], що показано у формулі (1.6).

$$K_{л.} = \frac{Вп.т. обл.}{Вп.с/г}, \quad (1.6)$$

де $K_{л.}$ – коефіцієнт локалізації;

Вп.т. – валова продукція тваринництва;

Вп.с/г – валова продукція сільського господарства.

Оскільки ми вивчаємо міжгалузеві територіальні процеси, то необхідно розрахувати такі коефіцієнти для кожного виду продуктів, що виробляються переробними підприємствами (м'яса, ковбаси, масла, сиру, незбираномолочної продукції). Таким чином, ми отримаємо показники для регіоналізації (районування) тваринницько-промислових поєднань.

При дослідженні територіальної організації використовується картографічний метод, що дозволяє створити на основі аналітичних даних просторову модель тваринницько-промислових районів. При розробці заходів удосконалення територіальної організації тваринницько-промислового комплексу слід звернути увагу на такі положення:

- пропозиції про раціональне використання природно-ресурсного потенціалу області у процесі розвитку різних галузей тваринництва та промислової переробки його сировини;

- напрямки удосконалення компонентної структури тваринницько-промислового комплексу, зокрема залучення до господарського обігу нових виробничих формувань: кооперативів, орендних господарств, агрофірм, асоціацій, приватних господарств населення тощо;

- шляхи підвищення продуктивності тваринництва для збалансованого розвитку переробних підприємств і задоволення потреб ринку продовольчими товарами;

- розв'язання територіальних проблем удосконалення взаємозв'язків між сільськогосподарськими та переробними підприємствами;

- створення відповідної сучасної інфраструктури виробництва і ринку;

- підвищення екологічності продукції тваринницько-промислового комплексу на основі раціоналізації кормовиробництва та поліпшення ветеринарного догляду за тваринами;
- впровадження сучасних маркетингових служб в організаційні структури ТПК.

Висновки

Тваринницько-промисловий комплекс (ТПК) – один з найважливіших підкомплексів АПК, метою якого є неперервне забезпечення населення продуктами харчування, а промисловість – необхідною сировиною. В основі формування ТПК лежить агропромислова інтеграція (горизонтальна і вертикальна).

Аналіз визначень АПК виявляє, що в їх основу закладені різні критерії, які зводяться до того, що це поєднання міжгалузевого типу, між галузями якого існують різноманітні види зв'язків. З огляду на ці твердження, ми вважаємо, що під ТПК слід розуміти територіальне поєднання підприємств з виробництва тваринницької продукції, промислової переробки, а також підприємств і організацій, що забезпечують раціональне функціонування інтегрованого утворення, що склалося під впливом природних і соціально-економічних чинників та дії ринкових законів і закономірностей комплексності.

За масштабами території ТПК поділяється на регіональні (макро-, мікрорегіональні) та локальні (елементарні і багатостадійні). За спеціалізацією – на виробничі, виробничо-торгові, виробничо-наукові. За виробництвом – на м'ясопромислові, молокопромислові, птахопромислові та ін. За специфікою поєднання умов і чинників функціонування та розвитку – на зональні та приміські. Є комплекси, що впливають на формування загальнодержавного ринку і створюють експортний потенціал країни регіонального ринку задовольняють локальні потреби населення.

Структура тваринницько-промислового комплексу перебуває у постійному русі. На нашу думку, до сучасної компонентної структури має належати вісім сфер. До вже виділених М.Д.Пістуном шести сфер, слід додати фінансово-кредитну і маркетингову (див. рис. 1.2). Елементами територіальної структури ТПК необхідно вважати елементарні, багатостадійні молоко- і м'ясопромислові територіальні комплекси, кущі, підрайони і райони. Тваринницько-промислові цикли є елементами функціональної структури.

РОЗДІЛ II

ОБ'ЄКТИВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ТВАРИННИЦЬКО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Природні особливості області і їх вплив на формування тваринницько-промислового комплексу

Тваринницько-промисловий комплекс як складне економіко-географічне утворення формується під впливом різноманітних природних, соціально-економічних, історичних, екологічних та інших умов і чинників. Вони зумовлюють динаміку розвитку та функціонування різних складових компонентів тваринницько-промислового комплексу області.

У науковій літературі під "чинником" розуміють рушійні сили, що визначають процес формування комплексу, його риси та структурні особливості, а під умовами – елементи середовища, які можна використати при певному рівні розвитку продуктивних сил у сільському господарстві. Ці поняття тісно взаємозв'язані. На певному етапі історичного розвитку умови можуть переходити у чинники і зумовлювати розвиток певної галузі господарства. О.І. Шаблій вважає, що чинники виникають з умов під впливом дії певних законів і закономірностей. Таким чином, умови і чинники загалом впливають на динаміку розвитку процесів у тваринницько-промисловому комплексі, а також визначають економічну ефективність тваринницько-промислової інтеграції [158].

Всі чинники за характером впливу на тваринницько-промисловий комплекс можна класифікувати за різними критеріями:

- за специфікою дії: чинники формування, функціонування;
- за генезисом: природні, соціально-економічні, історичні, технічні, екологічні та інші;

- за масштабами дії: макро-, мікрогеографічні.

Така класифікація необхідна для визначення пріоритетності впливу на певне економіко-географічне чи економічне явище. Тому при вивченні тваринницько-промислового комплексу необхідно аналізувати всі групи чинників та умов, які впливають на нього.

До природних належать рельєфні умови території, її кліматичні особливості, ґрунтовий покрив, водні та біологічні ресурси. Ця група чинників в цілому опосередковано впливає на формування та функціонування тваринницько-промислового комплексу: через польове кормовиробництво, характер утримання тварин, тісно пов'язаний з природними умовами.

Рельєфні умови Тернопільської області специфічні для розвитку тваринницько-промислового комплексу. Вона розміщена на Подільській височині, тільки північна частина – на невеликій площі Поліської низовини (Кременецький і Шумський райони). Подільська височина – це хвиляста рівнина з підняттями у південно-західній частині, що зумовлює різні крутизною схили поверхні. За даними Тернопільського інституту землеустрою, в області до 18% території, де крутизна схилів понад 7°, а 24% – до 7°. Такі площі, як правило, використовуються для пасовищ, сіножатей, а залісненні здебільшого для випасу громадського тваринництва. З цією метою використовуються також міжрічкові долини та заплави, найбільш характерні для центральної частини області. Вони дають зелену масу для сінажу, а деякі з них окультурені (Зборівський, Кременецький, Борщівський райони) і дають значну кількість зеленої маси та є високопродуктивними пасовищами.

На Подільській височині розміщені орні землі, третина яких використовується для польового виробництва кормів. Особливо для тваринництва сприятливі природні умови частини Кременецького району, де створені пасовища площею понад 200 га для випасу великої рогатої худоби (ВРХ). Таким чином, рельєфні умови області позитивно впливають на розвиток різних галузей тваринництва та створення для нього відповідної кормової бази.

Кліматичні умови безпосередньо впливають на характер утримання та тривалість випасу худоби, використання зеленого конвейєру, спеціалізацію та урожайність кормових культур. Тернопільська область знаходиться в зоні західного та північно-західного переносу повітряних мас, що зумовлюють температурні показники та кількість опадів. За даними метеорологічних станцій, вони відрізняються у різних частинах області. Середньорічні температури коливаються від $6,9^{\circ}$ у центральній частині до $7,4^{\circ}$ у північних та південних районах області. Це зумовлено географічним положенням та рельєфом території. Опадів в області випадає від 550 мм до 650 мм, переважна більшість – у теплі періоди року. Найбільше значення для тваринництва має тривалість періоду з температурами понад $+10^{\circ}\text{C}$, що триває від 200 до 210 днів на півдні і 176-180 днів – на півночі. У цей період тваринництво використовує пасовищні корми. Для кормовиробництва, крім цього, важливе значення має сума активних температур, що становить від 2400° до 3000°C і зумовлює вирощування різних кормових культур. Період з температурами понад 10°C на півдні і в районі Кременця становить 165, а в центральній частині – 155-160 днів. У цих умовах можна вирощувати різноманітні кормові культури, у т.ч. навіть теплолюбні [113]. Кліматичні умови сприяють утриманню різних видів тварин, тому можуть використовуватися типові фермерські приміщення без підігрівання.

Для розвитку тваринництва в області є сприятливі ґрунти. Тут переважають чорноземи опідзолені, типові, лучні, а також ясно-сірі лісові ґрунти з різними рівнями деградації. Чорноземи розміщені окремими ареалами на всій території області, але найбільше зосереджені в центральній і південно-східній частині. Темно-сірі та сірі опідзолені ґрунти локалізуються в Бережанському, Монастириському, Буцацькому, Кременецькому, окремих частинах Чортківського та Борщівського районів і займають площу 310,9 тис. га, з них 268,5 тис. га розорюються [113]. Вплив ґрунтів на тваринницько-промисловий комплекс зумовлюється тільки кормовиробництвом, тобто вони мають на нього виливають опосередковано.

Важливе значення для комплексу мають водні ресурси, оскільки вода використовується в усіх його підгалузях. Споживаються води поверхневого стоку, підземні, води озер. Загальний стік річок у середній за водністю рік становить 5,69 км³ води, а об'єм води у ставках, їх в області 429, становить 52,4 млн. м³, корисний об'єм – 29,4 млн. м³ [113]. Водопостачання тваринницьких ферм, польових станів – 56 млн. м³ на рік, або майже 30 % загального водоспоживання області. Це набагато перевищує відповідний показник в Україні в цілому (21,3%). В області є регіональні відмінності в забезпеченні водними ресурсами. Найбільший показник поверхневого стоку, що припадає на одну людину за рік, у Лановецькому, Козівському, Зборівському та Шумському районах – майже 4000 м³, а найменший – в Тернопільському, Борщівському, Гусятинському, Чортківському районах – від 0,4 до 1,0 тис. м³. У сучасній екологічній ситуації водні ресурси можуть стати стимулюючим чинником розвитку тваринницько-промислового комплексу, оскільки переробні галузі тваринницької продукції водомісткі і потребують великої кількості чистої води.

На розвиток тваринницько-промислового комплексу області впливають біологічні ресурси. До них належать склад і запаси трав'яної маси, лісової сировини, що використовуються як кормові ресурси. Лісова площа області становить 186,2 тис. га, або 13,5% площі земельного фонду, деревно-чагарникові насадження – 9,5 тис. га, або 0,7% площі земельного фонду. В області виробляється незначна кількість хвойної муки – 47,3 тонни, або лише 3,7% виробленої трав'яної муки з інших біологічних ресурсів, тому вітамінне борошно виготовляється з трав'яної рослинності, сконцентрованої на сіножатях та пасовищах.

Останніми роками виявляється тенденція до зростання площ сіножатями і пасовищами. Якщо у 1980 році їх було 86,6 тис. га, то у 1990 році – 143,5 тис. га і в 1998 році – 157,2 тис. га. Це позитивні зміни в удосконаленні використання сільськогосподарських угідь, підвищенні екологічності земельного фонду і збільшенні літніх кормових угідь для

тваринництва, що є важливою умовою підвищення його продуктивності. Наявність цих угідь впливає на характер утримання худоби і тип годівлі. На ріллю в області припадає 820 тис. га, 240 з яких, або 30%, зайнято під кормовими культурами.

Сіножаті і пасовища розміщені на території області нерівномірно. Найбільше сіножатей – в Шумському – 12,9%, Бережанському – 10,1%, Зборівському – 9,9%, Кременецькому – 9,3%, Тернопільському – 8,2%, а найменше – у Чортківському – 1,9%, Монастириському – 0,8%, Заліщицькому – 1,3%, Борщівському районах – 2,2%. Таке співвідношення в структурі сільськогосподарських угідь зумовлене рельєфом території, її розораністю. В регіональному плані таке ж співвідношення склалося і в розподілі пасовищ. У Шумському, Бережанському, Зборівському районах частка пасовищ у сільськогосподарських угіддях становить 8-10%, а в інших районах – від 4 до 6%. Таким чином, у всіх районах області є можливість використання природних кормових угідь для потреб тваринництва.

2.2. Соціально-економічні чинники формування тваринницько-промислового комплексу

До цих чинників належать: населення і трудові ресурси, рівень розвитку господарства на території, основні форми власності і типи господарств, попит і пропозиція на тваринницьку продукцію, розвиток транспорту і шляхів з'єднання, впровадження інновацій у тваринницько-промисловому комплексі та ін. Ці чинники впливають на рівень його сформованості, процеси функціонування і економічну ефективність та інтеграційні процеси між тваринництвом і переробними галузями промисловості.

Тваринницько-промисловий комплекс належить до трудомістких. При сучасному рівні матеріально-технічної бази зростає роль населення та трудових ресурсів у розвитку тваринництва та його переробних галузей.

Населення і трудові ресурси відіграють специфічну роль у функціонуванні тваринницько-промислового комплексу. З одного боку, населення є необхідним чинником розвитку тваринництва та продукції після промислової переробки, з іншого – споживачем продуктів тваринництва. Воно забезпечує формування та ефективне функціонування національного ринку сільськогосподарської продукції. Тому населення та трудові ресурси є визначальним чинником формування та функціонування комплексу.

У Тернопільській області на початок 1999 року населення становило 1163,9 тис. осіб [140]. Порівняно з 1996 роком кількість населення зменшилася на 11,9 тис. осіб. Це сталося, в основному, за рахунок міграції населення, механічного руху та від'ємного сальдо природного приросту. Чисельність сільського населення, що відіграє найважливішу роль у функціонуванні сільськогосподарської ланки та деяких видів переробної промисловості, у 1999 році становила 651,6 тис. осіб, або 56,0 %, всього населення.

Кількість сільського населення поступово зменшується. Так, у 1996 році воно нараховувало 663,4 тис. осіб, а в 1999 – зменшилося на 1,8 %. Цей процес був особливо інтенсивним від 1986 до 1993 р., а з 1993 року сповільнився і населення щорічно зменшується на 0,2%. У територіальному відношенні найбільше зменшилося сільське населення у Бережанському, Чортківському, Тернопільському районах, а в інших – цей процес майже стабілізувався.

Важливим показником розміщення сільського населення в області є його густота. У 1998 році вона становила 47 осіб на 1 км². У Буцацькому, Кременецькому, Борщівському, Заліщицькому районах густота сільського населення за останні 10 років не змінилася. Це пояснюється віддаленістю від обласного центру, що є основним ядром урбанізації. У цих районах тваринницько-промисловий комплекс в основному забезпечується необхідною

робочою силою, при цьому спеціалізація пов'язана з вирощуванням трудомістких культур (овочів, тютюну, садівництвом). Одним із показників, що характеризує сільське розселення, є завантаженість сільськогосподарських угідь на одного сільського мешканця. Найвищий цей показник у Бережанському, Зборівському, Лановецькому, Підволочиському, Шумському, Козівському і Збаразькому районах. Тут в середньому на одного мешканця припадає майже 18,6га, а найнижчий – у Борщівському, Буцацькому, Заліщицькому, Монастириському, Тернопільському районах (10,7 га). Завантаженість сільськогосподарських угідь корелюється з густотою та чисельністю сільського населення області. Проте ці показники не зовсім точно характеризують наявність сільських трудових ресурсів і особливо їх перспективний якісний склад. У цьому відношенні найбільше значення має аналіз статеві-вікової структури сільського населення.

За даними на 01.01.1999 року осіб до працездатного віку в селах було майже 22 %, працездатного – 47 %, старшого за працездатне – 31 %. Крім цього, виявляється тенденція зменшення частки дітей у загальному демографічному показнику. Важливо, що в сільській місцевості чисельність працездатних більша від чисельності працездатних. Це підтверджують такі дані: понад 31% загальної чисельності сільського населення становлять особи у віці старшому за працездатний. За віковою структурою у сільській місцевості мешканців віком до 14 років, чоловіків і жінок, майже порівну – по 24 тис. осіб. Чисельність сільського населення віком від 15 до 25 років зменшується і становить – 21 тис. осіб, причому чоловічого населення більше від жіночого. Кількість населення віком від 15 до 50 років становить майже 42 % , з них більше, ніж половина, припадає на старші вікові категорії – 45-60 років. Переважну більшість – 64% – становить жіноче населення. У статеві-віковій піраміді населення від 60 і більше років становить понад 30%, дві третини з них – жінки. Ці показники дають підставу стверджувати, що в перспективі сільські трудові ресурси при теперішній матеріально-технічній базі, не зможуть забезпечувати сільськогосподарського виробництва.

Сучасні процеси приватизації і роздержавлення вплинули на структуру зайнятості сільського населення області. В колективних сільськогосподарських підприємствах зайнято 26,7% усіх трудових ресурсів області, чисельність їх зменшилася на 4,4 тис. осіб. У селянських фермерських господарствах – 0,2%, в підприємницьких структурах сільськогосподарського сектору – 2,6%, в особистому підсобному господарстві – 10%. Останній показник різко зріс, починаючи з 1993 року, на 3,8%.

Дальший розвиток економічних реформ, як показують наявні тенденції, призведе до дальшої диференціації зайнятості у різних сферах тваринницько-промислового комплексу. Населення стане важливим чинником виробництва тваринницької продукції, її промислової переробки та реалізації в різних маркетингових структурах.

Тваринницько-промисловий комплекс як міжгалузеве утворення функціонально базується на взаємозв'язках між різними галузевими сферами. Матеріальною базою цих взаємозв'язків є транспорт, тому його розвиток впливає на формування тваринницько-промислового комплексу і визначає його ефективність. Тут важливу роль відіграють дороги та рухомі засоби транспорту. Тернопільська область належить до транспортнонасичених територій середнього рівня. Оскільки вона належить до регіонів з інтенсивним розвитком сільського господарства, то найбільше значення, особливо для тваринницько-промислового комплексу, має автомобільний транспорт. Він забезпечує постачання тваринництва необхідними кормами, перевезення продукції до місць переробки та різноманітні будівельні та технологічні роботи.

Автомобільний транспорт у тваринницько-промисловому комплексі базується на внутрігосподарській, місцевий та магістральний. У процесі функціонування тваринницько-промислового комплексу найбільше значення має внутрігосподарський транспорт. Протяжність автомобільних шляхів внутрігосподарського значення в області – 28,6 тис. км. Це дороги з твердим покриттям та поліпшені ґрунтові дороги. Їх розвиток характерний для всіх районів області. Цими дорогами здійснюються внутрігосподарські зв'язки,

пов'язані з функціонуванням тваринництва. Зв'язки з переробними та обслуговуючими підприємствами здійснюються магістральними видами доріг різного рангу. В області протяжність цих видів автомобільних доріг становить майже 6 тис. км, в тому числі 5,2 тис. км – доріг з твердим покриттям. На 1 тис. км² припадає 407 км автомобільних доріг, із твердим покриттям – 359 км, що майже в півтора рази перевищує відповідні показники в Україні. У зв'язку з цим можна стверджувати, що область і її тваринницько-промисловий комплекс достатньо забезпечені автомобільним транспортом.

Аналіз даних у районах області виявляє, що у тваринницько-промисловому комплексі найбільше значення за обсягами перевезень має автомобільний транспорт. Останніми роками змінилася структура перевезень. До 1993 року зв'язки з переробною промисловістю здійснювалися залізничним транспортом, зокрема це стосується перевезення відходів переробки цукрової сировини (меляси, жому). Ці функції виконує автомобільний транспорт відомчого підпорядкування. У процесі функціонування тваринницько-промислового комплексу в області здійснюються перевезення спеціалізованими видами транспорту (транспортування молока, худоби, м'яса та іншої продукції). Транспортні затрати у структурі собівартості становлять у цілому в області понад 16%. Тому зниження транспортних витрат є важливою умовою підвищення ефективності тваринницько-промислового комплексу.

В умовах переходу до ринкових відносин транспорт відіграватиме ще більшу роль у тваринницько-промисловому комплексі області, оскільки він має здійснювати зв'язки області з ринками збуту готової продукції. В цьому відношенні певну роль повинен відіграти і залізничний транспорт. Його мережа на території області має протяжність 575 км, а на 1000 км² припадає 41,4 км (в Україні – 37,6 км) [113]. Забезпеченість залізничним транспортом в області нерівномірна. Найбільше він розвинутий у центральній та південній частинах. У північних районах (Кременецькому і Шумському) залізничний транспорт має обмежені можливості при перевезенні продукції тваринницько-промислового комплексу, зокрема, після промислової переробки. Тому тут і у

багатьох районах південної частини треба розвивати спеціалізовані види транспорту для внутріобласних та міжобласних перевезень продуктів тваринництва.

Кормовиробництво є найважливішим чинником розвитку тваринництва та його продуктивності. Тернопільська область має сприятливі умови для розвитку кормової бази, що охоплює польове кормовиробництво, комбікормову промисловість, відходи підприємств з переробки сільськогосподарської сировини, використання відходів харчової промисловості, природні сіножаті і пасовища. Найбільше значення має польове кормовиробництво, яке забезпечує тваринництво на 92% необхідними кормами. Посівні площі під кормовими культурами становлять 314,2 тис. га. Значні площі займають зернофуражні культури, кукурудза на зерно (27,5 тис. га), зернобобові (72,6 тис. га), овес та інші. Загальна площа зернофуражних і кормових культур становить майже 450 тис. га, або 47% всієї посівної площі. З урахуванням 157,2 тис. га сіножатей та пасовищ загальна площа сільськогосподарських угідь, що використовується для виробництва кормів, становить 572,2 тис. га, або понад 54%. Найважливішу роль у кормовиробництві відіграють кукурудза на зерно, кормові коренеплоди, кукурудза на силос і зелений корм, одно- і багаторічні трави. Виробництво кормів з 1 га сільськогосподарських угідь становить 36,5ц.

В області працює 13 комбікормових заводів, які майже для всіх видів тварин виробляють комбікорми та білково-вітамінні добавки, збагачені вітамінами, мікроелементами та антибіотиками. Широко використовуються відходи переробної промисловості, а саме: цукрової, спиртової, плодоовочеконсервної. Ресурси кормовиробництва і природні кормові угіддя, що визначають рівень розвитку тваринництва, зумовлюють різну щільність поголів'я худоби на одиницю земельної площі. На одну умовну голову великої рогатої худоби в області витрачається в середньому за рік 28 ц кормів, або на 7 ц менше, ніж у цілому в Україні.

Кормовиробництво області має багато проблем, адже воно є вирішальним чинником піднесення продуктивності тваринництва. Для цього необхідно:

- а) збільшити посівні площі під культурами з високим виходом білкових речовин (кормовими бобами, соєю, горохом та ін.);
- б) виробляти кормів на одну умовну голову – 45-55 ц;
- в) створити культурні пасовища, які давали б у літній період достатньо зеленої маси для ВРХ, особливо в придністровських та північних районах;
- г) використовувати потужності комбикормових заводів області, розробити економічний механізм їх взаємозв'язку з господарствами;
- д) виготовляти збалансовані за поживними речовинами комбикорми для різних видів тварин та птиці.

Важливе значення для розвитку тваринницько-промислового комплексу має рівень споживання населенням тваринницької продукції. За фізіологічно визначеними нормами на душу населення необхідно споживати 72 кг м'яса різних видів, майже 160 кг молока та виробів з нього, 280 штук яєць. За даними управління статистики у 1999 році населення споживало тільки 33 кг м'яса та м'ясопродуктів, майже 213 літрів молока і молочних продуктів та 154 штуки яєць, 5,9 кг – риби і рибопродуктів, що значно менше від фізіологічних норм [140]. Така ситуація склалася внаслідок скорочення виробництва, підвищення цін і зниження реальних доходів населення. Виробництво продовольчих товарів у 1995 році знизилося на 9,4% порівняно з 1994 роком. Затрати населення області на харчові продукти значно підвищилися: коли у 1990 році на харчування населення використовувало 33% сукупного доходу, то в 1994 році – 76,6%, у 1998 році – 58,3 % [140]. Це звужило внутрішній ринок, а енергетична цінність харчування значно знизилась. Тому зростання доходів населення та поліпшення їх добробуту є важливим чинником підвищення розвитку тваринництва та галузей з переробки його продукції.

Створення незалежної Української держави, реформування АПК та перехід економічної системи країни на ринкові відносини вплинуло на функціонування та економічну ефективність тваринницько-промислового комплексу. В області виникли різні типи сільськогосподарських підприємств з різними формами власності: селянські спілки (202 господарства), колективні сільськогосподарські підприємства (82), агрофірми (25), товариства з обмеженою відповідальністю (69), аграрні акціонерні господарства (21), фермерські господарства (735). Це вплинуло на структуру та територіальну організацію тваринницько-промислового комплексу. Змінилися відносини між його сільськогосподарською і переробною ланками. Ці реформи з недостатньо розробленою правовою базою негативно впливають на функціонування тваринницько-промислового комплексу. В громадському секторі у 1996 р. поголів'я тварин зменшилося на 52,3% щодо 1990 р., знизилася продуктивність тварин. Якщо в середньому на одну корову надій молока у 1986 році становив 2392 кг, то в 1998 році тільки 15% господарств надаювали понад 2000 кг від однієї корови, у 85% господарств середньорічний надій становив менше, ніж 1800 кг. Це негативно вплинуло на забезпечення переробних підприємств молочною сировиною. Ще гірша ситуація у м'ясопромисловому комплексі. Фактично перестали функціонувати сировинні зони переробних підприємств. У зв'язку з цим скоротилося виробництво м'яса і м'ясопродуктів. Якщо, наприклад, на Чортківському м'ясокомбінаті до 1990 року забій становив майже 1000 голів на добу, то в 1998 р. – тільки 100 голів.

На даному етапі формування ринкових відносин розвиток тваринницько-промислового комплексу не може стабілізуватися через відсутність паритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, невідрегульованість відносин між його складовими, ціновою та податковою системами та іншими чинниками, що стримують використання ринкових засобів для прискорення розвитку всіх структурних елементів комплексу.

2.3. Екологічні умови формування тваринницько-промислового комплексу

Проблеми екології навколишнього середовища, охорони природи і раціонального природокористування в Україні є досить актуальними. Вплив екологічних умов на розвиток господарства на регіональному рівні характеризується специфічними рисами, що полягають в основному у давності типу освоєння території. На староосвоєних територіях, що характерні високою розораністю, мають значну густоту населення та концентрацію виробництва, склалося високе економічне навантаження на територію. До таких регіонів належить Тернопільська область. Тому розв'язання екологічних проблем для неї має важливе практичне значення.

У формуванні розвитку й функціонуванні спеціалізованих тваринницько-промислових комплексів та їх впливі на навколишнє середовище можна окреслити декілька аспектів, серед яких пріоритетні такі:

- 1) виявлення проблем раціонального використання природних умов і ресурсів при вирощуванні сільськогосподарських культур, зокрема для кормовиробництва;
- 2) дослідження негативного впливу тваринництва у процесі виробництва сировини на екологічні умови території;
- 3) вивчення впливу на природне середовище переробної промисловості та обслуговуючих виробництв;
- 4) можливості управління процесом природокористування у спеціалізованих тваринницько-промислових комплексах на локальному й регіональному рівнях.

Тваринницько-промисловий комплекс Тернопільської області поєднує в собі практично всі ланки сільськогосподарського, переробного та обслуговуючого виробництва, що в тій чи іншій мірі, взаємодіють з природним

середовищем, трансформують, забруднюють його і зазнають зворотного впливу. В межах області для комплексу характерний високий рівень розвитку внутрігалузевих і міжгалузевих виробництв, інтенсивне використання компонентів природного середовища – агрокліматичних, водних і земельних. Поряд з цим, у природне середовище викидається значна кількість забруднених речовин.

Основними інгредієнтами викидів у атмосферне повітря виробництв обслуговуючої сфери є діоксид азоту (2-й клас небезпечності), оксид вуглецю (4-й клас), діоксид сірки (3-й клас), сажа (3-й клас), аміак, сірчана кислота. Таким чином, переробна ланка тваринницько-промислового комплексу, а це, насамперед, підприємства молочної і м'ясної промисловостей, забруднюють атмосферне повітря багатьма небезпечними сполуками. Повітряний басейн забруднюють насамперед викиди систем загальнообмінної та місцевої вентиляцій, газоподібні викиди від технічного устаткування, викиди автотранспорту, речовини з неприємним запахом, викиди оксиду заліза, оксиду марганцю, гідроксиду і карбонату натрію.

Джерелами забруднення м'ясної промисловості є цехи технічних фабрикатів, передзабійного утримання, ковбасні, переробки харчових жирів, обробки кишок, переробки крові, обробки шкір, допоміжні та очисні споруди.

Багато різноманітних технологічних процесів, пов'язаних з тепловою обробкою сировини при наявності вологи, супроводжується утворенням продуктів розпаду білка, різноманітних за фізико-хімічним складом та за впливом на організм людини. Особливість цих викидів – наявність речовин з неприємним запахом (РНЗ). На м'ясокомбінатах основними джерелами забруднення атмосфери РНЗ є цехи технічних фабрикатів, де переробляють відходи основних цехів. Внаслідок багаторазових перевантажень у повітря виділяється значна кількість РНЗ: аміаку, сірководню, сульфідів, амінів, альдегідів, фенолів [132].

Очисні споруди Тернопільського і Чортківського м'ясокомбінатів уловлюють усі ці забруднення на 50-60% . Кількість викидів забруднених речовин подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Викиди в атмосферу забруднених речовин підприємствами м'ясної промисловості

Викиди забруднених речовин (т /рік)	Тернопільський м'ясокомбінат	Чортківський м'ясокомбінат
Всього по підприємстві	280,2333	177,5144
У тому числі тверді	8,9763	2,6781
Пил абразивний	0,0030	0,161
Пил металевий	0,0186	–
Пил деревний	0,157	0,022
Зола	0,404	–
Пил м'ясокісткового борошна	–	0,0055
Сажа	0,3526	0,106
Аміак	85,018	31,974
Газоподібні і рідкі	134,7409	93,194
Оксид заліза (3)	0,068	–
Оксид марганцю	0,009	–
Діоксид марганцю	–	0,0061
Фтороводень	–	0,000002
Діоксид азоту	–	36,7566
Оксид вуглецю	14,625	12,0031
Оксид азоту	35,6115	–
Фенол	0,0214	–
Сірководень	0,025	0,608
Сірчистий ангідрид	0,170	–

Продовження табл. 2.1

Луг	0,017	–
Сірчана кислота	0,016	–

Примітка. Складено за даними обласного управління Мінекобезпеки.

У молочній промисловості джерелами забруднення є: обладнання для витягання машин з-під молока, шкідливі викиди – карбонат натрію, гідроксид натрію; сушильна башта в цеху сухого молока, шкідливі викиди – пил сухого молока (завислі частини); лабораторія приймання молока, шкідливі викиди – сірчана кислота, ізоаміловий спирт; хімічні аналізи в хімлабораторіях, шкідливі викиди – сірчана кислота, спирт аміловий, оксид вуглецю, оксид азоту. В процесі переробки молока підприємство викидає в гідросферу та на територію молочні жири, окислену молочну продукцію та інші шкідливі речовини (табл. 2.2).

Як видно з таблиць, найпоширенішими забруднювальними речовинами в м'ясокомбінатах є аміак, оксиди вуглецю і азоту, сажа, діоксид азоту, на молокозаводах – карбонат і гідроксид натрію, завислі частини, аміак.

Таблиця 2.2

**Викиди в атмосферу забруднених речовин підприємствами
молочної промисловості**

Викиди забруднених речовин (т/рік)	Види підприємств				
	Козівський молокозавод	Чортківський сирзавод	Хоростківський маслозавод	Підгаєцький маслосирзавод	Теребовлянський ЗСЗМ
Всього по підприємстві	0,85976	3,8438	33,43132	24,65877	15,29365
У тому числі тверді	0,0046	0,763	0,7592	0,45567	3,0199
Оксид заліза	0,004	–	0,0021	0,0006	0,0027
Оксид марганцю	0,006	0,0003	0,0003	–	0,0003
Пил абразивний	–	–	0,00068	0,00007	–

Продовження табл.2.2

Пил деревний	–	0,059	–	–	–
Лактоза	–	0,075	–	–	0,0068
Сажа	–	0,3526	075	0,4550	–
Газоподібні і рідкі	0,42258	1,8055	20,35806	11,8738	6,1324
Аерозоль луку	0,02072	–	–	–	–
Аміак	0,4	0,734	0,5	0,0052	3,0
Діоксид азоту	–	–	2,72	–	1,935
Оксид азоту	–	0,002	–	1,4662	–
Оксид вуглецю	–	0,046	9774	5,9307	0,855
Спирт ізоаміловий	0,00076	0,004	–	–	0,006
Спирт аміловий	–	–	0,00089	0,0125	–
Сірчана кислота	0,0004	0,0024	–	0,00003	0,00045
Хлорид водню	–	–	0,0008	–	–
Гідроксид натрію	0,0007	–	0,01189	–	0,0171
Сірчистий ангідрид	–	–	7,35	4,4590	0,318

Примітка. Складено за даними обласного управління Мінекобезпеки.

Значно забруднює атмосферне повітря, придорожні смуги, ґрунти автотранспорт, залучений до перевезення молока і м'яса до заводів і комбінатів. З наближенням до заводу потік автотранспорту зростає у двох напрямках, при цьому максимальне забруднення припадає на зону навантаження сировини. Тому особливого значення для поліпшення екологічної ситуації, зменшення антропогенних навантажень на навколишнє середовище, для припинення його прогресуючих забруднень, деградації та виснаження (насамперед – земельних, водних, лісових ресурсів) набувають розробка й практична реалізація широкомасштабних заходів, спрямованих на екологічнобезпечну інтенсивність та організацію виробництва у тваринницько-промисловому комплексі. Це необхідно для того, щоб його

перевести на модель сталого, екологічно зрівноваженого та ефективного розвитку.

У тваринницько-промисловому виробництві, в землекористуванні взаємоузгодження інтересів і вимог екології та економіки надзвичайно важливе, оскільки тут господарська діяльність розвинена на всіх територіях області, прямо й безпосередньо зв'язана з використанням природних і біологічних ресурсів, втручанням до екологічних систем, свідомим впливом на природні процеси. Отже, за несприятливої екологічної ситуації необхідно створити концепцію розвитку тваринницько-промислового комплексу, яка повністю врахувала б екологічні чинники, критерії, вимоги, стандарти й обмеження.

Основними напрямками екологізації тваринницько-промислового комплексу слід вважати:

- широкомасштабне впровадження напрямів екологічно зрівноважених, природозберігальних способів використання, відтворення, поліпшення біологічних ресурсів і природного потенціалу тваринницько-промислового комплексу за допомогою найновіших досягнень технічного прогресу;
- раціональне і комплексне використання сільськогосподарських природних ресурсів з їх одночасною охороною;
- збереження екологічної чистоти середовища й продовольства, генетичного різноманіття природних організмів.

Сьогодні проблема раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища та відтворення його якості при веденні тваринництва набирає надзвичайної гостроти та актуальності. Враховуючи загострення екологічної ситуації в області і в Україні та загрозливий стан навколишнього середовища, потрібно посилити роль держави у розв'язанні екологічних проблем господарської діяльності.

Підвищення еколого-економічної ефективності розвитку цих галузей є одним з важливих напрямів забезпечення виробництва високоякісних, екологічно чистих продуктів харчування, поліпшення стану навколишнього

середовища. У зв'язку з цим основними напрямками підвищення еколого-економічної ефективності розвитку тваринницько-промислового комплексу є:

- зменшення рівня використання природоресурсного потенціалу шляхом впровадження систем безвідходних і маловідходних технологій;
- широке впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу як основи техніко-економічних заходів для раціонального використання природно-сировинних ресурсів;
- підвищення рівня і ефективності використання відходів виробництва молочної і м'ясної промисловості, перехід до безвідходних замкнених циклів виробництва, в межах яких повинна здійснюватися повна переробка сировини;
- підвищення рівня екологічних заходів регулювання системи природокористування через пільгове оподаткування екологічно безпечних виробництв, пільгове кредитування природоохоронних заходів;
- посилення ролі міжнародного співробітництва і широкий обмін досвідом природоохоронної діяльності.

Реалізація цих заходів має ґрунтуватися на створенні екологічно безпечної для споживання продукції та сприятливого для життя людини простору.

2.4. Сучасний стан функціонування тваринницько-промислового комплексу області

Тваринницько-промисловий комплекс області є складовою частиною найважливішого сектора народного господарства – агропромислового комплексу, що розвивається у складних економічних умовах сьогодення, який опинився у складному становищі. Оскільки в основі комплексу – тваринництві за останніх п'ять років виробилася чітка тенденція до різкого зменшення

поголів'я та зниження продуктивності тварин, зменшення виробництва тваринницької продукції в колективних сільськогосподарських підприємствах при одночасному збільшенні поголів'я худоби в населення. Недостатній розвиток кормової промисловості стримує створення міцної комбикормової бази, наявні засоби механізації застаріли, низька реалізаційна ціна тваринницької продукції, вузькість внутрішнього ринку і об'єктивні чинники гальмують функціонування тваринницько-промислового комплексу.

Основною причиною такого становища є невідповідність обсягів виробництва та якості кормів наявній чисельності та потенціалові продуктивності худоби. У результаті систематичної недогодівлі тварин генетичний потенціал планових порід худоби використовується лише на 40-50% . Другою причиною є низький рівень механізації та автоматизації виробничих процесів у тваринництві, що призводить до високої собівартості та низької рентабельності галузі. Крім того, необґрунтована державна політика ціноутворення при переході до ринкових відносин призвела до порушення паритету цін на вироблену сільськогосподарську та промислову продукцію.

Тваринницько-промисловий комплекс Тернопільської області на 1 січня 2000 року у всіх категоріях господарств нараховував 439,6 тис. голів великої рогатої худоби, що на 9,5 відсотка менше, ніж на 1 січня 1999 року, з них 208,6 тис. голів корів (на 8 %), свиней – 305,8 тис. гол., (на 3,5%), овець та кіз – 15,9 тис. гол. (на 5 %), а поголів'я птиці всіх видів зросло на 0,1% і становить – 4132,3 тис. голів (табл.2.3, рис. 2.1).

Таблиця 2.3

**Поголів'я тварин у всіх категоріях господарств
Тернопільської області на 01.01. 2000**

Роки	ВРХ, тис. голів	У тому числі корови, тис. голів	Свині, тис. голів	Вівці та кози, тис. голів	Коні, тис. голів
1990	936,4	304,5	553,7	157,0	37,8

Продовження табл. 2.3

1991	930,7	303,3	527,5	153,2	37,5
1992	884,0	297,1	469,8	131,6	36,6
1993	841,8	285,7	426,7	114,5	37,1
1994	793,9	283,3	417,4	103,7	38,7
1995	724,5	281,4	413,1	64,7	40,4
1996	666,4	283,6	408,3	39,0	42,2
1997	612,0	269,3	335,5	23,7	43,5
1998	522,8	245,3	305,0	17,9	44,4
1999	485,9	227,7	317,4	16,6	44,9
2000	439,6	208,6	305,8	15,9	45,0
У середньому за 1990- 2000рр.	712,5	271,8	407,3	76,2	40,7

Примітка. Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики.

У 1999 р. господарства всіх категорій виробили 78,8 тис. тонн м'яса у м'ясній вазі, що на 0,9 відсотка менше, ніж у 1998 році, 505,8 тис. тонн молока (на 6 %), 244,5 млн. штук яєць (на 1,3 %), 9 тонн вовни. У господарствах приватного сектора виробництво м'яса, молока і яєць залишилося на рівні минулого року.

У громадських господарствах чисельність великої рогатої худоби зменшилася на 19 відсотків і становила 193,9 тис. гол. порівняно з 1998 р., свиней – на 22 % (57,6 тис. гол.), овець та кіз – на 5 %, птиці – на 13 відсотків менше. М'яса вироблено 20,5 тис. тонн (у

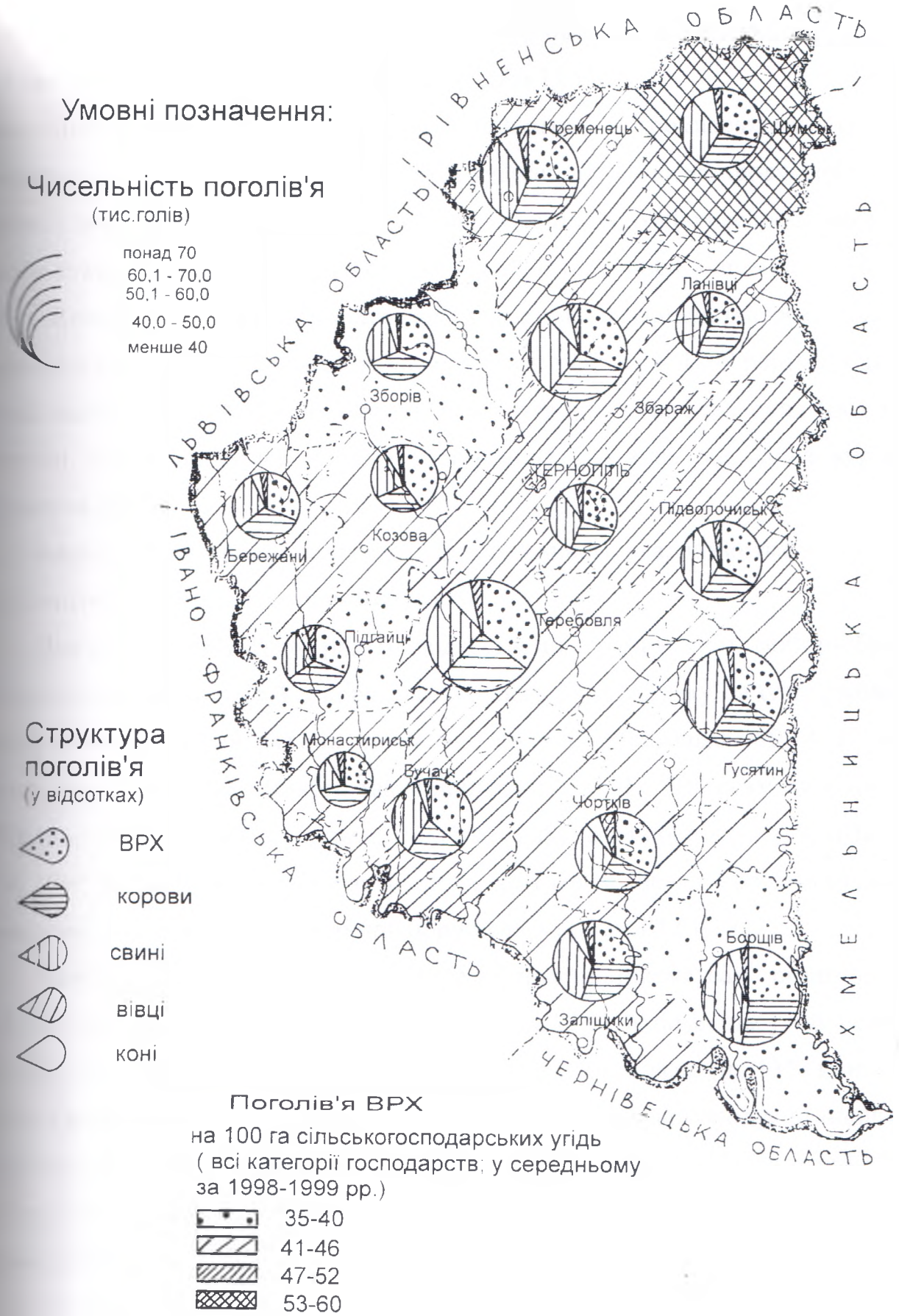

Рис.2.1 Поголів'я тварин (усі категорії господарств; у середньому за 1998-1999 рр.).

живій вазі), що становить 26 % від загального обсягу виробництва, молока – 98,5 тис. тонн (19%), яєць – 32,2 млн. штук, або 13 %.

Зменшення виробництва продукції тваринництва у громадському секторі зумовлено не лише скороченням поголів'я худоби, а й низькою продуктивністю тварин. Середньодобові прирости при вирощуванні і відгодівлі великої рогатої худоби становили 267 г порівняно з 319 г у 1996 р., свиней відповідно 118 г і 130 г. Велику рогату худобу сільськогосподарські підприємства реалізували середньою вагою 322 кг, що на 2 кг менше, ніж у 1998 р. У 1999 році середній річний надій молока від однієї корови зменшився на 203 кг і становив 1601 кг, яєцукість курей знизилась на 18% і становила 182 яєць від однієї курки-яєсучки за рік.

Вирішальний вплив на рівень продуктивності тваринництва та обсяг виробництва продукції має кормова база.

Для зимівлі 1997-1998 рр. господарствами громадського сектору було заготовлено кормів по 25,4 ц кормових одиниць у розрахунку на одну умовну голову великої рогатої худоби, порівняно 16,1 ц на зимівлю 1996-1997 рр. Запаси кормів для громадського тваринництва на 01.01.1998 року становили 467,3 тис. тонн кормових одиниць, що майже на чверть більше від обсягів на 01.01.1997 року. У розрахунку на одну умовну голову великої рогатої худоби припадало 18,3 ц кормових одиниць порівняно з 11,3 на 01.01.1997 р.

Заготівельним організаціям та переробним підприємствам реалізовано 20,7 тис. тонн живої ваги худоби та птиці, що на 22 % більше, ніж у 1998 році; 78,1 тис. тонн молока (на 27% менше); 23,3 млн. штук яєць (на 13% менше). Поряд з цим збільшилися обсяги реалізованої тваринницької продукції іншими каналами. Через власні магазини і на ринку продано 27% худоби та птиці, 17% молока, 24% яєць. За бартерними угодами реалізовано 8% худоби та птиці, 2% молока [125].

Останнім часом проводяться певні заходи на стабілізацію ситуації у тваринництві: припинено спад маточного поголів'я, виробництва та продажу м'яса та молока. В області функціонує 39 господарств-репродукторів, що

виробляють м'ясну худобу. В 1998 році було репродуковано 21 тис. корів м'ясного напрямку. Така технологія ведення м'ясного скотарства застосована у господарствах Тернопільського, Кременецького, Буцацького, Півволочиського районів.

У результаті спаду виробництва зменшилися обсяги заготівель м'ясно-молочної продукції, проте у 1998 році виявилася тенденція збільшення виробництва продуктів тваринництва. Так, у Лановецькому районі протягом трьох останніх років стабілізувалася заготівля молока і м'яса. Переважно за рахунок організації заготівлі продукції від населення майже з кожного подвір'я закуплено по 700 кг молока від корови. Проблема збільшення виробництва м'ясних і молочних продуктів залишається актуальною.

В області функціонує 4 молокозаводи, 5 маслозаводів, 3 маслосирзаводи, 5 сирзаводів, завод сухого знежиреного молока, 2 заводи для переробки м'ясної продукції: Тернопільський та Чортківський (рис. 2.2). Зменшення виробництва молока і м'яса негативно вплинуло на випуск м'ясо-молочних продуктів. Важливим резервом збільшення випуску м'ясо-молочної продукції є збільшення заготівлі молока та м'яса від населення області.

Таким чином, у перехідний до ринкових умов період тваринницько-промисловий комплекс має низьку рентабельність. Збитковість – одна з основних причин спаду тваринництва. Наслідки його не обмежуються зменшенням продовольчого ринку і погіршенням харчування населення. Ідеться про незворотні процеси демографічного, економічного і соціального характеру, про небезпеку деградації села. Тому адміністративним органам необхідно вжити термінових заходів щодо припинення цього процесу.

Серед організаційно-виробничих наслідків, викликаних суттєвими причинами, слід відзначити зменшення поголів'я худоби та птиці; істотне зменшення продуктивності тварин, погіршення якісних характеристик стада і його генетичного потенціалу; погіршення умов вирощування молодняка, комплексу стада, забезпеченості худоби кормами, годівлі та утримання тварин, а

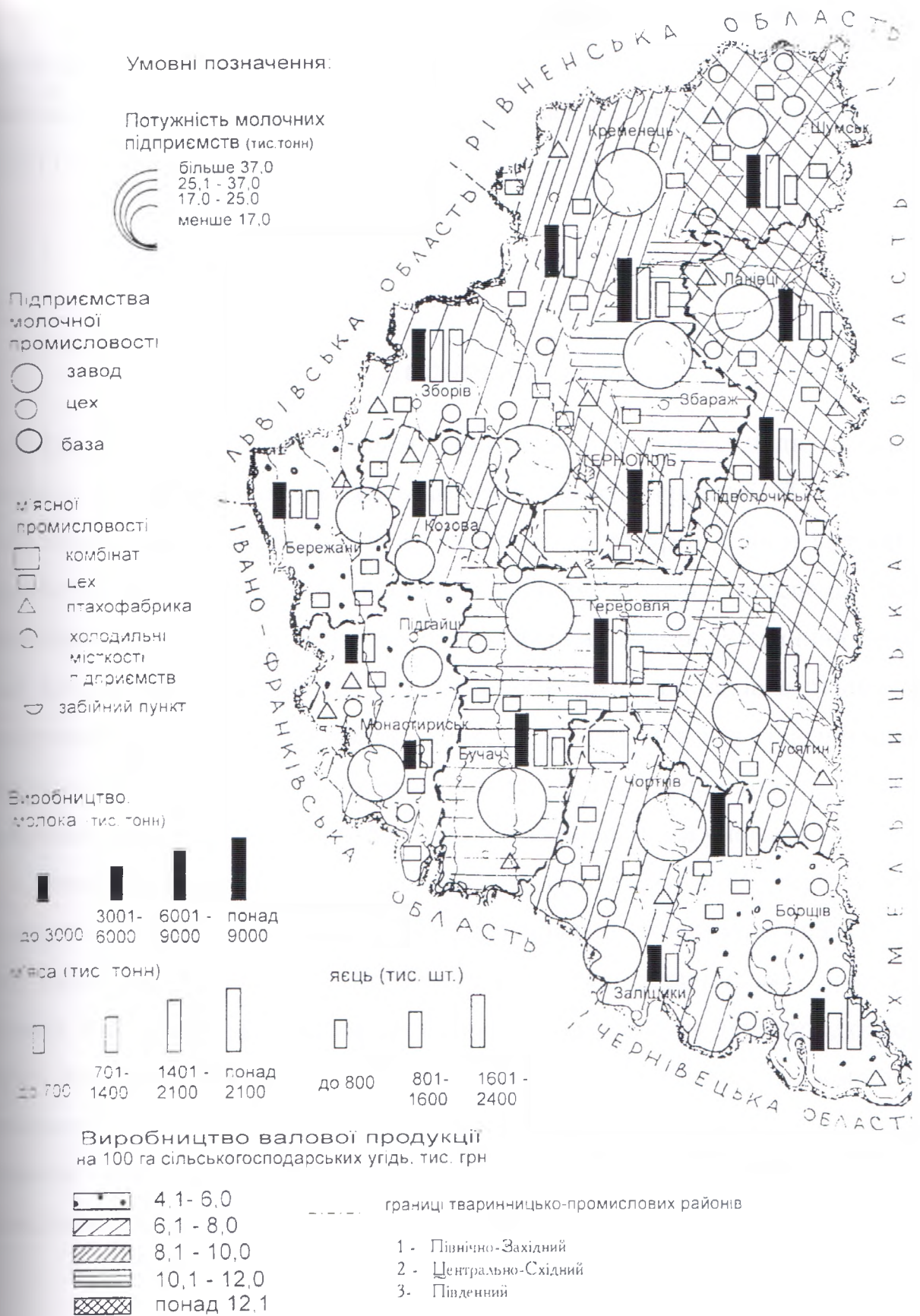

Рис. 2.2 Тваринницько-промисловий комплекс Тернопільської області.

змож матеріально-технічного забезпечення галузі; збільшення порушень виробничої та технологічної дисципліни; зниження відповідальності працівників за кінцеві результати роботи у зв'язку з великими недоліками в оплаті їх праці.

Висновки

На формування тваринницько-промислового комплексу впливають різні чинники. До природних належать рельєфні умови території, її кліматичні особливості, ґрунтовий покрив, водні та біологічні ресурси. Клімат впливає на особоби утримання тварин (стійловий, відгінний); ґрунти – на спеціалізацію кормовиробництва; водні ресурси – на випоювання тварин, рослинний покрив – на продуктивність сіножатей і пасовищ. Ця група чинників в цілому має посередкований вплив на формування та функціонування тваринницько-промислового комплексу через польове кормовиробництво, характер утримання тварин, безпосередньо пов'язаний з природними умовами.

Важливе значення для формування і функціонування тваринницько-промислового комплексу області мають соціально-економічні чинники, до яких належать: населення – виробник і споживач тваринницької продукції, ринкова інфраструктура, рівень розвитку господарства на території, основні форми власності і типи господарств, попит і пропозиція на тваринницько-промислову продукцію, розвиток транспорту і шляхів сполучення, впровадження інновацій у тваринницько-промисловому комплексі та ін. Провідне місце належить ринковим чинникам.

РОЗДІЛ III

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ТВАРИННИЦЬКО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Галузева структура

Галузева структура тваринницько-промислового комплексу є агрегатованою складається із самостійних галузей, які у процесі функціонування взаємозв'язані, між ними виникають різні відношення і зв'язки. В цілому вона зображає галузевий (міжгалузевий) поділ праці і характеризує відношення галузей між собою за показниками виробництва валової продукції, наявними основними фондами, кількістю працівників. Реально ці показники не зовсім чітко визначають місце кожної галузі у тваринницько-промисловому комплексі, оскільки до нього належать якісно різні у техніко-економічному відношенні галузі. Зокрема, тваринництво за своїми територіальними і економічними особливостями розвитку відрізняється від переробної промисловості.

У науковій літературі галузеву структуру часто називають компонентною, бо вона є складовою частиною системи. В переважній більшості у наукових працях з агропромислового комплексу виділяють галузеві сфери (групи галузей), що становлять його. В одних з них даються генералізовані сфери (галузі, що виробляють засоби виробництва і матеріали для всіх складових тваринницько-промислового комплексу, тваринництво і переробну промисловість), в інших – виділяють диференційовані галузеві сектори, що виконують певну роль у діяльності тваринницько-промислового комплексу. Крім вказаних, окремими є заготівля, транспортування сировини і оброблення, реалізація, наукове забезпечення та підготовка кадрів. Звичайно, всі ці складові відіграють важливу роль у функціонуванні комплексу, але не всі є його галузевими ланками. Це стосується до маркетингових служб та фінансово-кредитних організацій.

Основною галузевою ланкою тваринницько-промислового комплексу є

тваринництво, що виробляє сировину, яка є базою його функціонування та інших складових. На території Тернопільської області ця галузь почала розвиватися з давніх часів. У ХІХ столітті вона давала стільки продукції, що приймала активну участь у географічному поділі праці, користувалася великим попитом в Австро-Угорщині, Німеччині, Італії та інших країнах.

Тваринництво області в сучасних умовах зазнало спаду у виробництві продукції, зниженні поголів'я та територіальній концентрації. У 70-80-х роках в області було створено значну кількість великих державних тваринницьких комплексів (підприємств) промислового типу, що здійснювали відгодівлю місних порід ВРХ і свиней, виробляли молоко, вирощували племінні породи тварин і птахів. Такі комплекси у деяких публікаціях називалися агропромисловими, тому виникла необхідність дати визначення тваринницького комплексу як виробничо-організаційного утворення у сільському господарстві. Тваринницький комплекс – це внутрігосподарський виробничий підрозділ, що спеціалізується на виробництві певного виду тваринницької продукції. Такі комплекси характерні для багатьох цивілізованих країн і, звичайно, будуть основною формою організації виробництва тваринницької продукції в Тернопільській області, оскільки вони значно економічно ефективніші порівняно з неспеціалізованими господарствами.

Останніми роками в області сталися значні негативні зміни. Поголів'я ВРХ зменшилося майже на 30, а в деяких районах понад 50 відсотків. Зменшилося виробництво тваринницької продукції, зокрема, м'яса у 1998 р. – 37 %, молока – 15 %, яєць – 31%, вовни – 66% порівняно з 1997 роком (табл. 3.1).

Аналіз виявляє, що це вплив різних чинників: різкого переходу від однієї системи господарювання до іншої без науково обгрунтованих програм, лібералізації цін на промислову продукцію, нестачі кормів, підвищення цін на енергоносії та матеріально-технічні засоби, несприятливої кон'юнктури ринку та ін.

Виробництво продукції тваринництва*

РАЙОНИ	М'ясо (в живій вазі, тис. тонн)			Молоко (тис. тонн)			Яйця (млн. шт.)			Вовна (тонн)		
	1996	1997	1998	1996	1997	1998	1996	1997	1998	1996	1997	1998
Бережанський	1,1	0,7	0,5	7,3	4,8	4,5	1456	275	236	0,7	0,1	0,0
Борщівський	2,6	1,8	1,1	11,5	6,6	5,7	4910	3011	2052	2,7	0,8	0,5
Бучацький	2,7	2,1	1,4	13,8	9,1	7,9	5660	1777	619	1,7	0,5	0,1
Гусятинський	2,8	2,0	1,4	16,0	14,2	12,3	25	30	36	0,5	0,3	0,0
Залщицький	1,8	1,6	0,7	11,5	7,1	6,0	50	-	-	0,4	0,2	0,0
Збаразький	3,0	2,9	1,7	19,4	12,7	9,7	2464	581	1149	0,4	-	0,0
Зборівський	2,6	2,1	1,7	13,2	8,6	6,3	8892	5303	1926	1,0	0,5	0,0
Козівський	2,4	1,8	0,9	10,7	7,3	5,8	1	14	97	0,8	-	0,0
Кременецький	2,9	2,4	1,7	11,6	6,9	6,6	-	-	-	1,1	0,1	0,0
Ланозецький	3,0	2,2	1,4	12,6	8,8	8,2	38	23	44	-	-	0,0
Монастириський	1,6	1,3	0,6	4,8	2,7	2,4	-	-	-	0,5	0,2	0,0
Підволочиський	3,2	3,0	1,9	21,8	15,3	12,4	2847	2607	1106	0,4	0,2	0,0
Підгаецький	1,2	0,8	0,3	3,5	1,8	1,7	-	-	-	-	-	0,0
Теребовлянський	3,9	3,0	2,3	21,2	14,6	14,1	-	-	1017	1,2	0,4	0,1
Тернопільський	2,7	2,4	1,8	18,5	13,5	11,1	-	-	-	-	-	0,0
Чортківський	3,4	2,6	1,6	15,9	11,1	9,9	6931	2152	5	7,6	5,1	2,1
Шумський	2,8	2,6	1,8	12,1	8,8	7,7	1769	1227	148	-	-	0,0
м. Тернопіль	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,0
Птахофабрика	0,3	0,2	0,2	-	-	-	37494	37495	30833	-	-	0,0
Інші держгоспи	1,0	0,8	-	1,3	0,9	-	1506	1745	-	-	-	0,0
Всього	45,0	36,3	23,0	226,7	154,8	132,2	74043	56240	39268	19,0	8,4	2,9

*Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики.

Основними підгалуззями тваринництва області є скотарство, свинарство, вівчарство і птахівництво. Їх продукція споживає безпосередньо населенням і використовується як сировина у харчовій і деяких галузях легкої промисловості. Обсяги виробництва продукції тваринництва залежать переважно від поголів'я худоби, птиці, свиней та їх продуктивності. Поголів'я останніми роками щорічно зменшувалося (див.табл.2.3).

На 01.01.1998 року в колективних, міжгосподарських сільськогосподарських підприємствах і радгоспах поголів'я ВРХ становило 275,1 тис.гол., у тому числі корів – 90,5, свиней – 66,7, овець та кіз – 2,6, коней – 22,3 тис. голів. У фермерських господарствах нараховувалось 829 голів ВРХ, у тому числі корів – 472 гол., свиней – 987, овець і кіз – 61, коней – 161 гол. (додаток А).

В власних підсобних господарствах населення нараховувалося на цей період ВРХ – 244,1 тис. гол., у тому числі корів – 154,4 тис. гол., свиней – 132,8, овець – 2,7, кіз – 12,4, коней – 20,6 тис. гол. (додаток Б).

У цілому в області в усіх категоріях господарств було ВРХ – 522,4 тис. гол., у тому числі корів – 244,9, свиней – 300,5, овець і кіз – 17,8, коней – 42,9 тис. гол. Аналіз виявив, що в власних підсобних господарствах населення зосереджено ВРХ – 47%, у тому числі корів – 63%, свиней – 77%, овець і кіз – 85%, коней – 90%. Таким чином, провідне місце за поголів'ям худоби займають власні господарства населення, що може стати при раціональній організації отримані продукції важливим резервом збільшення сировини для переробних підприємств та повного забезпечення потреб населення.

Важливим показником розвитку галузевої структури тваринництва області є його продуктивність (табл.3.2).

Надій молока у цілому в області на одну корову в 1998 р. становив 1804 кг, тобто знизився порівняно з 1991 р. на 28,7%, приплід молодняка ВРХ – на 23%, середня жива вага однієї голови ВРХ, проданої організаціям м'ясної промисловості, становила 335 кг, що на 30 кг менше, ніж у 1996 році та на 101 кг менше, ніж у 1990 р. Така продуктивність характерна і для свинарства.

Продуктивність тварин

РАЙОНИ	ВРХ				ВРХ				Свиней				Овець та кіз				Птиці			
	надій на 1 корову (кг)				приріст (г)				приріст (г)				настриг на 1 вівцю (кг)				яйценосність (шт.)			
	1991	1996	1997	1998	1991	1996	1997	1998	1991	1996	1997	1998	1991	1996	1997	1998	1991	1996	1997	1998
Бережанський	2633	2236	1802	2195	442	412	347	343	247	220	152	147	2,7	1,3	0,5	0,0	213	122	83	122
Борщівський	2357	1839	1296	1512	408	248	191	255	327	108	137	164	2,1	0,8	0,7	1,2	154	204	159	105
Бучацький	2601	2353	2000	2207	348	272	208	249	255	102	123	162	2,6	0,6	0,5	0,4	172	200	146	159
Гусятинський	2677	2105	2036	2151	364	294	260	253	225	145	130	128	2,3	0,4	0,5	0,7	134	19	19	25
Заліщицький	3087	2155	1475	1697	470	398	336	345	294	150	135	155	1,8	0,4	0,0	0,0	169	163	0	0
Збаразький	2780	2028	1423	1545	408	353	293	308	204	156	127	128	2,5	0,3	0,0	0,0	144	138	152	103
Зборівський	2252	1517	1205	1263	409	353	312	312	174	125	121	129	2,4	0,9	1,5	0,0	190	208	214	190
Козівський	2154	2037	1590	1623	341	342	280	304	220	109	124	175	2,2	0,5	0,0	0,0	143	0	9	108
Кременецький	2425	2014	1324	1546	401	235	230	279	235	113	77	113	2,9	0,8	0,9	0,0	101	0	0	0
Ланівецький	2306	1935	1723	1972	432	352	290	323	248	150	126	135	2,0	-	0,0	0,0	-	0	0	123
Монастириський	2649	1467	1103	1222	447	293	204	177	193	144	72	110	2,0	1,1	0,9	0,0	-	0	0	0
Підволочиський	2822	2670	2026	1971	461	381	348	321	313	129	187	156	2,1	0,2	0,7	0,0	-	129	141	121
Підгаєцький	-	1528	798	1119	-	186	80	163	-	88	36	37	-	-	0,0	0,0	-	-	-	0
Теребовлянський	2239	2443	1948	2020	424	321	259	279	209	148	103	102	2,3	0,9	0,6	0,4	-	-	-	250
Тернопільський	2593	2642	2188	2241	474	390	320	350	236	153	108	157	2,0	-	0,0	0,0	-	-	-	0
Чортківський	2485	2242	1806	1965	484	337	254	341	277	111	165	189	3,1	2,8	2,6	2,7	210	206	169	2
Шумський	2541	2018	1514	1643	413	284	250	271	208	140	115	150	2,1	-	0,0	0,0	-	149	136	30
Птахофабрика	-	-	-	-	-	-	-	-	-	208	-	-	-	0,9	0,0	0,0	212	191	217	232
Всього	2527	2110	1659	1804	420	319	267	289	245	130	120	138	2,3	0,9	1,1	1,1	194	186	197	194

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства.

Середня здавальна вага становила у 1998 р. – 96 кг порівняно 114 кг в 1990 р. За останній рік у 9 районах з'явилася тенденція збільшення ваги реалізованих свиней у середньому на 2 кг, однак продуктивність знизилася від 1991 року на 16%, що негативно впливає на збалансованість сільськогосподарської і промислової ланок тваринницько-промислового комплексу.

За показниками товарної продукції провідне місце належить продукції ВРХ, друге – свинарству. Це означає, що тваринництво має м'ясо-молочний напрям і певні відмінності в адміністративних районах.

У територіальному відношенні тваринництво має різні показники. Найважливіше місце в комплексі рогата худоба, як за поголів'ям, так і за значенням у комплексі утворенні займає найважливіше місце. Порівняно з іншими видами тварин її поголів'я майже не зменшилося. Якщо у 1985 р. воно становило 522,4 тис. гол., то у 1998 р. – 522,4 тис. гол. (додаток В). За поголів'ям всі райони можна згрупувати так: від 50-40 тис. гол. - один район, від 40-30 – сім, від 30-20 – сім, від 19-10 тис. гол. – один район, тобто найбільше районів поголів'ям від 20 до 40 тис.

У сучасних умовах продукцію ВРХ заготовляють організації м'ясної промисловості у сільськогосподарських підприємствах, власних підсобних господарствах громадян та інших господарських структурах. У 1997 р. всіма категоріями господарств було продано 80942 голів ВРХ, у тому числі 45733 гол. (56,5%) підприємствами громадського сектора, 34721 гол. (42,9%) власними підсобними господарствами населення і 492 голів (0,6%) фермерськими та іншими підприємствами. Ці дані показують, що основну масу продукції ВРХ реалізують підприємства громадського сектора та власні підсобні господарства населення. У фермерських господарствах тваринництво, зокрема ВРХ, почало розвиватися з 1993 р. і має тенденцію до зростання. Вважають, що в перспективі ці господарства стануть важливою сировинною базою переробної промисловості.

У 1999 р. було заготовлено 17009 тонн живої ваги ВРХ. Найбільша її частка (67 %) припадає на громадський сектор, 32,3% – на власні підсобні господарства населення і тільки 0,7% – на інші господарські структури. Значна кількість худоби реалізовується за бартерними угодами. Так у 1994 році продано 11% від загальної кількості, в 1995 р. – 14%, у 1997 р. – 8%, а у 1998 р. – 13% як в області, так і за її межами (табл. 3.3, додаток Д). Такі операції негативно впливають на розвиток товарно-грошових відносин і порушують фінансову діяльність господарства. Тому зменшення бартерних операцій з використанням продукції тваринництва може прискорити його вихід з кризи, підвищити рентабельність.

Важливе значення в області має молочне тваринництво. На 01.01.1998р. в усіх категоріях господарств налічувалося 244,9 тис. гол. корів, у тому числі в громадському секторі – 90,5 тис. гол., у приватному – 154,4 тис. гол., або 62,3%. За 1991-1998 рр. порівняно з 1986 р. поголів'я корів зменшилася на 21%. Цей процес відбувається і у приватному секторі, де вказаний показник знизився на 11,3%. Слід відзначити, що спад поголів'я в молочному тваринництві зменшується повільніше, ніж у м'ясному.

Виробництво молока у 1998 р. в усіх категоріях господарств становило 55,8 тис. тонн, у тому числі в громадському секторі – 154,8 тис. тонн (27,9%), у приватному секторі – 401,0 тис. тонн (72,1%) (додаток Е). Найбільше виробляють молока у східних районах області: Гусятинському, Лановецькому, Монастириському, Шумському і Тернопільському. В західних районах виробництво молока зменшилося від 50 до 60% порівняно з 1995р.

Свинарство – друга важлива галузь м'ясного тваринництва області. До 1991 року ця галузь була високоприбутковою і розвивалася інтенсивно в усіх районах області. У 1998 р. в усіх категоріях господарств нараховувалось 305,0 тис. голів свиней, у 1986 р. – 553,5 тис. гол., тобто поголів'я зменшилося на 44,8%. Переважно воно зосереджене у приватному секторі – 233,9 тис. гол., або 76,7%. Це зумовило зменшення виробництва свинини, що у 1997 р. становило 25 тис. тонн, у т. ч. у приватному секторі – 11,0 тис. тонн (88%).

**Реалізація продукції тваринництва
сільськогосподарськими підприємствами
станом на 01.01.1999р.**

Рік	Реалізовано всього	У ТОМУ ЧИСЛІ:					Крім того, передано на переробку на давальницьких засадах
		заготорганізаціям, у т.ч. споживкооперацією та через прями зв'язки	на ринку	населенню через систему громадського харчування та в рахунок оплати праці	за бартерними угодами	іншими каналами	
Худоба та птиця (в живій вазі, тис. тонн)							
1990	139,1	133,3	3,6	2,1	0,1	—	—
1992	111,6	98,8	8,6	4,1	0,1	—	—
1994	84,5	58,6	11,4	5,0	9,4	0,1	—
1997	45,5	17,9	12,0	11,8	3,8	—	0,1
1998	28,7	5,6	11,3	8,0	3,8	—	—
Молоко та молочні продукти, тис. тонн							
1990	505,4	505,1	0,0	0,3	—	—	—
1992	305,1	304,7	0,1	0,3	—	—	—
1994	227,5	223,7	3,0	0,7	0,1	—	—
1997	90,7	70,6	16,1	2,0	2,0	—	—
1998	79,6	63,3	12,2	2,2	1,9	—	—
Яйця, млн. штук							
1990	129,1	127,1	2,0	—	—	—	—
1992	100,4	88,0	1,9	0,9	—	9,6	—
1994	58,9	53,2	3,0	0,9	—	1,8	—
1997	54,2	39,2	13,2	1,8	—	—	—
1998	38,7	26,6	8,6	3,1	0,48	—	—
Вовна, тонн							
1990	165,3	165,3	—	—	—	—	—
1992	110,8	110,8	—	—	—	—	—
1994	45,6	45,6	—	—	—	—	—
1997	13,2	2,3	9,4	—	1,5	—	—
1998	10,0	—	8,4	1,6	—	—	—

Примітка. Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики.

Середня реалізаційна вага – 88 кг, що на 2 кг більше, ніж у 1995р. У 1999 р. поголів'я свиней порівняно з 1998 р. зросло на 12,4 тис. гол., або на 4%, у сільськогосподарських підприємствах – на 4,6 тис. гол. (6%). Найвищий рівень концентрації поголів'я свиней у Терехівському, Кременецькому, Чортківському і Борщівському районах, де виробляється понад 50% свинини області.

Вівчарство в області до 1995 року було розвиненою галуззю тваринництва, зокрема у Бережанському, Кременецькому, Буцацькому, Монастириському районах. В усіх категоріях господарств налічувалося 157,4 тис. голів. У 1998 році ця галузь занепала, і поголів'я овець становить тільки 15,6 тис. гол., тобто зменшилося на 90%. Майже все поголів'я овець сконцентроване в власних підсобних господарствах населення. Рівень поголів'я вплинув і на продуктивність овець. У 1998 р. було настрижено 2,9 тонн вовни, з однієї вівцю припало 1,1 кг.

Птахівництво розвивається переважно на міжгосподарських засадах в адміністративних районах та на Тернопільській птахофабриці. Там виробляють м'ясо птиці та репродукують добовий молодняк. Основний напрям розвитку птахівництва – яйцевий. У 1997 році поголів'я курей становило 38,7 тис. штук, або 62,3% від плану. Потужність птахопідприємств – 945 тис. курей. Крім цього, інкубується молодняк основного поголів'я та водоплавної птиці. У 1997 році всі інкубатори вивели 1720 тис. курчат та 32 тис. каченят. Переважна більшість молодняка спрямовується на відтворення стада продуктивних курей (67,4%) і реалізовується населенню (29%).

Кури-несучки за величиною поголів'я становлять 97,2%. На 01.01.1999 р. в області вироблено 248 млн. яєць (рис. 3.1). За останній рік поголів'я курей цього напрямку збільшилося на 3,8%. Цей процес розвивається на сільськогосподарських підприємствах Борщівського, Буцацького, Збарзького, Барівського, Підволочиського районів. В інших міжгосподарських підприємствах протягом 1990-1998 рр. поголів'я зменшувалося в основному

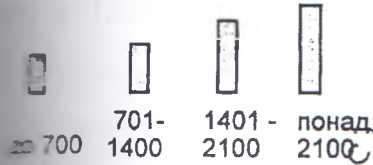
Умовні позначення:

Виробництво:

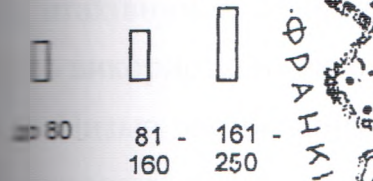
молока (тис. тонн)

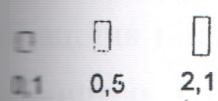
м'яса (тис. тонн)

яєць (млн. шт.)

вовни (тонн)

Виробництво валової продукції

тваринництва на одного працюючого (тис. грн.)

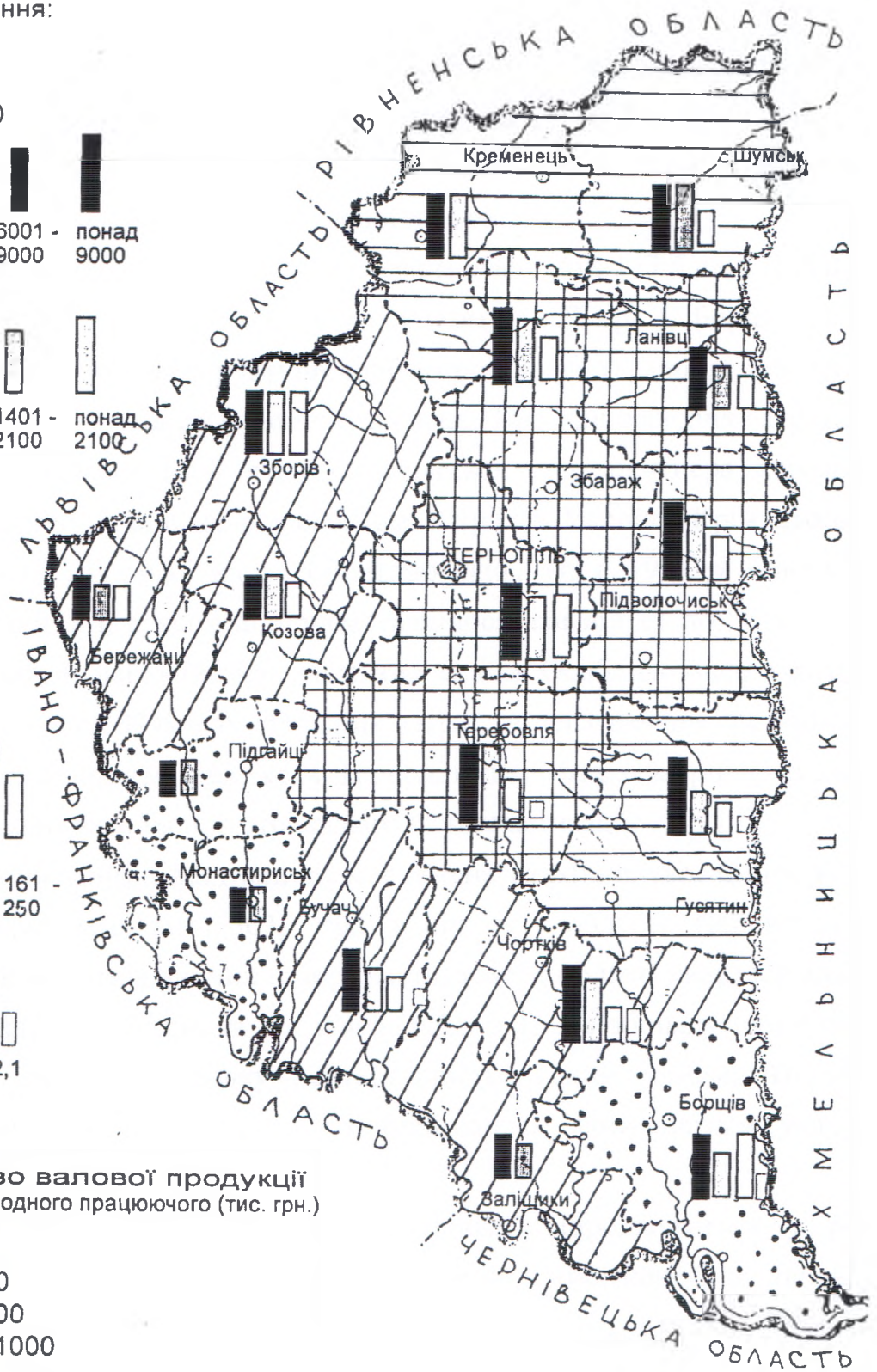
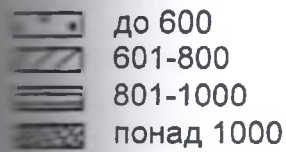

Рис 3.1 Виробництво продукції тваринництва (станом на 01.01. 1999 р.).

в Заліщицькому районі, де за планом можливо утримувати 15 тис. гол., а є – 2000 голів.

Найбільш розвинене птахівництво на птахівничих підприємствах Борщівського (7,2% від загального поголів'я), Зборівського (6,7%), Чортківського (6,1%) районів і найбільша кількість курей сконцентрована на Тернопільській птахофабриці (62% обласної кількості).

Собівартість 1000 яєць у цілому в області становить 117,5 грн. Найвища вона в Бережанському (300 грн.), Чортківському (209 грн.), Борщівському (143,3 грн.) районах. Аналіз структури собівартості виявляє, що це зумовлено високими затратами кормів на виробництво яєць. Так, при середніх затратах в області на виробництво 1000 яєць витрачається 2,66 центнера кормових одиниць, що на 0,81 ц більше від середніх затрат в Україні. Крім цього, в області великі затрати праці на виробництво яєць, які в 1998 р. становили 548 людино-годин, а в деяких підприємствах досягали від 11 до 22 людино-годин (Збараський, Бучацький, Бережанський та ін.). Особливо високі затрати на енергоносії – понад 37% всіх сукупних затрат. Аналіз виявив, що майже в усіх птахівничих підприємствах, крім Тернопільської птахофабрики, низький рівень використання засобів індустріалізації та автоматизації.

Низьку економічну ефективність має м'ясне птахівництво. Собівартість приросту курей становить 503,2 грн. в цілому в області. Цей показник характерний для всіх птахівничих підприємств, тому в області склалася висока реалізаційна ціна – 142,3 грн. за 1 ц м'яса (табл. 3.4). Це збільшує затрати на виробництво і зумовлює низьку рентабельність. Таким чином, найбільш ефективним напрямом у птахівництві є яєчний напрям, який навіть в сучасний період має 17,6 % рентабельності.

Конярство, як галузь господарства, почало відроджуватися у роки незалежності. У 1999 р. в області налічувалося 44,9 тис. коней, порівняно з 1990 р. їх чисельність зросла на 18%. Третина коней зосереджена у власних господарствах населення та фермерських господарствах. При цьому в області створені сприятливі умови для розвитку конярства, оскільки є великий племінний кінний завод в с. Ягільниці Чортківського району.

Економічні показники розвитку птахівництва *

Таблиця 3.4

Назва господарств	Затрати праці на виробництво, л/год.		Реалізаційна ціна, грн.			Вартість 1 цнт кормових одиниць, грн.	Балансовий прибуток (+), збиток (-), грн.	Рентабельність, (%)
	1000 шт. курячих яєць.	1 цнт приросту курей	10 шт. курячих яєць	1 цнт м'яса птиці живої ваги	1000 голів добового молодняка			
ПР «Бережанський»	21,99	46,67	1,48	143,52	596,15	24,35	-39	-8,42
ПР «Борщівський»	10,00	—	1,03	118,42	541,67	27,95	-206	-22,0
ППР «Бучацький»	17,07	—	1,20	117,92	1111,11	23,64	+14	+1,54
ППР «Заліщицький»	—	—	1,18	279,41	1000,00	15,12	-103	-62,42
ПР «Збаразький»	11,36	—	1,01	45,45	375,00	21,58	-45	-14,06
ПР «Зборівський»	1,46	50,00	1,01	224,24	354,84	26,00	+75	+8,15
ПР «Підволочиський»	8,47	—	1,01	90,00	1500,00	39,27	-201	-33,3
ПФ «Тернопільська»	5,31	14,71	1,04	167,85	290,32	24,70	-1054	-14,33
ППР «Чортківський»	13,56	—	1,13	75,27	488,37	20,79	-937	-50,73
Шумське МГП	13,57	50,00	1,06	97,62	387,95	16,48	-24	-6,63
Всього	5,48	22,76	1,06	142,31	456,04	24,78	-2609	-18,85

*Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики

Примітки:

1. ПР – птахорадгосп
2. ППР – племінний птахорадгосп
3. ПФ – птахофабрика
4. МГП – міжгосподарське підприємство

Важливою галуззю тваринницько-промислового комплексу є кормовиробництво. В Україні його вважають спеціалізованою галуззю сільського господарства. У зарубіжній науковій літературі тваринництво і кормовиробництво трактується як єдиний кормотваринницький комплекс.

В реальній дійсності кормовиробництво є функціональною ланкою і базою розвитку тваринництва. Воно має складну структуру і включає виробництво кормів у польових сівозмінах, природні кормові угіддя, промислове виробництво кормів, використання відходів харчової промисловості та підприємств громадського харчування. Найважливішими показниками оцінки кормовиробництва є величина кормової площі та її структура, виробництво кормів різних видів і виробництво кормів на одну живну голову худоби і птиці.

Кормова площа Тернопільської області на 1.01.1999 р. складала 247,8 тис. га або 29 % в структурі посівних площ сільськогосподарських культур. Серед кормових культур провідне місце належить однорічним і багаторічним травам, кукурудзі на силос і зелений корм, кормовим коренеплодам, житу на зелений корм. Серед однорічних трав (площа 69,7 тис. га) найбільш поширеними є експарцет, вика, які мають зональний характер, і посіви їх розрізняються в північних і південних районах. Багаторічні трави займають 10,1 тис. га, у порівнянні з 1980 р. площі їх розширилися на 25%. В області, починаючи з 1980 року, триває процес скорочення посівних площ однорічних трав'яних культур і розширення багаторічних. Ця тенденція характерна не тільки для України, але й для інших країн, розташованих у помірній зоні. Це пов'язано з більшим вмістом перетравного протеїну і білків у багаторічних культурах.

Крім трав, в кормовому балансі важливе місце займає кукурудза на силос і зелений корм. Маючи стабільну площу біля 85 тис. га, вона дає з 1 га – 600 ц, що є базою для забезпечення виробництва силосу та зелених кормів, особливо в південних та центральних районах області.

Важливе місце у структурі кормів мають кормові коренеплоди. В області вирощують кормову моркву, кормові буряки, гарбузи. У 1998 р. під цими культурами було зайнято 18 тис. га, що на 53% менше, ніж у 1985 році. Станом на 01.01.1998 року в громадському тваринництві було вироблено 459,8 тис. тонн кормів усіх видів в перерахунку на кормові одиниці, що в розрахунку за одну умовну голову становило 18,0 центнера кормових одиниць (ц.к.о) (при потребі на годівлю 30,3 ц.к.о).

За останні роки змінилося співвідношення у використанні кормів промислового виробництва. Фактично, повноцінних комбікормів через їх високу вартість в області не використовується. З-поміж концентрованих кормів використовують зерно IV категорії, кукурудзу, пшеницю. В 1998 році вироблялося 30,6 тис. тонн концентрованих кормів, тоді як у 1995 році - 57,4 тис. тонн. Вони виготовлялися на міжгосподарських комбікормових заводах у кожному адміністративному районі, за винятком Підгаєцького, Збарзького і Ланівського. В області у 1998 р. функціонувало 13 комбікормових заводів, потужність яких складала 325 тис. тонн комбікормів. На заводах обладнано 11 цехів з виготовлення трав'яного борошна і гранульованих кормосумішей потужністю 17 тис. тонн продукції за сезон. Крім цього, два заводи виробляли стартові корми на базі екструдованого зерна. Зерносушильне господарство заводів забезпечує пересушування 10-12 тонн зерна щодобово. Для зберігання зернофуражу і готової продукції на комбікормових заводах є зерносклади приміщення місткістю на 178 тис. тонн. Така матеріально-технічна база кормовиробництва задовольняла потреби тваринництва у повноцінних кормах. Спад виробництва особливо вплинув на комбікормову промисловість. Зменшилось продукування екструдованого зерна. Протягом минулого року було виготовлено 500 тонн (виготовляли лише Заліщики і Ланівці). З наявних комбікормових екструдерів працює 5. Зменшення виробництва екструдованих кормів частково пояснюється високими затратами на електроенергію.

Основною причиною невиконання планів-прогнозів є припинення промислового виробництва білково-вітамінних та інших добавок, різке зростання

цін. Це різко погіршило якість продукції, що призвело до зменшення життєвості зернофуражу у два рази, а також до зростання цін на енергоносії та зменшення обсягів їх поставок, що в свою чергу вплинуло на собівартість і відпускну ціну на комбікорми, збільшилися транспортні витрати на перевезення зернофуражу і готової продукції, виявилася неплатоспроможність господарств. Це спричинилося до зупинки комбікормових підприємств області та локалізації виробництва кормів у сільськогосподарських підприємствах.

Виробництво молока та м'яса в області зумовило розвиток м'ясо- та молокопереробних підприємств. М'ясопереробна промисловість представлена зокрема м'ясокомбінатами в Тернополі та Чорткові. Тернопільський м'ясокомбінат був введений в дію в 1982 році. Проектна потужність підприємства з виробництва м'яса складає 100 тонн м'яса в зміну та 15 тонн ковбасних виробів. Крім цього, виробляються м'ясні консерви (6000 фізичних банок). За формою власності комбінат є відкритим акціонерним товариством. На комбінаті працювало 1059 чоловік. Асортимент продукції - це м'ясо і субпродукція першої та другої категорій, ковбаси та м'ясні консерви, жири тваринні топлені, технічні та інші. В 1998 році потужності з виробництва м'яса використовувалися тільки на 30,7% а з виробництва ковбаси - на 13,5%. Стабільність складала 11%. Підприємство має значну дебіторську та кредиторську заборгованість, а також не сплату за використану енергію та вартісний фонд. Це зумовлено низьким рівнем реалізації готової продукції на внутрішньому ринку та недостатній участі підприємства в територіальному поділі праці.

Чортківський м'ясокомбінат почав діяти з 1961 року, коли запрацював молокопереробний цех. У 1962 році були запроваджені забійний і холодильний цехи потужністю 3 тис. тонн. Ковбасний цех почав працювати з 1964 року. Потужність підприємства з виробництва м'яса становить 50 тонн за зміну та 7,5 тонн ковбасних виробів.

Молокопереробна промисловість представлена 17 підприємствами. За спеціалізацією: 4 – молочних заводи, 5 – маслозаводів, 3 – маслосирзаводи,

4 – сирзаводи, 1 завод – СЗМ. Асортимент продукції досить багатий. Крім основної продукції, випускається казеїн технічний, сухе знежирене молоко. В 1998 році всі молокопереробні заводи за зміну виготовляли: 43,6 тонни масла, 11 тонн твердих сирів, 5,0 тонн плавленого сиру, 196,3 тонни незбираномолочної продукції, 2,5 тонн ЗЦМ, 1,43 тонн казеїну, 1,16 тонн молочного цукру та 11,0 тонн морозива. Річний обсяг виробленої продукції склав 53,8 млн. грн. У порівнянні з 1990 роком виробництво молочної продукції знизилось на 64,1%. Це зумовлено зміною взаємовідносин між сировинною і переробною ланками тваринницько-промислового комплексу, зниженням купівельної спроможності населення та занепадом внутрішнього ринку.

Роздержавлення і приватизація підприємств, виникнення різних форм власності не зумовили концентрацію сировинних ресурсів молочної промисловості для виробництва молочної продукції. Як показало дослідження, більшість молочних підприємств орієнтуються на сировину громадського сектора, який виробляє 27,9 % молока від загального обсягу в області. Найвища його частка сконцентрована в особистих господарствах населення (72,1%). Молоко цих господарств в структурі заготівель складає, наприклад, в Івано-Франківському районі 14,5%, Гусятинському – 17%, Збараському – 11%, а в Ізяславському – тільки 8%. Тому важливим резервом створення надійної сировинної бази молочної промисловості є збільшення заготівлі молока в господарствах приватного сектора, в якому його виробництво щорічно збільшується на 3-4%.

Найбільш потужні молочні підприємства зосереджені, як правило, біля міст. Зокрема, Тернопільський міськмолкозавод має потужність 69810 тонн переробки молока за рік, Буцацький, Вишнівецький – 36000 тонн, Ізяславський, Чортківський, Тербовлянський – 28 000 тонн, Борщівський, Кременецький – 25000 тонн, решта підприємств мають потужність від 15000 до 18000 тонн (рис.3.2). В загальному по області в 1997 році коефіцієнт використання потужностей на підприємствах молочної промисловості становив

Рис. 3.2 Молокопромисловий комплекс Тернопільської області.

тільки 43 %. Нижче середнього обласного показника використовувались потужності на Хоростківському маслозаводі (17,5%), Монастириському маслозаводі (24%), Тернопільському ММЗ (26%), Бережанському маслозаводі (31%). Розрахунки показують: якщо збільшити коефіцієнт використання потужностей на 10%, то можна збільшити виробництво молочної продукції в області на 21,6% у вартісному відношенні.

Отже, перед переробними підприємствами стоїть багато організаційних та економічних проблем. Найважливіші з них - це організація заготівлі молока в господарствах усіх форм власності, стимулювання його виробництва з одночасною оплатою за здане молоко. Необхідно зміцнювати сировинну базу шляхом залучення господарств інших адміністративних районів, поблизу переробних підприємств, як це практикується на Лановецькому маслозаводі "Пролісок". Слід розширювати сітку спеціалізованих підприємств із реалізації молочної продукції не тільки області, але й поза її межами. Це буде важливою умовою для освоєння ринків молочної продукції в регіонах, де попит на неї підвищений. Сучасний рівень інфраструктурного забезпечення є важливим фактором зростання ефективності підприємств молочної промисловості. З цією метою слід розширити інформаційну мережу реклами продукції, збільшити кількість спеціалізованого транспорту для завезення молока з приватних господарств, використовувати сучасну тару та пакувальні матеріали.

Як показує дослідження, підприємства з виготовлення засобів виробництва в сучасних умовах зазнали кризи. При тому ж, в області немає спеціалізованих заводів із виробництва обладнання для тваринницьких ферм та молочної і м'ясної промисловості. Як правило, до 1992 року вони постачалися з меж області. Зокрема, кормокухні завозилися з Коломиї, обладнання для тваринницьких ферм з Білорусії, Росії, Латвії, а також зі Львова. Відсутність оборотних коштів у сільськогосподарських підприємствах за останні 5 років призвели до зниження матеріально-технічного забезпечення тваринницько-промислового комплексу. Основним фактором у поліпшенні технології виробництва м'ясної і молочної продукції області є технологічні інвестиції

іноземних держав, зокрема Німеччини, Австрії, Угорщини, Польщі. Вони постачають міні-заводам технологічне обладнання для виробництва казеїну. Легальна сума таких інвестицій невелика і в 1997 році становила всього 31,7 тис. \$ США.

В області є невеликі підприємства, які виробляють побічну продукцію для ферм. На Чортківському механічному заводі виготовляють окремі вузли до сільськогосподарських машин, на Гусятинському електромеханічному заводі – електродвигуни. Проте вони не забезпечують сучасного технічного рівня виробничих процесів – і це відбивається на техніко-економічних показниках тваринництва та переробної промисловості області.¹

3.2. Функціональна структура тваринницько-промислового комплексу

Галузеві ланки тваринницько-промислового комплексу функціонують не ізольовано, а в тісній взаємодії, утворюючи складні поєднання. Важливу роль відіграють інтеграційні властивості виробництв, зумовлені специфікою тваринної сировини, технологією її переробки, а також розширенням зв'язків між виробництвами. Взаємозв'язані міжгалузеві ланки у процесі виробництва і промислової переробки тваринної сировини формують функціональну структуру тваринницько-промислового комплексу. Вивчення її має важливе значення для удосконалення внутрікомплексних пропорцій, розробки нових підходів до управління розвитком функціональних ланок тваринницько-промислового комплексу.

¹Примітка. Дані управління зовнішньоекономічної діяльності Тернопільської облдержадміністрації.

Елементами функціональної структури тваринницько-промислового комплексу виступають тваринницько-промислові цикли виробництв. Вони формуються на основі поєднання стадій, у межах яких здійснюється послідовна переробка вихідної сировини у готовий продукт. У тваринницько-промислому комплексі області такими циклами є: молокопромисловий, м'ясопромисловий, птахопромисловий.

Молокопромисловий цикл охоплює всі виробництва, пов'язані з промисловою переробкою, заготівлею, транспортуванням молока. Це складне поєднання може відтворити графічна модель (рис.3.3).

Основною базовою стадією тваринницько-промислового циклу є кормовиробництво, яке разом з молочним тваринництвом формує своєрідний кормотваринницький блок. Таке поєднання використовують угорські вчені для аналізу пропорційності розвитку цих складових циклу. На нашу думку, воно відповідає не тільки з наукової, але й з практичної точки зору, оскільки від забезпечення кормами, збалансованими за поживними речовинами, залежить продуктивність тваринництва.

Кормовиробництво, як окрема стадія циклу, охоплює всі види виробництва кормів. До недавнього часу основним видом було польове кормовиробництво, яке забезпечувало тваринництво майже на 92%. В сучасних умовах складається тенденція до розширення пасовищного кормовиробництва. Це виявляється в збільшенні частки пасовищ у структурі господарських угідь з 54,9 тис. га в 1994 році до 114,3 тис. га в 2008 році, шляхом залучення частини земель із посівних площ. Ця тенденція має позитивне значення в екологічному плані, але продуктивність таких пасовищ невисока, і їх необхідно перетворювати в культурні. З іншого боку, залилася система утримання тварин з цілорічної прив'язної до відгульної, що має багато переваг.

В області є декілька типів годівлі тварин: силосно-сінажно-концентрований та жомо – силосно – концентрований біля переробних

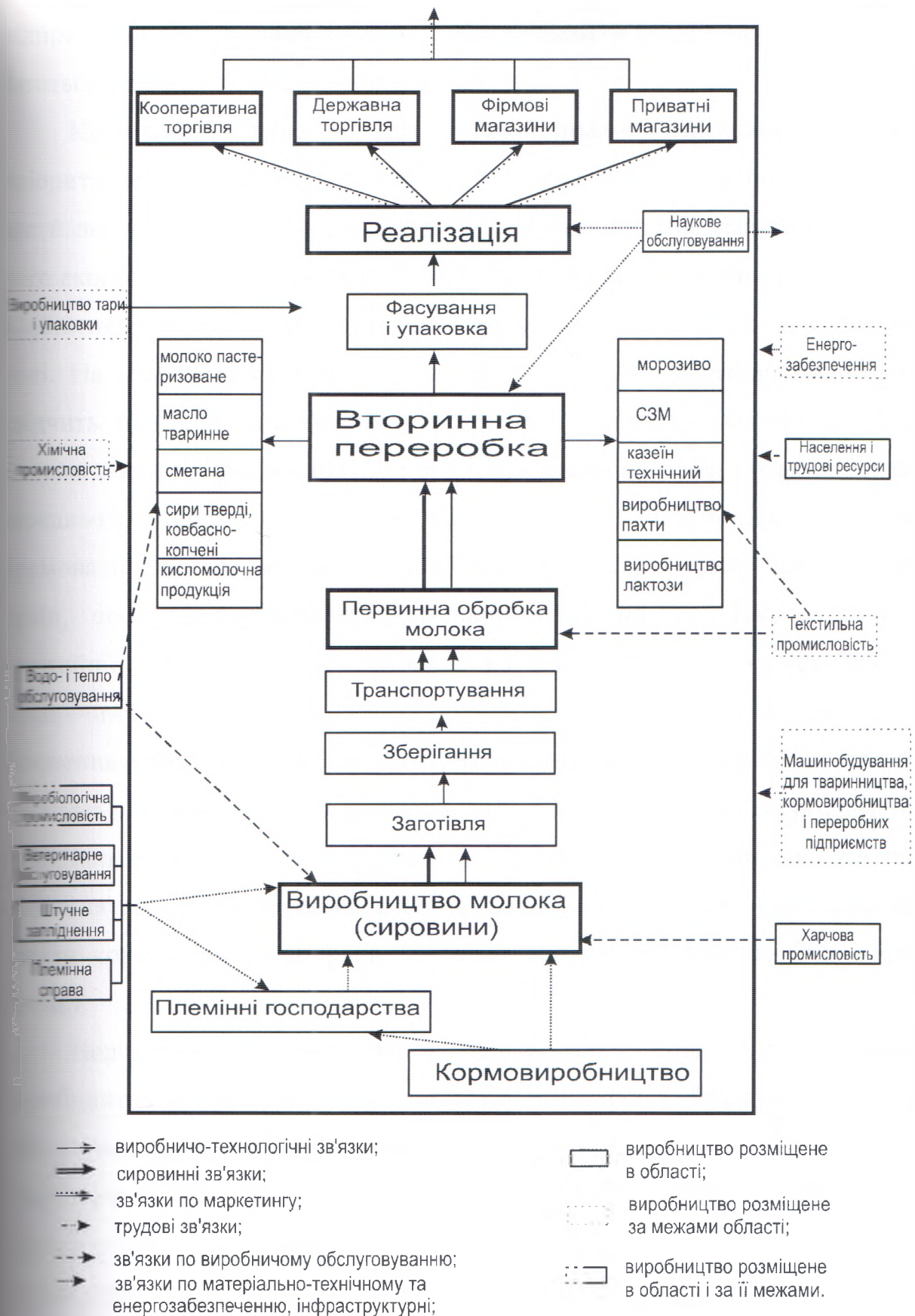

Рис. 3.3 Молокопромисловий цикл Тернопільської області.

дприємств у стійловий період і пасовищний в літній період. Останній в багатьох районах займає провідне місце.

Кормовиробництво в усіх тваринницько-промислових циклах має пріоритетне значення, оскільки воно є базою не тільки функціонування циклів, але й значно впливає на продуктивність тваринництва взагалі і підвищення його економічної ефективності. В 1999 році було заготовлено всіх видів кормів 453,2 тис. ц кормових одиниць, що становить тільки 62,7% їх кількості в 1997 році. На одну умовну голову в наявності є 11,2 ц кормових одиниць, що свідчить про недостатній рівень розвитку кормовиробництва в польових умовах. Аналіз кормової площі в структурі посівних площ показує, що вона в середньому коливається за 1996-1998 рр. від 22 до 32%. Це свідчить, що кормова площа займає оптимальний показник, характерний для розвинених країн, проте продуктивність кормових угідь низька. Так, в 1998 році урожайність кормових коренеплодів знизилась з 319 ц /га до 280 ц /га, дворічних трав на сіно з 33,3 до 24,1, багаторічних трав з 34,4 до 27,6 ц /га. Зменшення урожайності в кінцевому результаті валових зборів зумовлюється багатьма чинниками. На перше місце слід поставити високу енергозатратність виробництва кормів, що впливає на їх високу собівартість, зменшення внесення мінеральних та органічних добрив під кормові культури; великі втрати кормів при їх збиранні (залишається не зібраною до 20% кормової площі).

Недостатнє використання концентрованих кормів, а фактично їх виробництво за 1993-1998 рр. в основному знизилось до 9%, при тому ж не зріс рівень використання зернофуражу, який в сучасних умовах є основним енергетичним кормом в молочному і м'ясному тваринництві. В 1998 році концентрованих кормів в області було використано 917 тис. тонн або на 29,6% менше, ніж в 1997 році. Для збалансування кормів у тваринництві області слід підвищити продуктивність кормових площ за рахунок використання високоврожайних сортів кормових культур, особливо кормових коренеплодів, дворічних трав; збільшити внесення мінеральних і органічних добрив;

знизити енергомiсткiсть виробничих операцiй при збираннi та заготiвлi кормiв; зменшити iх собiвартiсть.

Молокопромисловий цикл складний за своєю структурою, зв'язками, iнтеграцiйними процесами. Останнiм часом типова структура циклу сильно трансформувалася внаслiдок змiни організацiйних чинникiв виробництва. Сировиннi зони переробних пiдприємств втратили адмiнiстративнi принципи формування. Тепер основними є економічні чинники, хоч територiальнi теж вiдiграють немале значення. Таким чином, величина сировинної зони не стабiльна i змiнюється протягом окремих сезонiв, особливо влiтку i взимку. Розрахунки показують, що заготiвля молока вiдбувається у радiусi до 40 км. На цiй вiдстанi затрати на транспортування молочної сировини складають до 30% у структурi собiвартостi готової продукцiї.

На 01.01.2000 р. всiма переробними пiдприємствами облaстi було закуплено 78,1 тис. тонн молока. Сировиннi зв'язки в циклі вiдiграють найважливішу роль. Вони повиннi спрямовуватися в горизонтальному напрямi вiд виробникiв до переробних пiдприємств. Але в межах сировинних зон вже в 1998 році функцiонувало бiльше 25 малих пiдприємств (мiнi-заводiв), якi переробляли за змiну вiд 2 до 3 тонн молока. Вони не мають виробничо-технологiчних зв'язкiв з потужними переробними пiдприємствами, а готують певний вид молочної продукцiї: масло тваринне, казеїн, згущене молоко. Такi заводи є в 11 з 17 адмiнiстративних районах. Найбiльше iх концентровано в Залiщицькому (4 заводи), Зборiвському (3), Козiвському (3), Мiгаєцькому (3) районах, а в iнших – по 2 заводи. Кожен мiнi-завод реалiзовує свою продукцiю на ринку, в спецiалiзованих i приватних торгових пiдприємствах, виникає фiрмова торгiвля.

Переробнi пiдприємства у сучасних умовах приватизованi, за винятком Тiволочиського маслозаводу i Товстенського молокозаводу. Потужностi молокозаводiв складають 430 тис. тонн, тобто вони в середньому експлуатувались в 1999 році на 27,3%. Завезення молока здiйснюється 49 спецiалiзованими автомобiлями заводiв та 64 автомобiлями господарств.

Розрахунки показують, що за зміну вони можуть перевезти 708 тонн молока. При середньодобовому виробництві молока у цьому році (245 тис. гол. корів x 4,7 кг від однієї корови) 1152,0 тонн – ці автомобілі здатні забезпечити перевезення тільки 62% виробленого молока. Таким чином, виробничо-технологічні зв'язки не мають повного технічного забезпечення. У процесі модернізації підприємств, забезпечення їх новим технологічним обладнанням і допоміжними матеріалами важливе значення мають зв'язки з матеріально-технічного забезпечення основних ланок циклу. Ці зв'язки виходять за межі області, оскільки підприємства з обслуговування виробничих процесів і промислової переробки молока в ній не існує. У сучасних умовах вони охоплюють не лише нашу державу, але й виходять за її межі. Так, лінії для пастеризації молока, фасуванню сиру закуповуються в Німеччині і Нідерландах, міні-заводи для виробництва масла - в Німеччині. Крім цього, у виробництво впроваджено наповнювачі фірми "Вальтер РАУ", що забезпечило зниження затрат сировини при виготовленні масла та морозива і збільшення товарної продукції. Навіть тару для довготривалого зберігання фасованого молока завозять із Польщі.

Багато технологічного устаткування, допоміжних матеріалів можна виготовляти в Україні і, зокрема, в області. Це дало б можливість оптимізувати місця виробника, створити робочі місця, формувати внутрішній ринок. Високу роль повинен відіграти в цьому плані внутрішній інвестор, який через удосконалу правову базу не може спрямувати свої кошти на розвиток місцевого виробництва.

В процесі реформування тваринницько-промислового комплексу виникла необхідність в розвитку фінансово-кредитних зв'язків. Банки в сучасних умовах стають учасниками у фінансуванні проектів для модернізації виробництва, наприклад банк "Україна"). Фінансове сприяння в удосконаленні виробництва є незначне – через кредитну політику, фінансову кризу в державі.

Найважливішу роль у функціонуванні молочнопромислового циклу відіграють маркетингові зв'язки. Вони в сучасних умовах набувають нового

змісту, оскільки кожне підприємство шукає свою нішу на ринку молочних продуктів. Недосконалість таких зв'язків призводить до затоварення складів готовою продукцією, зниження виробництва, до псування її і, в кінцевому результаті, до збитковості підприємств і їх банкрутства. За даними асоціації "Тернопільмолоко" в 1997 році не було реалізовано 64% масла, виробленого в минулому році. Це зумовлено низькою купівельною спроможністю населення, зумовленим внутрішнього ринку, насиченням його іноземною продукцією.

В умовах ринку нового змісту набувають зв'язки по трудових ресурсах. Конкуренція і ринок праці впливають на відбір висококваліфікованих спеціалістів, а з іншої сторони, відчувається нестача фахівців з маркетингу та менеджменту. Тільки за 1998 рік на підприємствах молочної промисловості з 17 директорів змінилось 11. На такому потужному підприємстві, як Тернопільський міськмолкозавод протягом останнього року двічі змінювались управлінські кадри, а рівень виробництва знизився на 78% в порівнянні з 1996 роком.

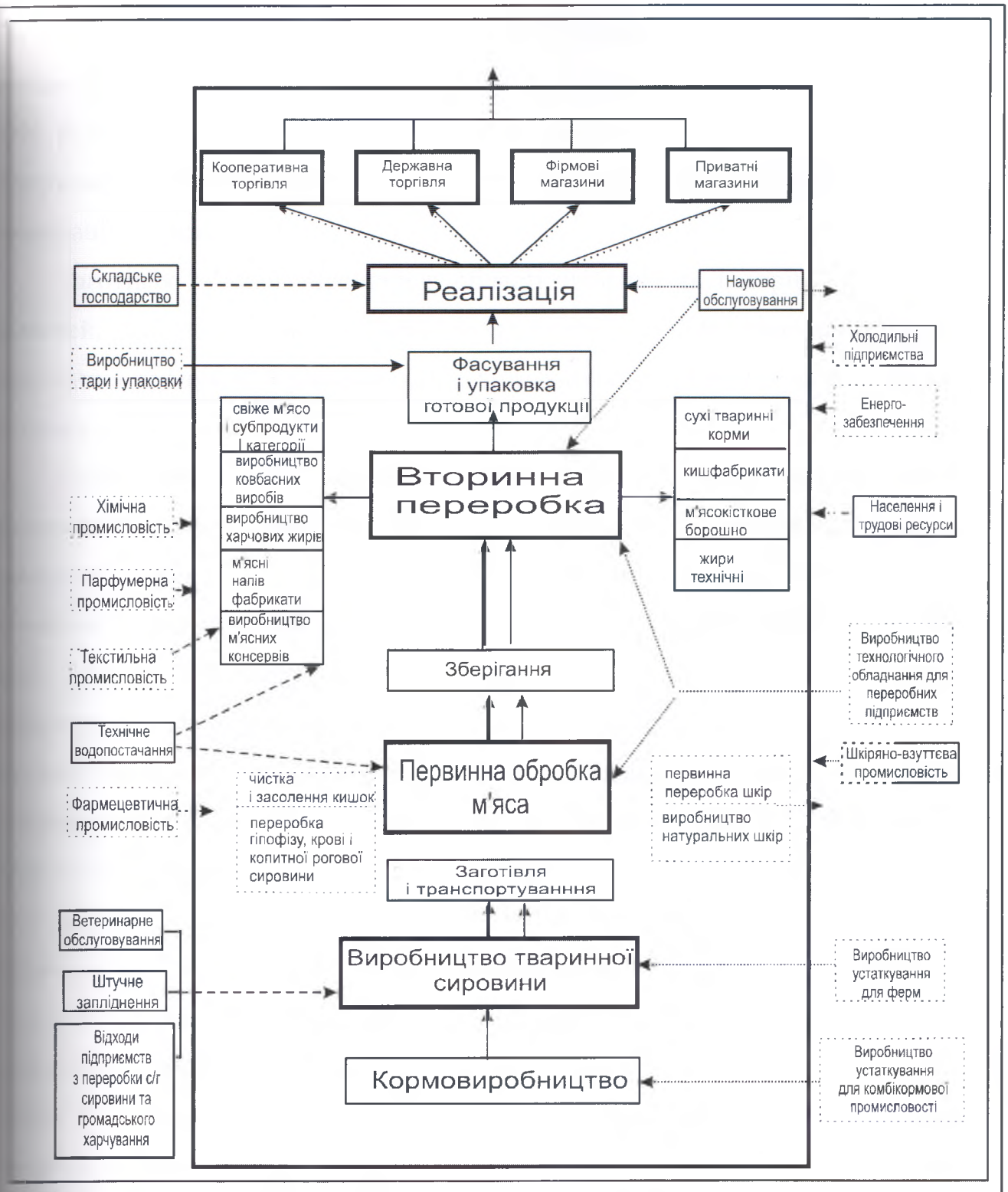
Таким чином, аналіз молочнопромислового циклу Тернопільської області показав, що функціональні зв'язки його розвинені ще недостатньо. Внаслідок інтеграційних процесів вони значно трансформувалися і набули нового змісту. Це відобразилося на формуванні сировинних зон переробних підприємств, які тепер можна вважати заготівельними, що охоплюють сільськогосподарські підприємства різних форм власності. При цьому ж швидкими темпами збільшується частка заготовленого молока від приватних господарств (в загальній кількості вони становлять понад 60%). Розширюються територіальні масштаби заготівлі молока, зокрема в Хмельницькій та Івано-Франківській областях (в 1998 році – 20,6 тис. тонн або 29% від загальної кількості). Аналіз показує, що в області є великі резерви молочної сировини. У приватному секторі заготовляється у середньому в області тільки 8% молока, а в Лановецькому районі – 17%, Підволочиському – 13%, Борщівському – 11%. Отже, для нормального функціонування молочнопромислового циклу необхідно вдосконалювати сировинні зв'язки.

В області є достатня кількість виробничих потужностей, які можуть переробляти до 500 тис. тонн молока в рік. Тому важливою проблемою є збалансування сировинної і промислової стадій циклу. Розрахунки показують, що тільки заготівля молока в приватному секторі області може забезпечити еквантаження 72% потужностей.

Особливе значення має розвиток маркетингових зв'язків. Вирішення цієї проблеми дасть можливість реалізувати молочну продукцію не тільки в межах держави (Київ, Донецьк, Луганськ, Одеса), але й на світовому ринку. Виходячи з аналізу, можна зробити висновок, що збалансованість функціонування основних стадій молокопромислового циклу, пропорційність їх розвитку у великій мірі залежать від удосконалення різних типів зв'язків між підприємствами, що входять до складу циклу.

М'ясопромисловий цикл – це складне міжгалузеве поєднання підприємств і виробництв, які здійснюють виробництво і переробку м'ясної сировини тваринного походження (рис. 3.4). В Тернопільській області даний цикл репрезентований сільськогосподарськими підприємствами, що здійснюють відгодівлю великої рогатої худоби, свиней, овець, а також підприємствами з переробки м'яса і виготовлення з нього широкого асортименту продукції. Сільськогосподарська (сировинна) ланка циклу представлена селянськими спілками, колективними та фермерськими господарствами, підсобними господарствами селян. В 1998 році всіма категоріями господарств було вироблено 17 тис. тонн сировини в живій вазі або 6,4 тис. тонн у забійній, що становить 52% від рівня 1996 року. Це свідчить, що в сировинній ланці відбувається спад виробництва, який впливає на функціонування інших стадій циклу. В господарствах громадського сектора виготовлено 5,5 тис. тонн сировини, в особистих підсобних господарствах селян - 11,5 тис. тонн і у фермерських – тільки 10 тонн.¹

¹ Примітка. Дані Тернопільського обласного управління статистики. Зведення про продаж продукції сільського господарства підприємствами господарств заготівельним організаціям на 1.01.1999 року.

- виробничо-технологічні зв'язки;
- сировинні зв'язки;
- зв'язки по маркетингу;
- трудові зв'язки;
- зв'язки по виробничому обслуговуванню;
- зв'язки по матеріально-технічному забезпеченню, по енергозабезпеченню, інфраструктурні зв'язки;
- виробництво розміщене в області;
- виробництво розміщене за межами області;
- виробництво розміщене в області і за її межами;
- виробництва необхідні в межах області для комплексної переробки відходів.

Рис. 3.4 М'ясопромисловий цикл Тернопільської області.

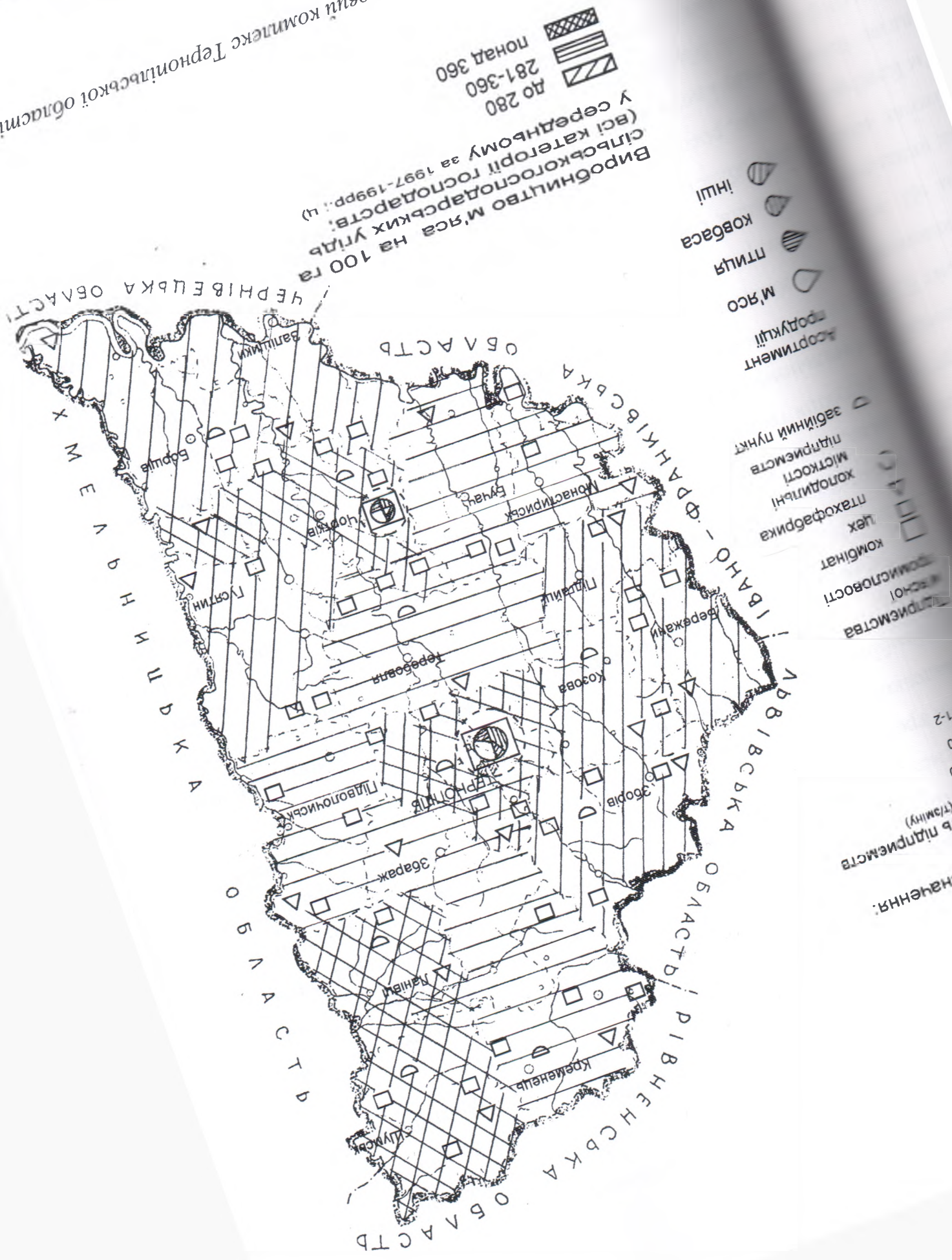
Середня вага однієї реалізованої голови ВРХ становила 324 кг, що на 80 кг менше від показника 1990 року, свиней - 93 кг, що більше на 5 кг порівняно з 1996 роком. З усієї кількості реалізованої худоби 14 тис. тонн заготовлено підприємствами м'ясної промисловості і 2,8 тис. тонн організаціями споживчої кооперації області.

Заготівлю м'ясної сировини в області здійснюють підприємства інших областей, які за неповними даними вивозять до 20% наявної кількості сировинної продукції. Крім цього, частина худоби обмінюється за бартерними угодами.

Переробна ланка м'ясопереробного циклу представлена двома мясокомбінатами (Тернопільським і Чортківським), забійними цехами підприємств та міні-заводами (53). Потужність мясокомбінатів (за проектом) становить 250 тонн м'яса та 29 тонн ковбасних виробів за зміну (рис. 3.5). У 1998 році було вироблено 7,3 тис. тонн м'яса, включаючи продукти першої категорії, 3 тис. тонн ковбасних виробів та 0,9 тис. тонн інших напівфабрикатів. Розрахунки показують, що виробничі потужності підприємств використовуються в даний час тільки на 42%. У 1997 році на Тернопільському мясокомбінаті вироблено і реалізовано продукції на суму 453 тис. грн. (в цінах на 01.01. 1997 року) і на Чортківському – 201,3 тис. грн. Зменшення виробництва м'ясної продукції зумовлено скороченням сировинної бази. Це можна проілюструвати такими даними: якщо в 1990 році за добу заводили забій в середньому 500 голів ВРХ, то в 1999 році – тільки 100 голів. Вміст заготівлі сировини знизився і в кількісному відношенні. В 1999 році організація м'ясної промисловості заготовили 27647 голів ВРХ та 1,9 тис. голів свиней загальною живою вагою 7074 тонн. Для порівняння: в 1990 році підприємствами м'ясної промисловості було закуплено 133,3 тис. голів ВРХ, що на 79% більше, ніж у 1999 році. Виробництво м'яса в забійній вазі у 1990 році становило 123,3 тис. тонн, а в 1999 – 62,5 тис. тонн, тобто скоротилось на 49%.

Сучасний стан виробництва м'ясної продукції в даний період зумовлений

Рис. 3.5 М'ясопромисловий комплекс Тернопільської області

порушенням сировинних зв'язків між основними ланками (стадіями) м'ясопромислового циклу, з одного боку, і зв'язків по реалізації готової продукції, з другого. За дев'ять років різко впало поголів'я ВРХ, свиней, а овець повністю знищено. Таким чином, сировинна база стала однотипною. М'ясо свиней у структурі м'ясної продукції складає тільки 13%.

Переважна більшість м'ясних виробів виробляється на малих підприємствах. Загальна потужність їх складала в 1998 році понад 200 тонн. Ці підприємства виступають конкурентами великих переробних підприємств. Маючи грошову масу, вони закупають тваринну сировину в населення та у громадському секторі. Тому в сировинних зонах не вистачає сировини для м'ясокомбінатів. Слід врахувати, що 40% м'яса реалізовується за бартерними угодами.

Зв'язки по реалізації готової продукції теж розвинені слабо, особливо в містах України. Основним споживачем виробів Тернопільського і Чортківського м'ясокомбінатів є торгові підприємства м. Тернополя і Чорткова, Житова, Львова, Донецька, а також Росії. В експорті області живі тварини і продукція тваринництва в 1997 році складала 12424,3 тис. \$ США або 10,06% загальному обсягові експорту області.

Від основних стадій циклу відгалужується значна кількість ланок, які переробляють супутню продукцію (відходи). Серед них є: шкіра, копита, шовфіз, роги, кров та ін. В радянський час вони вивозилися на територію Росії в Казань, Саратов. Ці зв'язки збереглися і до цього часу. В програмі розвитку м'ясопромислової області до 2005 року передбачено створити підприємства з переробки шкіри, рогової і копитної сировини. Їх створення значно поглибить структуру продукції і дозволить комплексно використовувати тваринну сировину.

Матеріально-технічні зв'язки пов'язані з постачанням енергоносіїв: газу, електроенергії, мастил, а також таропакувальних матеріалів, спеціальних добавок, прянощів, олії. Вони мають розгалужену структуру, але концентруються в основному терени України, за винятком імпорту продовольчої пшеничної плівки з Польщі. Таким чином, м'ясопромисловий цикл області має

тенденцію до розгалуження структури в перспективі, зумовлену виникненням нових гілок з переробки непродовольчих відходів (шкір, копит, кісток та ін.). У сучасних умовах основні ланки (стадії циклу) функціонують неефективно, не використовуються наявні потужності, вони не збалансовані сировинними ресурсами. Основними напрямками подальшого функціонування агропромислового циклу є:

1. Збільшення поголів'я ВРХ і свиней у громадському секторі до рівня 1990 року, відповідно 140 тис. голів м'ясного напрямку ВРХ та 550 тис. голів свиней. Це забезпечить використання наявних потужностей переробних підприємств та виконання експортного постачання.

2. Налагодження виробництва на переробних підприємствах конкурентноздатної продукції і освоєння ринків її збуту в районах високої концентрації міського населення, де попит на екологічно чисту продукцію є високим (Львів, Київ, Донецьк, Сімферополь, Севастополь та ін.).

3. Розвиток нових гілок циклу з переробки непродовольчих відходів, сприятиме комплексному використанню сировини і розширенню сфери залучення трудових ресурсів у виробництво.

У Тернопільській області птахопромисловий цикл за структурою та характером зв'язків між функціональними ланками відноситься до простого розгалуження. До його складу входять кормовиробничі підприємства або цехи, лабораторії з контролю за якістю кормів, племінні, інкубаційні цехи і станції, комплекси по дорощуванню курей до 140–150-денного віку, підприємства вирощування птиці і виробництва харчових яєць. Кормоцехи виробляють комбікорми, які входять до птахівничих комплексів, або закупляють їх на комбікормових заводах. Тому зв'язки із забезпечення кормами мають ексцентричний напрям. Проте виробництво кормів для птиці пов'язане з використанням вітамінів, мінеральних речовин, кормодобавок, м'ясокісткової муки, концентрованих кормів (зернофуражу) і орієнтується на доцентрові корми. У 1997 році в області було вироблено 899 тонн комбікормів для птиці, що на 814 тонн більше, ніж у 1994 році. Таким чином, виробництво кормів

фактично відновилося після цілковитого занепаду.

Розвиток кормовиробництва зумовлений збільшенням поголів'я птиці. Відновлення поголів'я здійснюється за рахунок розмноження племінної птиці, яке зосереджене у двох племінних птахорадгоспах "Бучацькому" і "Чортківському" та на Тернопільській птахофабриці. Яйця племінних порід курей постачають на інкубатори, що розміщені в 9 адміністративних районах. Найбільш потужні вони на Тернопільській птахофабриці (понад 2 млн. штук), в Бережанському птахорадгоспі (понад 300 тис. штук), Шумському - 160 тис. штук. За рік інкубується до 3 млн. штук молодняка, понад 2 млн. штук використовується для відтворення продуктивного стада і понад 630 тис. штук реалізується населенню. Інкубований молодняк відгодовується до 150-денного віку, частина вибраковується, а решта поповнює товарне стадо. Фактично, тут здійснюються як горизонтальні, так і вертикальні виробничо-технологічні зв'язки, які спрямовані до підприємств, що виробляють товарну продукцію.

З усього поголів'я 389169 штук становили кури-несучки. Від однієї курки-несучки одержано 182 яєць, що на 18 одиниць більше, ніж у 1996 році. Аналіз показує, що продуктивні стадії циклу збалансовані за поголів'ям, оскільки репродукція складає біля 2 млн. яєць, і при коефіцієнті змінності стада курей 30% протягом року можна його оновити на 90%, що відповідає науково обґрунтованим нормам ефективного ведення птахівництва. Таким чином, виробничо-технологічні зв'язки зумовлюють пропорційність функціонування основних ланок циклу.

Реалізація птахівничої продукції здійснюється через державну, кооперативну, фірмову торгівлю та безпосередньо на ринку. Товарність продукції складає 97,1 %. Враховуючи всі затрати на виробництво продукції птахівництва, балансовий прибуток невисокий і становить тільки від 14 до 25 тис. грн. Причинами низької рентабельності є висока дебіторська і кредиторська заборгованість, що склала в аналізованому році відповідно 585 тис. грн. та 565,13 тис. грн.

З аналізу можна зробити висновок, що 1996-1999 роки функціональні зв'язки птахопромислового циклу стабілізуються, але фінансово-матеріальні відносини між основними стадіями циклу не відрегульовані в ціновому відношенні, що зумовлює спад виробництва.

Побічна продукція – пір'я – використовується на території області Чортківською і Кременецькою перопуховими фабриками, а вибракувані яйця – кондитерською промисловістю. При збільшенні продуктивності птахівництва області було б доцільно створити меланжевий завод, який використовував би нестандартну яєчну продукцію як сировину. Це значно підвищило б комплексність використання продукції і економічну ефективність птахівництва.

3.3. Територіальна структура

Територіальна структура обласного тваринницько-промислового комплексу характеризує територіальні відношення між процесами виробництва тваринницької продукції, її промислової переробки і умовами розвитку цих процесів на території певної області. Оскільки тваринницько-промисловий комплекс є міжгалузевим, то складові його елементи повинні відображати ієрархічні поєднання названих процесів.

Основним методологічним принципом виявлення елементів територіальної структури тваринницько-промислового комплексу має бути рух від простих утворень до складних. На думку, Г.В.Балабанова, В.П.Нагірної, М.Паламарчука, І.М.Пушкара та інших, найпростішим елементом є елементарна тваринницько-промислова територіальна система (ЕТПТС). Такі утворення найбільш повно відображають елементарну сутність тваринницько-промислового процесу.

Кожна елементарна тваринницько-промислова територіальна система відкриває найістотніші функціонально-територіальні зв'язки між найнижчою "кмітиною" тваринницько-промислової інтеграції. Всі вони базуються на технологічних особливостях певного виду сировини і територіальній концентрації виробництва. Тому ЕТПТС є спеціалізованим утворенням. Територіальне поєднання ЕТПТС формує елементи вищого ієрархічного рівня з'язаного типу. З розвитком малого бізнесу, зумовлене виникнення виробничих тваринницько-промислових систем (ВТПС) відмінних від ЕТПТС за своєю структурою, так і за масштабами територіальності. ВТПС – це поєднання виробництва і переробки сільськогосподарської сировини в одному сільськогосподарському підприємстві. Інтегратором, як правило, є сільське господарство, а в ЕТПТС – переробне підприємство. Таке утворення має свою функцію заготівлі сировини, але в сучасних умовах вона не має стабільних територіальних меж.

Галузево-функціональний аналіз показав, що чим вищий ранг ЕТПТС, тим ширші масштаби участі її в територіальному поділі праці, що навіть виходять за межі території держави. ВТПС в основному забезпечують внутрішній ринок готовою тваринницькою продукцією.

У тваринницько-промисловому комплексі Тернопільської області формуються спеціалізовані та інтегральні елементи. Спеціалізовані елементи складаються з виробничих тваринницько-промислових систем (ВТПС) і елементарних тваринницько-промислових територіальних систем (ЕТПТС) відповідної спеціалізації. В області діють молокопромислові, м'ясопромислові і птахопромислові комплекси. Вони зумовлюють спеціалізацію та участь області в загальнодержавному територіальному поділі праці.

Молокопромислові системи, як і інші, мають територіальні форми, що базуються на базі концентрації виробництва певного виду молочної продукції, внаслідок попиту населення, величини наявної сировини, привабливості її на місцевому чи регіональному ринку.

В межах Тернопільської області формується 17 молокопромислових

елементарних територіальних систем (МПЕТС). Вони здебільшого пов'язані із зоною заготівлі сировини, які найчастіше співпадають з межами адміністративних районів. Ці зони не мають стабільних зв'язків з молокопереробними підприємствами, оскільки ціновий фактор та відстань до молокозаводів є вирішальними в реалізації молока. Крім цього, частина молочної сировини надходить із сусідніх областей – Хмельницької та Івано-Франківської – на Борщівський, Гусятинський, Підволочиський та Зановецький переробні підприємства.

На форми територіального зосередження виробництва та переробки молока впливають підприємства малого бізнесу, що представлені молокопереробними цехами та міні-заводами. В області їх функціонує 25 і розміщені вони переважно в сільськогосподарських підприємствах різних типів. Кожне з них використовує власну молочну сировину та молоко, заготоване в особистих підсобних господарствах населення, фермерських господарствах, які знаходяться на відстані до 10 км. Оскільки основна маса сировини зосереджена в особистих підсобних господарствах, то їх слід вважати виробничими молокопромисловими системами (ВМПС), що не мають виробничих зв'язків з молокопромисловими елементарними територіальними системами і функціонують як незалежні поєднання виробництва та переробки молока. Реалізація готової продукції здійснюється на ринках та в магазинах районних споживчих товариств, а особливо приваблива продукція (сухе знежирене молоко, казеїн, молочні консерви) займає регіональні ринки нашої держави та країн близького зарубіжжя.

Важливим чинником формування елементів спеціалізованого молочнопромислового комплексу області є потреби населення у молочних продуктах (особливо в обласному центрі). Цей чинник зумовлює виникнення та функціонування багатостадійних молочнопромислових елементарних територіальних систем (БСМПЕТС). Суть їх полягає в тому, що міські молочні заводи не можуть забезпечувати потреби населення в незбираномолочній, збираномолочній продукції з сировини, що постачається з території зони

реалізації молока. Тому частина нерозфасованої продукції, напівфабрикатів постачається з інших молоко- та маслосирзаводів. За таким принципом працює маслосирбаза, яка виробляє жирний та плавлений сир, морозиво.

Таким чином, в спеціалізованому молочнопромисловому комплексі Тернопільської області виділяються виробничі молокопромислові системи (ВМПС), прості молокопромислові елементарні територіальні системи (МПЕТС), багатостадійні молокопромислові елементарні територіальні системи (МПЕТС), молочнопромислові кущі (див. рис.1.3).

Інші форми територіального зосередження вищих таксономічних рівнів в області в сучасних умовах виділяються не чітко, оскільки навіть організаційно-виробничі зв'язки між ними зовсім відсутні або мають епізодичний характер.

В територіальній структурі молочнопромислового комплексу Тернопільської області виділяється: одна багатостадійна молокопромислова територіальна елементарна система (МПЕТС), 17 простих молокопромислових елементарних територіальних систем, 25 виробничих систем (ВМПС) та 10 молочнопромислових кущів. Прості молокопромислові елементарні територіальні системи формуються на основі територіального поєднання господарств виробників молока та переробних підприємств, між якими здійснюються постійні територіально-виробничі зв'язки, зокрема сировинні. До 1995 року існували зворотні зв'язки із постачання на сільськогосподарські підприємства знежиреного молока. Тепер це молоко використовується для виробництва знежирених молочних продуктів (сиру, молочного цукру, пахти). Кожна система має свою спеціалізацію. Серед них є 18, що виробляють масло масложирне, 8 – сир жирний, 1 – незбираномолочну продукцію. Напрямо кожної системи можна встановити тільки за обсягом виробленої продукції, оскільки більшість з них у своєму асортименті мають однотипні вироби. До потужних простих систем слід віднести Бучацьку (річна потужність 36,6 тис. тонн), Зашківську (36,2), Чортківську (32,6), Підволочиську (27,8), Лановецьку (27,4), Кременецьку (22,6), Бережанську (20,0 тис. тонн). Виробничі потужності переробної ланки систем в області у середньому за 1995-1998 рр. використовувались на 43%. Найбільш ефективно працювали Лановецька використані потужності становили 78,6%), Шумська (61%), Козівська (59%), Кременецька (52%) системи (табл. 3.5).

Показники розвитку молочнопромислового комплексу Тернопільської області

Молокопереробні заводи	Потужність переробних підприємств тис. тонн	Чисел. ВПП чол.	Обсяг продукції в оптових порівняльних цінах, тис. грн.	Використання потужностей, %	Заготівля молока в 1998 р., тонн	В % до 1990р.	Цехи, міні-заводи	Потужність, т. за зміну	Обсяг виробництва, тонн	Вироблено, тонн		Реалізовано, тис. грн.	
										1996	1997	1998	бартер
Тернопільська маслосирбаза	5,0	170	3557,9							425	581	3760,0	510
Монастирський молокозавод	17,1	19	1253,2	24,0	3401	20,8	2	6	0,5	241	462	1405,0	46,0
Підгаєцький маслосирзавод	11,8	58	1321,3	42,0	2111	40,8				500	512	1592,0	220,0
Бережанський маслосирзавод	20,0	52	1242,8	31,0	3538	13,3	2			1385	966	1175,0	129
Кременецький маслосирзавод	22,6	202	3150,0	52,0	10591	34,0				1157	924	3053,8	1384,9
Борщівський сирзавод	25,4	158	3563,0	44,0	6916	18,9	2	5	11	1305	1023	3159,1	367
Бучацький сирзавод	36,6	253	4951,7	35,4	7824	30,4				1676	2026	4690,0	1033,0
Вишнівецький сирзавод	36,2	133	3583,0	50,0	7406	20,2				1194	803	386,6	309,8
Чортківський сирзавод	32,6	166	4936,6	48,0	6508	19,0	2	200 кг/зм	4	2623	2381	4982,0	490,0
Заліщицький маслозавод	23,2	54	809,8	46,4	4039	13,7	4	12	28,1	592	351	1000,0	—
Ланівецький маслозавод	27,4	160	3664,9	78,6	10554	41,1	2	1	10,8	1167	1470	4077,3	2300,0
Підволочиський маслозавод	27,8	96	2370,0	53,0	4740	11,5	2	5	21,1	845	671	2361,9	511,0
Шумський маслозавод	16,9	80	2461,0	61,0	11785	35,2	3	6	36,1	570	520	2813,0	278,0
Хоростківський маслозавод	20,2	57	939,0	17,5	5650	14,1				229	185	935,0	1553
Товстенський молокозавод	—	18	336,6	—	—	—				69	71	378,5	—
Тернопільський молокозавод	69,8	187	1927,0	26,0	5698	18,9				8229	4113	2254,0	231
Козівський маслозавод	14,5	104	1963,2	59,0	5219	22,6	3	9	18,6	727	542	1889,6	—
Теребовлянський ЗСЗМ	27,9	180	3720,0	85,0	8190	20,1	3	9	23,8	2014	1592	6266,0	4267,0
Всього	435	4239	45751,0	47,0	104170	23,4	25	62,2	164,8	24948	17870	46178,8	13629,7

*Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики

Важливим показником функціонування елементарних молокопромислових територіальних систем є реалізація виробленої продукції, яка в умовах ринку, поряд з прибутком, показує результативність роботи. Найбільше реалізованої продукції мали в 1998 році Чортківська (на 4982,0 тис.грн.), Бучацька (4690,0 тис. грн.), Терехівська (6266,0 тис. грн.), Івано-Франківська (4077,3 тис. грн.), Шумська (2813,0 тис. грн.) системи та інші. Проте прибуток від реалізації продукції був незначний, оскільки значна частка її була бартерною.

Тернопільська багатостадійна система почала формуватися ще в радянські часи. В ній планово поєднувалися Вишнівецька, Козівська, Ізюмська, Терехівська системи. Вони постачали пастеризоване молоко, сметану, м'які сири, які проходили доробку на Тернопільському міськмолкозаводі і реалізовувалися в торговій сітці міста.

В умовах переходу до ринку, через недосконалість системи відносин між підприємствами, появу конкурентів на продовольчому ринку, в багатостадійній МПЕТС почався спад виробництва. Порушились зв'язки між підприємствами, що ускладнили функціонування особливо переробної ланки, а поява можливостей вільно реалізувати продукцію підприємствами-суміжниками умовила значний спад виробництва на Тернопільському міськмолкозаводі. Якщо в 1995 році він реалізував 8,2 тис. тонн продукції, то в 1998 році цей показник становив 4,2 тис. тонн, тобто скоротився майже вдвічі. В асортименті цієї системи провідне місце належить продукції з незбираного молока, що займає понад 75% . Крім цього, виробляється масло вершкове (173 тонни в 1998 р.), як продукт, що може зберігатися тривалий час в умовах звуження внутрішнього ринку та купівельної спроможності населення. Тому для рціоналізації стадійної системи необхідні організаційно-виробничі заходи, які регламентували виробничі зв'язки та систему взаєморозрахунків між підприємствами цієї системи.

Молочнопромислові кущі формуються в районах, де територіально поєднуються виробничі молокопромислові системи і молокопромислові

елементарні територіальні системи. В межах сировинної ланки МПЕТС утворюється дві і більше ВМПС. Це складне утворення вимагає змінити функцію окремих сільськогосподарських підприємств з сировинної – на виробництво готової продукції. Наявність ВМПС при відпрацьованій правовій базі та виробничо-територіальній злагодженості, не створює перешкод для нормальної роботи МПЕТС. Оскільки в сучасних умовах різко скоротилось виробництво молока, значно знизилось поголів'я молочного стада в області, то між цими системами виникає конкуренція при заготівлі сировини.

Аналіз показує, що молочнопромислові куці формуються в районах з високим рівнем концентрації тваринництва – у Борщівському, Заліщицькому, Жорівському, Підволочиському, Терехівському, Чортківському та Ізяславському. Цей показник перевищує середньообласний і становить від 30 до 52 голів ВРХ на 100 га сільськогосподарських угідь, а річний продаж молока – від 12 до 18 тис. тонн. Тому, об'єктивно, при скороченні закупок молока промисловими підприємствами в 1993-1996 рр. почали виникати міні-заводи та цехи з його переробки. Тепер продукція малих підприємств насичує внутрішній ринок не тільки області, але й сусідніх областей, зокрема Львівської, Хмельницької, Київської та інших.

Основними проблемами функціонування елементів територіальної структури є об'єднання їх у кооперативи, які сприяли б безперервному постачанню їм матеріально-технічних засобів, а головне – здійснювали б реалізацію готової продукції. Доцільно також використовувати можливості сусідніх переробних підприємств, що мають свої маркетингові служби для збуту ринків збуту виробів з молока. Це дало б змогу об'єднати всі діючі ключові підприємства в єдиний господарський організм і забезпечити комплексне і раціональне використання сировини.

На території Тернопільської області функціонує спеціалізований м'ясопромисловий комплекс. В його внутрішній будові виділяється дві великі елементарні м'ясопромислові територіальні системи (ЕМПТС) – Тернопільська та Чортківська, 53 цехи та міні-заводи, забійні цехи та бійні районних кооперативних товариств. Кожне з цих підприємств має свої територіальні

масштаби, функціональне значення та особливості поєднання з сировинною базою (рис.3.6).

тернопільський

чортківський

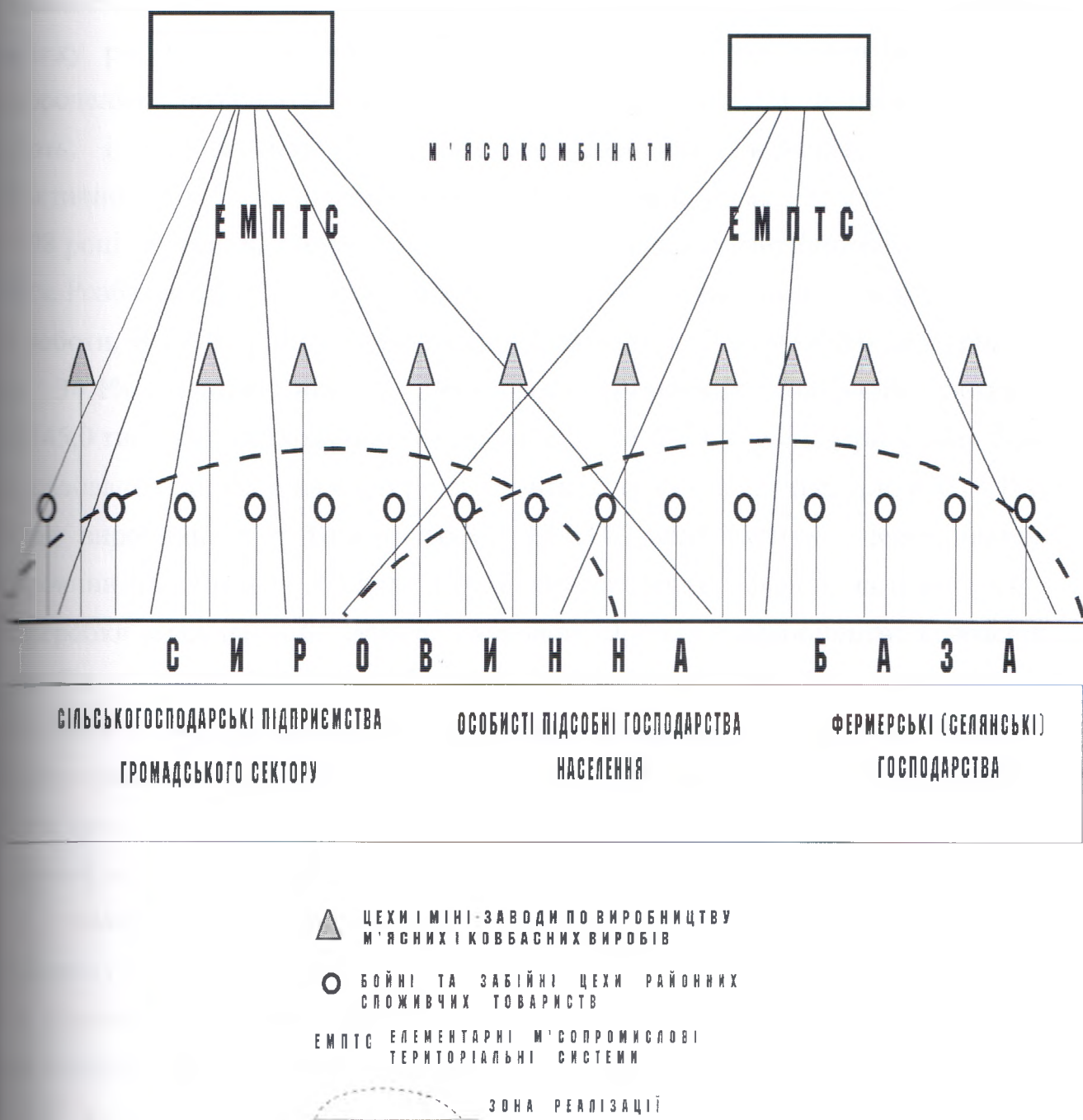

Рис.3.6 Територіальна структура м'ясопромислового комплексу Тернопільської області

Тернопільська і Чортківська ЕМПТС за своєю структурою та характером функціонування однотипні. Тернопільська розміщена в Тернопільському районі, точніше її промислове ядро, а зона заготівлі сировини охоплює майже всю територію області та прилеглих районів Хмельницької області. Компактність зони заготівлі залежить від виду тварин, концентрації поголів'я, наявності спеціалізованих тваринницьких господарств, в яких відгодовують велику рогату худобу чи свиней. Оскільки в умовах кризи відбувається зрочення поголів'я в основному м'ясного напрямку, то названі умови не з'являються, і компактність зони заготівлі сировини визначити неможливо. Фактично, закупівля сировини здійснюється у всій області та за її межами. В 1998 році сировинні ресурси в системі змогли задовольнити потреби тільки на 88%. Розбалансованість складових ланок системи вплинула на результативність її роботи. В 1998 році було вироблено продукції на суму 43550,6 тис. грн., що на 34,1% менше, ніж в 1991 році. Реалізація продукції складала 4145,0 тис. грн., враховуючи затовареність ще в 1997 році. При цьому було реалізовано продукції на бартерних умовах на суму 3706,0 тис. грн. або (8,1%). Склад виробництва в Тернопільській ЕМПТС відбувається через нестачу сировини та обігових коштів. Рівень використання наявних потужностей з переробки м'яса на 01.01.1998 р. становив 30,7%, а з виробництва ковбасних виробів – 13,5%, тому рентабельність була тільки 11%. Заборгованість на визначений період по дебіторських рахунках дорівнювала 2022,2 тис. грн., по кредиторських – 3642,9 тис. грн., а в 1998 році зросла ще на 1 млн. гривень. Крім цього, не виплачено виробникам сировини 1664,9 тис. грн., що негативно впливає на заготівлю тваринницької продукції.

Малі підприємства використовують переважно сировину, вироблену у домашньому господарстві та закуплену у населення. Такі поєднання створюються на основі виробничих зв'язків у межах однієї господарської одиниці і виступають виробничими молокопромисловими системами. У межах області в 1998 році вони виробили 774,2 тонн ковбасних виробів або 30,6% регіонального виробництва (табл.3.6). Функціонування таких систем не вимагає додаткові кошти

Таблиця 3.6

М'ясопромисловий комплекс*

Назва ЕМПТС і МПВС	Потужність	ПВП, чол.	Зона заготівлі сировини	Асортимент продукції			Обсяг виробленої продукції, тис грн.	Реалізація, тис. грн.
				м'ясо, включаючи субпродукти I кате- горії, тонн	ковбасні вироби, тонн	м'ясні напів- фабрикати, тонн		
Тернопільська	100 т/з м'яса, 15 т/з - ковбасних виробів, 6000 фіз/бан. консер- вів, 4200 т-холод.	1066	господарства і насе- лення Тернопільської і частина госпо- дарств Хмельницької області	10652	2217	39	43550,6	46145,0
Чортківська	50 т/з м'яса, 7,5 т/з ковбасних виробів	644	господарства і насе- лення Тернопільської і приграничні райони Івано-Франківської області	3314	308	209	7269,1	8261,6
Всього по ЕМПТС	150 т/з м'яса, 22,5 т/з ковбасних виробів	1703			2525	248	50819,7	54406,6
Бережани РСС								
Тернопіль РСС					25		438,2	409,0
Чортків РСС					67		605,8	607,8
Шумськ РСС					8		123,5	122,7
Заліщики РСС					143		1017,0	1007,0
Ланівці РСС					46		233,0	214,0
Монастириськ РСС					64		383,4	372,3
Борщів ОВП					18		475,2	472,0
Бережани ОВП					51		438,2	409,0
Підволочиськ ОВП					69		401,6	429,5
Теребовля ОВП					48		430,3	444,5
Козова ОВП					19		248,8	231,0
Зборів ОВП					5		55,7	73,0
Збараж ОВП					46		313,0	312,7
Гусятин ОВП					110		795,0	680,0
Бучач ОВП					30			
Кременець ОВП					115		2502,1	2384,1
Всього по МПВС					774,2		8460,8	5785,5

*Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики

сільськогосподарським підприємствам, вони до певної міри знижують сировинний характер сільськогосподарського виробництва. Тому перетворення сільського господарства у виробника готової продукції в даних умовах до певної міри ліквідує його залежність від переробних підприємств, але не вирішує проблеми. Мабуть, необхідно використати досвід розвинених країн щодо організації агробізнесу для забезпечення ефективності сільського господарства.

Птахопромисловий комплекс Тернопільської області має своєрідну територіальну структуру, яка відрізняється від інших областей. До його складу входять 5 птахівничих районних підприємств, 2 племінних птахопідприємства, одне міжгосподарське підприємство, 1 птахофабрика. Між підприємствами існують функціональні зв'язки. В кожному підприємстві є інкубатори, в яких вирощують птицю з племінних яєць. Елементами територіальної структури в області виступають птахівничі господарства, тісно пов'язані з сільськогосподарськими громадськими підприємствами, які постачають їм корми в рахунок частини прибутку.

В наш час у птахівничому комплексі теж відбувся спад виробництва. Реформування колгоспів зумовило зміну характеру зв'язків, що вплинуло на функціонування птахівничих підприємств. Для нормального розвитку їм доводиться вирішувати питання кормів, енергоносіїв, матеріально-технічних засобів, реалізації продукції. Об'єднання «Тернопільптахопром» не стало організуючим центром територіального розвитку птахівництва. Тому всі птахівничі підприємства, за винятком Зборівського, працюють без прибутків. Ізміщицьке птахівниче підприємство фактично перестало існувати. Для виходу з кризи птахівничим підприємствам необхідно вирішити проблему кормів, зокрема власного їх виробництва. Оптимальним у цьому плані може бути аренда землі і вирощування зернових культур. Такий напрям обрало Зборівське Бучацьке підприємства – і він дав позитивні результати (див. табл. 3.4).

В сучасних умовах економічні показники низькі і не можуть забезпечити змоцуність підприємств. Основний дохід у 1998 році ці підприємства

держали за рахунок високої реалізаційної ціни на яйця, м'ясо птиці та низьких витрат на одиницю продукції. Для підвищення економічної ефективності інших птахових підприємств необхідно створювати власну кормову базу та впроваджувати такі породи курей, які при низьких затратах мали би високу продуктивність. Такі зміни вплинуть на удосконалення територіальної структури птахопромислового комплексу області та поглиблення зв'язків між його компонентами.

3.4. Організаційно-управлінська структура

Ця структура повинна здійснювати організаційні заходи щодо підвищення економічної ефективності тваринницько-промислового комплексу. Потрібно слід розробляти і впроваджувати прогресивні заходи організації виробництва, здійснювати науково-технічну стратегію в кожному структурному елементі комплексу, поглиблювати взаємозв'язки між ними, розробляти маркетингову політику. Сучасна організаційно-управлінська структура фактично виконує функції, властиві плановій економіці. Тому впровадження ринкових принципів управління виробництвом повинно бути основою діяльності організаційної структури. На наш погляд, вона повинна мати інтегральний характер і охоплювати всі ланки виробничого процесу, як це відбувається у розвинутих країнах.

Організаційно-управлінська структура за галузевим принципом призводить до диспропорцій між сировинними і переробними ланками, не забезпечує паритету цін на сировину і готову продукцію, що негативно впливає на зв'язки між підприємствами тваринницько-промислового комплексу.

На сьогодні організаційно-управлінська структура тваринницько-промислового комплексу має галузево-функціональний характер, за винятком стахопромислового комплексу (рис. 3.6).

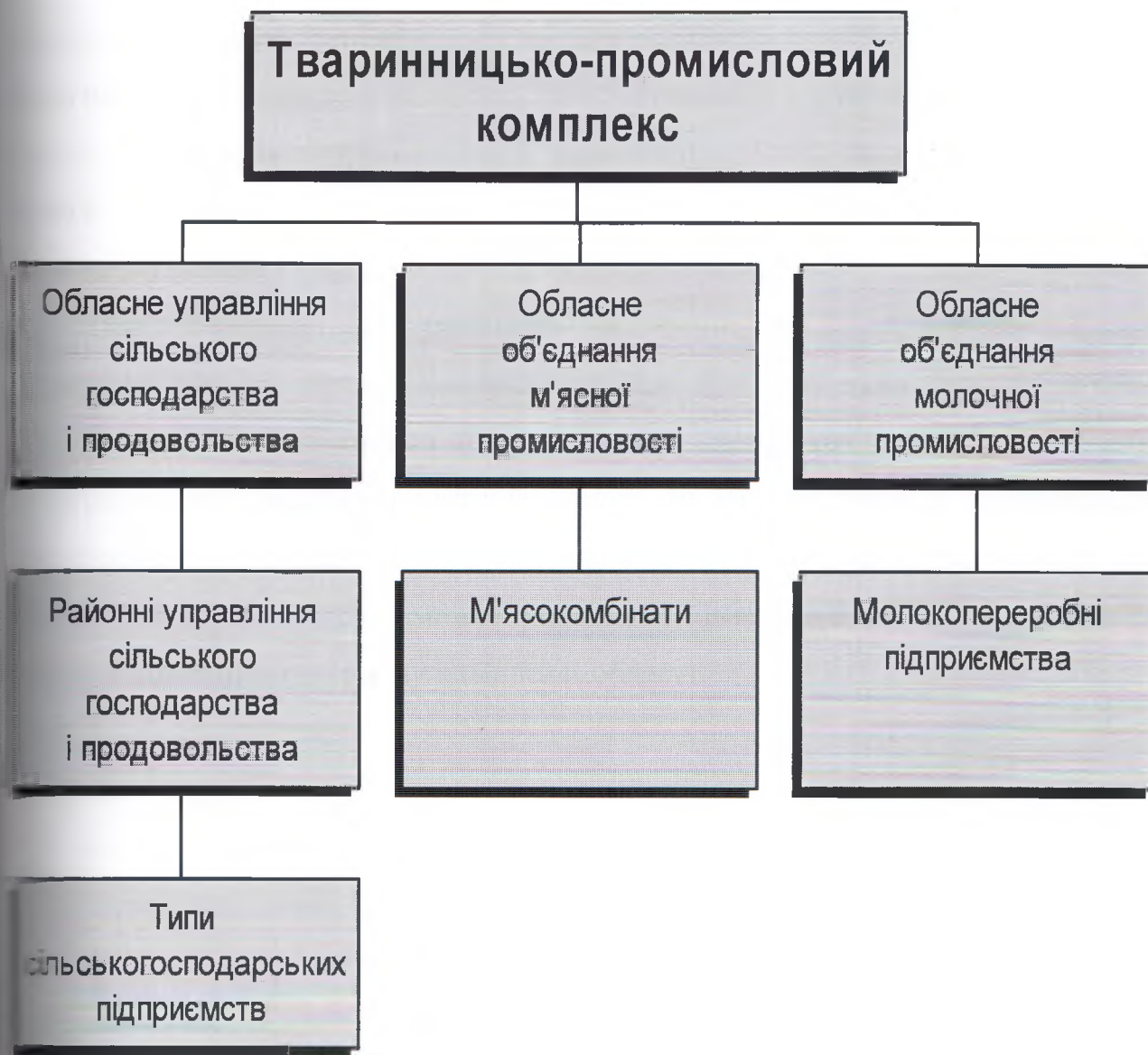

Рис. 3.6 Організаційно – управлінська структура тваринницько-промислового комплексу.

Наявна організаційно-управлінська структура не може об'єднати в єдине ціле підприємства різних форм власності у сільськогосподарському виробництві. Вони повинні підтримувати організаційні зв'язки з органами управління, але здійснювати свою власну виробничу політику залежно від наявних матеріально-технічних, трудових та інших ресурсів. По-друге, управлінські структури мають бути територіально узгоджені, спрямовані на досягнення територіального ефекту збалансованості сировинних і переробних ланок тваринницько-промислового комплексу. Тому територіальні схеми мають поєднати всі структури, пов'язані з виробництвом, заготівлею, транспортуванням і переробкою тваринницької продукції.

При переході до ринкових відносин організаційно-управлінські структури повинні бути проміжною ланкою між державою та виробничими структурами тваринницько-промислового комплексу. Оскільки вони роздержавлені і мають приватний статус, то їм слід було б поповнювати державний фонд експорту, а також задоволення потреб внутрішнього ринку. Тільки така структура зможе управляти інтеграційними процесами у тваринницько-промисловому комплексі області.

Висновки

Системно-структурний аналіз тваринницько-промислового комплексу Тернопільської області довів, що між його складовими спостерігаються диспропорції. Компонентна структура не відповідає сучасним тенденціям розвитку комплексу. Підприємства, що виробляють засоби виробництва для тваринницько-промислового комплексу; розташовані переважно за межами області. Розрив економічних зв'язків, диспаритет цін на промислову і тваринницьку продукцію призводить до старіння основних фондів, неможливості оновлювати технологічні процеси переробки сировини на рівні світових стандартів. Скоротилось поголів'я, змінилась структура тваринництва

області, типи сільськогосподарських підприємств, характер реалізації сировини. Поголів'я ВРХ скоротилось в 1998 р. у порівнянні з 1990 р. на 44,3%, з тому числі корів – на 21%, свиней – на 45%, овець – на 89%, а коней збільшилось на 16%.

В Тернопільській області функціонує 2 м'ясокомбінати, 53 малих підприємств і цехів при райспоживспілках з виробництва ковбас та м'ясних виробів, 17 молокопереробних підприємств, 1 – маслосирбаза та 25 малих підприємств з виробництва тваринного масла, згущеного молока, казеїну. Коефіцієнт використання потужностей великих молокозаводів складає тільки 27,3%, а м'ясокомбінатів – 19%.

Функціональна структура ТПК потребує удосконалення. Для раціонального використання відходів переробки ВРХ доцільно створити виробництва з переробки рогів, копит, крові і т.д.

Компонентами територіальної структури ТПК виступають елементарні молокопромислові і м'ясопромислові територіальні комплекси, які поєднують зони заготівлі сировини і переробні підприємства, а також багатостадійні. В області функціонує 2 елементарні м'ясопромислові територіальні комплекси – Тернопільський і Чортківський, 17 м'ясопромислових кущів, що формують спеціалізований м'ясопромисловий підрайон, який є складовим елементом м'ясопромислового району Поділля. Діє 17 елементарних молокопромислових територіальних комплексів, 25 елементарних виробничих комплексів і 7 молокопромислових кущів.

РОЗДІЛ IV

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТВАРИННИЦЬКО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ І ШЛЯХИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

4.1. Основні форми територіальної організації тваринницько-промислового комплексу

Територіальна організація тваринницько-промислового комплексу Тернопільської області базується на територіальному синтезі структурних відносин між його складовими, що склалися під впливом інтеграції виробництва тваринницької сировини, промислової її переробки та системи інфраструктурних елементів, що сприяють функціонуванню комплексу. Проявляється інтеграція у різних формах територіального зосередження тваринницько-промислової інтеграції у тісному поєднанні з організаційно-управлінськими структурами. Ці форми утворюються і функціонують під впливом потреб населення в конкретних продуктах харчування, що виробляються з місцевої сировини, зональних особливостей спеціалізації сільського господарства і тваринництва, зокрема потреб ринку в певних видах продукції, від чого залежить глибина переробки тваринницької продукції та її асортимент [123].

Дослідження показують, що ефективність функціонування комплексу в цілому залежить від:

- рівня концентрації виробництва тваринницької продукції і потужностей з її переробки;
- пропорційності розвитку сировинної і переробної ланок;
- наявності відповідної обслуговуючої інфраструктури;
- місткості ринку тваринницької продукції і його стабільності;
- платоспроможного попиту населення тощо.

Кожна з перерахованих умов має свої внутрішні чинники, які визначають рівень розвитку складових елементів комплексу. Для прикладу, кормовиробництво впливає на структуру тваринництва і його продуктивність, енергоносії – зумовлюють функціонування промисловості з переробки тваринницької продукції. Тому повинні бути певні структури, які б організовували всі територіальні, технологічні, управлінські, маркетингові процеси в тваринницько-промисловому комплексі і спрямовували б їх на досягнення поставленої мети. Як вважає багато вчених, такою структурою має бути організаційно-управлінська. Вона створює об'єктивні умови функціонування всіх структурних елементів тваринницько-промислового комплексу відповідно до особливостей природного середовища, характеру сучасних соціально-економічних відносин, досягнень науково-технічного прогресу і т.д. Тому територіальний синтез всіх структурних відносин комплексу дає змогу оптимізувати його територіальну організацію, що проявляється в піднесенні рівня виробництва та промислової переробки тваринницької продукції.

В Тернопільській області, як і в інших регіонах України, відбуваються процеси реформування АПК, які дали поштовх для виникнення різних типів господарств: державної, колективної та приватної форм власності. Зміни соціально-економічної основи господарювання при відсутності дієвої правової бази вплинули на економічну ефективність. В сучасних умовах спостерігається спад виробництва тваринницької продукції, проте в окремих типах господарств є позитивні зрушення в сторону збільшення поголів'я, формування відповідної кормової бази, зниження собівартості тваринницької продукції.

На 01.01.1999 р. в Тернопільській області функціонували 553 сільськогосподарські підприємства, з них: 202 – селянські спілки, 82 – колективні сільськогосподарські підприємства, 69 – ТОВ, 45 – колгоспів, 25 – агрофірм, 21 – аграрно-акціонерних товариств, 46 – товариств власників земельних та майнових часток, 31 – товариство власників земельних паїв та інші

типи господарств. В області створено 735 фермерських господарств, за якими закріплено 13,6 тис. га сільськогосподарських угідь; в середньому на одне господарство припадає 16,4 га ріллі.

Процес реформування сільськогосподарських підприємств триває. Більшість КСП, спілок, агрофірм дотримуються старих форм організації виробництва та оплати праці, залишаються незмінними їх структура і територіальна організація. Недоліком є те, що вони не орієнтуються на ринок сільськогосподарської продукції, – часто вона на бартерній основі обмінюється на матеріально-технічні засоби, йде на оплату праці. Тільки окремі підприємства досягають позитивних результатів, якщо вони знайшли свою нішу на ринку сільськогосподарської продукції, але в області їх – тільки 16,1 %.

У внутрішньообласному відношенні формування різних типів сільськогосподарських підприємств відбувається по-різному. В додатку Ж зображено стан їх реформування в аграрному секторі економіки. Найбільш активно цей процес спостерігається в Тербовлянському, Кременецькому, Жараському, Борщівському, Чортківському та інших районах. На 1.04.1999 р. тут реформовано 70-80 % сільськогосподарських підприємств. Найпоширенішими серед них є селянські спілки та колективні господарства, колгоспи – складають менше одного відсотка. Сьогодні проблема полягає не тільки в типі підприємства, скільки в його ефективності, здатності працювати в ринковому середовищі. Аналіз показує, що більшість підприємств орієнтуються не на ринок, а на виживання в умовах дестабілізації економіки. Якщо до 1990 року в Тернопільській області у більшості сільськогосподарських підприємств частка тваринництва у виробництві валової продукції становила 54-56%, то в 1998 р. – тільки 26-31%, а в Заліщицькому, Борщівському, Монастириському районах впала до 16-19%. Такий стан розвитку сільського господарства безумовно вплинув на його структуру та територіальну організацію. Колишні райони з високими показниками виробництва тваринницької продукції стали малоефективними, а в багатьох

господарствах майже ліквідовано тваринництво як галузь. Таке становище не може забезпечувати сталий і стійкий розвиток господарства, раціональне використання первинної і вторинної продукції тваринництва, формування ефективної структури виробництва, його екологізацію, розвиток тваринницько-промислової інтеграції.

Ці проблеми пов'язані, насамперед, суперечливими питаннями правового характеру. До цього часу на законодавчому рівні не вирішено земельної проблеми, не закріплено місце селянських (фермерських) та приватних господарств населення в господарській системі регіону, не забезпечено їх участі в ринковому середовищі через наявну ринкову інфраструктуру. Як вказувалося в попередньому розділі, ці господарства в сучасних умовах працюють найбільш ефективно. Вони виробляють 50-70% валової продукції (молока, яєць, м'яса). Найбільше цієї продукції дають особисті підсобні господарства населення.

Фермерські господарства області у 1999 році займали 1,5% посівних площ всіх категорій господарств і виробили валової продукції на суму 8 млн. грн (0,9% від валової продукції сільського господарства). Проте тваринництво розвивалося недостатньо. За даними обласного управління статистики у цих господарствах утримувалося 829 голів ВРХ, в т. ч. корів – 472, свиней – 937, яєць – 45, коней – 161, 9258 гол. птиці. З розрахунку на одне господарство приходило тільки 1 гол. ВРХ і 1,5 гол. свиней. Фактично, тваринницька продукція вироблялася для задоволення власних потреб. Як показують дослідження, за останній період у фермерських господарствах починає розвиватись виробництво тваринницької продукції шляхом розширення поголів'я та поліпшення породного складу тварин. В окремих фермерських господарствах, зокрема на фермі "Ориця" с.Оришківці Гусятинського району, (фермер В.Угляр) нараховується більше ніж 100 голів свиней. Землеробство в цьому господарстві підпорядковане створенню міцної кормової бази. На фермі "Асторія" Терехівського району (фермер М.Вівчар) розвивається землеробство і тваринництво, а також здійснюється переробка продукції

(макарони, крупи, ковбаси). Формується ще один тип фермерських господарств, які здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку і реалізацію. Як свідчить опитування, вказані фермерські господарства є прибутковими, але результативність їх була би значно вищою, якби була ефективнішою співпраця з управлінськими структурами, науковими установами (особливо з вирощування високопродуктивних тварин), ветеринарними службами, а також знизився податковий тиск. Актуальною проблемою для фермерів є формування зв'язків з фінансово-кредитними установами та створення регіональних кредитних спілок, які почали зароджуватись на Тернопільщині ще до 1939 року.

Реформування аграрної сфери в Тернопільській області в цілому порушило інтеграційні процеси, які все більше набувають ринкових рис, але це відбувається через тотальний спад виробництва, складний процес формування психології власника. Як показують соціологічні дослідження, майже 69% сільського населення не виявляє бажання займатися індивідуальною господарською діяльністю і вважає, що спілки та інші типи підприємств є для них найбільш вигідними. Це стримує темпи приватизації і формування господарських структур нового типу.

В Тернопільській області на 01.06.1999 р. функціонувало 63 спеціалізованих господарств з виробництва продукції тваринництва. За характером підпорядкування вони належать до громадських аграрних підприємств, які були закладені ще в радянський період. З них 19 – з відгодівлі ВРХ, 13 – з відгодівлі свиней і 31 – з вирощування племінної худоби. Загальна потужність спеціалізованих господарств з відгодівлі ВРХ складає 4200 голівомісць. В сучасних умовах вона використовується тільки на 26%. За період з 1998 до 01.06.1999 рр. у них було на відгодівлі 10882 шт. ВРХ. Найбільший спад спостерігався у Заліщицькому, Підгаєцькому, Збаразькому, Борщівському, Гусятинському районах (табл. 4.1). Слід відзначити, що продукція має низьку товарність – 37,8 %, що зумовлює

Таблиця 4.1

**Основні показники діяльності спеціалізованих та міжгосподарських підприємств
Тернопільської області по виробництву продукції тваринництва (за 1998-1.06. 1999рр.)**

РАЙОНИ	По відгодівлі ВРХ				По відгодівлі свиней				Вирощування племінної худоби			
	кількість господарств, шт	потужність, гол. місць	наявність худоби, шт.	реалізовано, шт.	кількість господарств, шт	потужність гол. місць	наявність свиней, шт.	реалізовано, шт.	кількість господарств, шт.	абурдин-ангульська порода	знаменська порода	поліська м'ясна порода
Бережанський	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Борщівський	1	4620	330	49	1	15600	3387	274	—	—	—	—
Бучацький	1	2000	455	226	1	10000	336	217	1	75	—	—
Гусятинський	1	2000	373	29	2	4000	1168	488	2	484	—	—
Заліщицький	1	2500	51	—	—	—	—	—	1	100	—	—
Збараський	1	2300	490	111	1	1800	1086	633	3	500	—	—
Зборівський	1	2100	1882	319	—	9000	709	308	4	290	—	—
Козівський	2	2400	1456	197	—	—	—	—	2	280	—	—
Кременецький	1	2400	670	830	—	4500	3456	1832	2	110	—	—
Лановецький	1	4700	706	184	1	8700	405	117	4	185	120	175
Монастирський	1	3480	792	168	1	6000	600	335	—	—	—	—
Підволочиський	2	1900	1517	397	1	12000	160	25	2	—	140	—
Підгаецький	1	1000	9	1	1	7500	450	165	—	—	—	—
Теребовлянський	1	2400	493	235	1	12000	130	45	2	—	—	145
Тернопільський	1	1300	759	122	2	4000	520	368	4	—	212	321
Чортківський	2	3000	900	279	1	5000	132	82	2	—	—	190
Шумський	1	2400	—	872	—	—	—	—	2	—	—	188
Всього	19	44200	10883	4019	13	100100	12539	4889	31	2024	472	1019

Примітка.

Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

зниження рівня інтеграційних процесів з переробними підприємствами. Змінилися принципи горизонтальної інтеграції. До 1990 р. ці підприємства здебільшого були міжколгоспними і функціонували на основі постачання молодняка ВРХ на відгодівлю і кормів колгоспам району. Тепер вони працюють як самостійні підприємства. Спеціалізовані господарства вирішують питання закупівлі молодняка, виробництва кормів. Найбільш ефективно вони діють у Зборівському, Козівському, Підволочиському районах. Наявні потужності в інших районах можуть бути використані як сільськогосподарськими, так і переробними підприємствами на орендній основі для відгодівлі молодняка ВРХ, оскільки основні фонди в сучасних умовах дозволяють раціонально поєднати можливості кормової бази (відходи переробки цукрових буряків, барду, шрот) з розвитком тваринництва. Важливою залишається потреба у правовій базі реформування, яка повинна забезпечити кооперування підприємств, як це характерно для агробізнесу розвинутих країн світу, зокрема США, Канади, Німеччини [112. – С.201-218].

В Україні, зокрема в Тернопільській області, процеси спеціалізації мають набувати нових форм в умовах переходу до ринку, оскільки великі спеціалізовані господарства не тільки можуть витримувати конкурентну боротьбу на ринку, але й забезпечувати в кількісному і якісному відношеннях його потреби.

Важливу роль відіграють спеціалізовані господарства з відгодівлі свиней. У 1998 р. в області функціонувало 13 господарств з чисельністю 12539 гол. свиней. Наявні потужності використовувались тільки на 11%. Найбільш повно вони були використані в Кременецькому (76,8%), Збаразькому районах (60,4%), а в Бережанському, Козівському, Шумському – зовсім не здійснюють відгодівлю свиней. Спеціалізовані господарства цього типу на 1.06.1999 р. реалізували переробним підприємствам тільки 4883 гол. свиней, тобто 39% від наявного поголів'я. Як показують дослідження, ці дані не відображають реальної товарності. Велика частка відгодованих свиней реалізується споживчим товариствам, заготівельним організаціям інших областей, що

забезпечують грошові надходження, та по бартеру в обмін на матеріально-технічні засоби. Характерно, що райони, які межують з іншими областями, мають найбільшу частку міжобласної реалізації свиней. Так, Підволочиський район продає за межі області 84% поголів'я, Гусятинський – 49%, Борщівський – 92%.

В області функціонує 31 спеціалізоване господарство з розведення племінних порід ВРХ. З них 16 підприємств, що вирощують ВРХ абердин-ангульської породи, 7 – знаменську та 9 – поліську м'ясну породу. На 01.06.1999 р. в цих господарствах було 3515 голів ВРХ, у тому числі відповідно до порід 2024, 472 і 1019 голів. Спеціалізовані господарства з вирощування племінної худоби зосереджені в усіх районах, крім Бережанського, Борщівського, Монастириського і Підгаєцького. Найбільше їх у Зборівському – 4, Лановецькому – 4, Тернопільському – 4, Збаразькому – 3, по 2 – в Гусятинському, Козівському, Кременецькому, Підволочиському, Терехівському, Чортківському і Шумському, в інших районах функціонує по одному господарству. Поліську м'ясну породу розводять переважно в центральних та північних районах області (див. табл. 4.1), знаменську – у західних і абердин-ангульську – в південних і центральних районах. Така територіальна організація відповідає спеціалізації тваринництва відповідно до специфіки кормової бази та потреб переробної промисловості у відповідних сировинних ресурсах.

Територіальний синтез розвитку тваринництва особливо важливий для встановлення ефективності тваринницько-промислової інтеграції в різних частинах території області та її специфіки в умовах переходу до ринкових відносин.

Всі типи сільськогосподарських підприємств беруть участь у тваринницько-промисловій інтеграції, що позначається на продажі продукції переробним підприємствам у відповідній кількості, характеризує пропорційність розвитку основних ланок тваринницько-промислового комплексу. В сучасних умовах, було зазначено ці ланки розбалансовані у

зв'язку зі скороченням поголів'я тварин, зниженням їх продуктивності, значною кількістю продажу за межі області та обміну за бартером. Аналіз показує, що заготівельним організаціям у 1998 р. було реалізовано 107388 тонн молока і молочних продуктів. Основна маса їх продана сільськогосподарськими підприємствами колективного типу (селянськими спілками, колективними господарствами і товариствами, фірмами), які забезпечували 58,9% сировини переробним підприємствам. Друге місце займають особисті підсобні господарства населення. Ними реалізовано 40,8% продукції. Фермерські господарства поки що мають незначне місце і переробним підприємствам дають тільки 0,1% тваринної сировини, хоч тенденція до її збільшення вже намітилась в області. Інші господарські структури реалізують 0,2% від загальної кількості сировинних ресурсів (табл. 4.2).

Найбільш наочно регіональні відмінності в реалізації молока і молочних продуктів показує групування адміністративних районів за цим показником. Найвищий показник реалізації сільськогосподарськими підприємствами мають Гусятинський, Тернопільський, Терехівський, Підволочиський райони (60 – 80%). В межах обласного показника проходить заготівля молока в Буцацькому, Борщівському та Чортківському районах (до 60%). Нижче цього показника працюють сільськогосподарські підприємства шести районів області (30 – 45%) – Шумський, Підгаєцький, Монастирський, Івано-Франківський, Зборівський, Кременецький. Таке групування не має достатнього обґрунтування, якщо не співставити його з цими показниками, що дає змогу виявити реальну картину виробництва і реалізації молочної продукції. Аналіз показує, що на 01.01.1999 р. у сільськогосподарських підприємствах нараховується 90,5 тис. корів. За даними управління статистики Тернопільської облдержадміністрації, середній надій від однієї корови в 1998 р. становив 1799 кг. Таким чином, у громадському секторі одержано 165 тис. тонн молока, а реалізовано – 63,2 тис. тонн, тобто 38,1%. З цього випливає, що велика кількість молока реалізовується через інші канали та

Таблиця 4.2

**Продаж заготівельним організаціям молока і молочних продуктів
різними типами сільськогосподарських підприємств за 1998р.***

РАЙОНИ	Продано всього, тонн	Сільськогосподарськими підприємствами		Фермерськими господарствами		Особистими підсобними господарствами населення		Іншими господарськими структурами	
		тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%
Бережанський	3538	2468	69,8			1070	30,2		
Борщівський	6916	3474	50,2			3442	49,8		
Бучацький	7824	4877	62,3			2947	37,7		
Гусятинський	5550	5279	95,1			271	4,9		
Заліщицький	4030	2987	74,1			1043	25,9		
Збаразький	7407	5227	70,6			2180	29,4		
Зборівський	3385	1674	49,5	4	0,1	1707	50,4		
Козівський	5219	3462	66,3			1757	43,7		
Кременецький	10532	2154	20,5			8378	79,5		
Лановецький	10554	5168	49,0			5386	51,0		
Монастириський	3401	1491	43,8			1910	56,2		
Підволочиський	4740	3843	81,1			897	18,9		
Підгаєцький	2111	702	32,3			1409	67,7		
Теребовлянський	8190	6624	81,9			1528	18,9	38	0,2
Тернопільський	5698	5255	92,2			443	7,8		
Чортківський	6508	3801	58,4			2707	41,6		
Шумський	11785	4778	40,5			7007	59,5		
Всього	107388	63264	58,9	4	0,1	44082	40,8	38	0,2

Примітка.

Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики

для внутрішньогосподарських потреб. Тому можна зробити висновок, що в області є резерви молочної сировини, які при обґрунтованій ціновій політиці можна було б використати для розвитку тваринницько-промислової інтеграції і зміцнення молокопромислового комплексу на ринку молочної продукції.

Важливе значення в територіальній організації молокопромислового комплексу області мають особисті підсобні господарства населення. Вони мають 40,8% молочної продукції, що заготовляється переробними підприємствами. За величиною продажу молока і молочної продукції всі адміністративні райони області можна об'єднати в декілька груп:

1) райони, що продають до 80% молока і молочних продуктів з особистих підсобних господарств населення заготівельним організаціям (Кременецький - 79,5%, Шумський - 59,5%, Підгаєцький - 67,7%);

2) райони з показником, вищим середньообласного показника (40,8%) – Борщівський – 49,8%, Зборівський – 50,4, Лановецький – 51, Монастириський – 56,2, Чортківський – 41,6%, Козівський – 40,2%.

3) райони з показником, нижчим середньообласного показника – Березанський – 30,2%, Буцацький – 37,7, Заліщицький – 25,9, Збараський – 29,4, Підволочиський – 18,9, Тербовлянський – 18,9, Тернопільський – 7,8%.

З аналізу проведеного групування можна зробити декілька висновків:

– групування показує співвідношення між різними типами сільськогосподарських підприємств за показником продажу молочної сировини;

– на показник продажу молочної продукції підсобними господарствами великий вплив має чинник географічного розташування. Чим ближче до проживача (наявність міст), тим показник продажу збільшується і навпаки;

– обсяг продажу молока залежить від рівня розвитку тваринництва в особистих підсобних господарствах населення;

– рівень інтеграції особистих підсобних господарств у агропромисловому процесі залежить від інфраструктурного забезпечення заготівельних пунктів холодильниками, тарою і т.д. Цей висновок

підтверджується організацією заготівлі молока в с. Бішнів Тербовлянського району, в якому переробне підприємство встановило холодильник, забезпечило перевезення молока і т.д. Завдяки такій організації пункт заготовляє в середньому за день 800 кг молока, що складає 7 кг від корови.

Логічно виникає питання: чому мало молока йде на переробку? Звернемося до аналізу джерел реалізації молока підприємствами громадського сектора. Вони на 1.01.1999 р. продали 79,6 тис. тонн молока. З цієї кількості 63,3 тис. тонн (79,5%) заготовлялося переробними підприємствами, 12,2 тис. тонн продавалося на ринку (15,4 %), 2,2 тис. тонн – населенню через систему громадського харчування і в рахунок оплати праці (2,8%) та 1,9 тис. тонн (2,3%) обмінювалось по бартеру з підприємствами і організаціями, що функціонують на локальному рівні в межах області. Таким чином, молоко виступає не тільки сировиною, але й товарним засобом оплати праці, обміну на бартерній основі на паливно-мастильні матеріали, запасні частини, насіння, медичні препарати та ін.

В районному аспекті процеси продажу молока мають свої особливості. Аналіз показує, що 7 адміністративних районів реалізують свою молочну продукцію заготівельним організаціям переробних підприємств (понад 90%), 5 – понад 80%, а інші – 4 до 80% і тільки один (Зборівський район) – 50% (додаток Д). Це показує, що більшість районів є основою молокопромислової інтеграції, і в їх межах формуються елементарні молокопромислові територіальні комплекси, які виступають основною формою територіальної організації процесу виробництва та промислової переробки молочної сировини.

Переробна ланка молочнопромислового комплексу, як уже вказувалося, представлена 17 переробними підприємствами, які входять до асоціації "Тернопільмолоко" (табл.4.3). Загальна потужність переробних підприємств становить 430 тис. тонн. Промислові підприємства переробили 136,3 тис. тонн молока, що дало змогу використати 34,1% наявних потужностей. Враховуючи те, що в межах області заготовляється в усіх

Економічні показники функціонування молокопереробних підприємств
Тернопільської області в 1998р.

Молокопереробні підприємства	Планова потужність, тис. тонн	Використано потужностей на 1.01.99р., тис. тонн	Перероблено сировини, тонн	Використано потужностей, %	Річний обсяг виробництва при повному використанні	Фактична товарна продукція, млн.грн.	Основна продукція
Борщівський сирзавод	25,4	12,5	12490	49	9,0	3,4	незбираномолочна продукція, масло, сир
Бучацький сирзавод	36,6	12,7	12912	35	11,9	4,6	різні види сирів
Бережанський маслозавод	20,0	3,6	3594	18	4,5	1,5	незбираномолочна продукція, масло
Вишнівецький сирзавод	36,2	8,0	7921	22	9,4	4,7	сир, масло, незбираномолочна продукція
Заліщицький маслозавод	23,2	2,6	2556	11	5,2	1,3	масло, кисломолочна продукція
Козівський маслозавод	14,5	5,9	7029	41	3,7	2,2	масло, казеїн технічний, сметана
Кременецький маслосирзавод	22,6	11,3	11510	50	6,6	3,9	незбираномолочна продукція, казеїн технічний, масло
Лановецький молокозавод	27,4	12,9	13117	47	8,8	5,3	кисломолочна продукція, казеїн технічний
Монастирський молокозавод	17,1	4,6	4195	24	5,0	1,2	кисломолочна продукція, масло
Підволочиський маслозавод	27,8	7,5	3585	46	6,0	3,1	масло, сметана, кисломолочна продукція
Підзасцький маслосирзавод	11,8	5,4	5323	45	3,5	1,5	масло, сир, незбираномолочна продукція
Теребовлянський ЗЦМ	27,9	11,4	11282	41	8,6	0,6	сухе згущене молоко, масло
Тернопільський міськмолкозавод	69,8	9,1	9095	13	17,0	4,5	незбираномолочна продукція, казеїн технічний
Товстенський молокозавод	9,3	3,2	1382	34	0,9	0,3	молоко, сметана, незбираномолочна продукція
Чортківський сирзавод	32,6	10,4	10594	32	11,3	5,4	згущене молоко, сир, масло
Шумський маслозавод	16,9	4,1	9874	58	4,2	2,8	масло, незбираномолочна продукція
Хоростківський маслозавод	20,2	3,4	6858	13	4,5	0,8	масло, незбираномолочна продукція
Всього	430	128,7	136287	34,1	120,1	47,1	

Примітка. Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики

категоріях господарств 107,4 тис. тонн молока, в таких умовах дефіцит сировини складає 28,9 тис. тонн, що свідчить про недостатній розвиток сировинної ланки. Щоб забезпечити повне завантаження потужностей переробних підприємств в області, необхідно збільшити виробництво молока у 2,7 рази. Для області ця кількість реальна, оскільки в середньому за 1985-1990 рр. було вироблено 501,3 тис. тонн молокопродуктів, при середньому надої на одну корову 2650 кг. Проте навіть в обласній програмі стабілізації розвитку АПК на 1998-2000 рр. на цей рівень область не вийде. Заплановано довести середній надій молока на одну корову тільки до 2320 кг, а поголів'я корів довести до 114 тис. голів. При таких умовах валовий надій молока буде складати тільки 264,5 тис. тонн, тобто забезпечить використання 75% наявних потужностей переробних підприємств. Тому проблема пропорційного розвитку сировинної і переробної ланок комплексу досить актуальна, а вирішення її значно впливає на раціоналізацію територіальної організації комплексу і посилює його значення на ринку молочної продукції.

Важливою проблемою розвитку спеціалізованого молочнопромислового комплексу в умовах переходу до ринку має бути не тільки глибоко продуманий менеджмент, але й активний маркетинг. Він повинен вивчати та аналізувати ринок молочних продуктів не тільки в межах області, але й за її межами, вибирати найефективніші канали руху товарів, формувати попит, оптимальну цінову і комунікаційну політику та стимулювати збут. В широкому розумінні маркетинг повинен охоплювати всі процеси в молокопромисловому комплексі, оскільки в ньому, як у міжгалузевому з'єднанні, відбувається рух сировини, первинна і вторинна переробка сировини. Він має широко використовувати теорію функціональної структури, зокрема теорію молокопромислових циклів.

Молочні продукти – це споживчі товари першої необхідності, для яких характерний сталий попит, вони не можуть бути замінені іншими продуктами, мають короткий термін реалізації і продаються невеликими партіями. В цьому процесі найважливіше значення має роздрібна торгівля. Реалізовується

молочна продукція в державних, приватних, кооперативних та фірмових магазинах області, а також в інших областях України. Для визначення привабливості структурних складових асортименту молочних продуктів використовується коефіцієнт ринкової активності (Кр.а).

Серед молочних продуктів найвищу ринкову активність має незбираномолочна продукція (Кр.а. = 0,0016), найнижчу – сири тверді та СОМ (0,540). На цьому питанні ми не будемо зупинятися, оскільки це виходить за рамки нашого дослідження. Хочеться тільки відзначити, що вирішення цієї проблеми важливе для маркетингу і прогнозування виробництва молочної продукції в області, враховуючи рівень споживання. Вироби з молока використовуються не тільки в межах області, але й вивозяться в Київ (масло, сир "Тернопільський", тверді сири), Львів (масло тваринне, сир «Голандський»), Донецьк (масло, тверді сири), в зарубіжні країни (казеїн технічний).

Інтеграційні процеси в тваринницько-промисловому комплексі в горизонтальному відношенні відбуваються між молочним і м'ясним тваринництвом. Частина вибракерованої молочної худоби, молодняк є основою виробництва м'яса після відгодівлі. Тому ці дві галузі взаємозв'язані і не можуть функціонувати окремо, оскільки м'ясне тваринництво не може існувати ізольовано.

Виробництво м'яса худоби і птиці – основний результат діяльності сільськогосподарських підприємств. В сучасних умовах воно здійснюється в різних типах підприємств, але рівень його не однаковий. На 1.01.1999 р. в області було реалізовано 17,1 тис. тонн худоби та птиці (табл. 4.4). Сільськогосподарські підприємства громадського сектору продали потівельним організаціям 5,5 тис. тонн м'яса худоби і птиці, що складає 32,5% від загального показника реалізації. Найвищий показник продажу м'яса мають особисті підсобні господарства населення, які виробили 11,5 тис. тонн м'яса в живій вазі або 67,3%, а фермерські господарства виробляють тільки 1,8%. Ця тенденція буде зберігатися і в найближчий період, оскільки

Таблиця 4.4

**Продаж сільськогосподарськими підприємствами худоби
і птиці заготівельним організаціям м'ясної промисловості на 1.01.1999р.**

РАЙОНИ	Продано всього, тонн	%	Сільськогосподарські підприємства		Фермерські господарства		Особисті господарства населення		Інші господарські структури	
			тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%
Бережанський	935	5,5	167	17,8			776	82,0	2	0,2
Борщівський	397	2,3	223	56,2			174	43,8	—	
Бучацький	1036	6,1	347	33,5			680	65,6	9	0,3
Гусятинський	903	5,3	163	18,1			730	80,8	10	1,1
Заліщицький	593	3,5	224	37,8			369	62,2		
Збаразький	949	5,6	465	49,0			484	51,0		
Зборівський	1284	7,5	451	35,1	10	0,8	823	64,1		
Козівський	858	9,0	239	27,9			619	72,1		
Кременецький	1451	8,5	735	50,7			716	49,3		
Лановецький	828	4,9	315	38,0			513	62,0		
Монастириський	653	3,8	237	36,3			416	63,7		
Підволочиський	1231	7,2	184	14,9			1047	85,1		
Підгаєцький	684	4,0	142	20,8			542	79,2		
Теребовлянський	2269	13,3	571	25,2			1698	74,8		
Тернопільський	564	3,3	243	43,1			314	55,7	7	1,2
Чортківський	1160	6,8	296	25,5			859	74,1	5	0,4
Шумський	1112	6,5	416	37,4			696	62,6		
м. Тернопіль	12	0,07	12							
Птахофабрика	90	0,5	90							
Всього	17009	5,8	5520	32,5	10	0,8	11446	67,3	33	3,8

Примітка.

Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики

коли механізація виробничих процесів зведена до мінімуму.

В районному аспекті продаж худоби і птиці найвищий в Терехівському, Кременецькому, Зборівському, Підволочиському, Чортківському районах. За винятком Кременецького району, їх частка виробництва і продажу худоби та птиці заготівельним організаціям здійснюється особистими підсобними господарствами населення. Вони реалізують більше 60% тваринної сировини. Якщо в 1998 р. сільськогосподарські підприємства продали підприємствам м'ясної промисловості 14,1 тис. гол. ВРХ і 2,1 тис. гол. свиней, то одноосібні господарства населення відповідно 27,7 тис. гол. і 1,9 тис. гол., тобто в сумі майже вдвічі більше. Причому середня вага однієї голови свиней, проданої одноосібними господарствами населення, складала 205 кг, а селянських підприємств – 93 кг. Фермерські господарства продали тільки 37 голів ВРХ або 10 тонн живої ваги.

В даний час продукція селянських громадських підприємств реалізується різним споживачам, які в тій чи іншій мірі зумовлюють як вертикальну, так і горизонтальну інтеграцію виробництва та переробки м'ясної сировини. Вона здебільшого впливає на формування виробничо-споживчих поєднань, які в горизонтальному аспекті являють собою виробничо-торгівельні утворення. Це зумовлюється зниженням частки продажу худоби і птиці заготівельним організаціям м'ясної промисловості. Так, на 01.01.1999 р. їм було продано тільки 17,7% від загальної кількості реалізованої худоби і птиці (додаток 3). Це показує, що при фінансовій кризі сповільнюється вертикальна інтеграція, а розширюються горизонтальні процеси споживання м'ясної продукції. Споживча кооперація заготовляє 1,6% худоби і птиці, 28,2% – підприємства громадського харчування, але найбільше (39,2%) реалізується на ринку, через фірмові магазини. Така форма

продажу м'ясної продукції забезпечує сільськогосподарським підприємствам реальні грошові доходи. Проте ця форма не забезпечує комплексну переробку відходів. Фактично, в 1998 р. не було забезпечено переробку шкір, кісткової, рогової та копитної сировини. Тому в області доцільно створити на одному з м'ясокомбінатів потужності по переробці відходів переробки худоби та птиці. В умовах фінансової кризи, наявного дефіциту паливно-мастильних матеріалів та енергоносіїв, хімічних засобів підвищення продуктивності ґрунтів та захисту рослин, набуває значення тенденція бартерного обміну. Цією формою охоплено 13,3% від продажу худоби та птиці.

В регіональному плані заготівельні організації м'ясної промисловості заготовляють найбільше сировини в Буцацькому (22,6% від загальної кількості), Зборівському (27,0), Кременецькому (36,3), Монастириському (25,4), Збараському (20,6%) районах і птиці на Тернопільській птахофабриці (63,8%). Ці показники вищі загальнообласних і забезпечують основну масу худоби і птиці для Тернопільського і Чортківського м'ясокомбінатів. Райони, на території яких розміщені ці підприємства, заготовляють найменше сировини, зокрема Тернопільський (9,4%), Чортківський (12,4%). Вони реалізують свою продукцію в закладах громадського харчування (Тернопільський район – 32,7%, Чортківський – 36,5%) та на ринку (відповідно: 46,3% і 43,8%). Аналіз показує, що така тенденція існує і в інших районах. Гусятинський район продає промисловим підприємствам тільки 8,1% сировини, Підволочиський – 6,6, Заліщицький – 12,4, Борщівський – 17,3, Зановецький – 15,7, Козівський – 14,1%. У територіальному відношенні це східні і південні райони, у структурі продажу худоби і птиці важливе місце в них займає громадське харчування і ринкова торгівля. Причинами цього явища є розвиток рекреації, нарощування кількості малих підприємств сервісного типу та малих переробних підприємств. Бартерні операції найбільш інтенсивно відбуваються в Буцацькому (27,8%), Кременецькому (30,3%), Підгаєцькому (31,8%), Козівському (20,3%) районах.

Оцінюючи бартерні операції, слід визнати, що вони в сучасних умовах для тваринницько-промислового комплексу мають і позитивне, і негативне значення. Через систему бартерних угод товаровиробники, при відсутності грошових надходжень, здійснюють поповнення обігових засобів для дальшого відтворення виробництва тваринницької продукції та сільськогосподарської сфери економіки в цілому. Можна погодитися з думкою економістів, що ця форма є тимчасовою і втратить актуальність при валагодженні нормальних товарно-грошових відносин. Негативна роль бартеру полягає в тому, що він стримує процес інвестування, підриває стійкість грошової одиниці, знижує відрахування в бюджет держави та ін. На вашу думку, ліквідація бартеру залежить від рівня розвитку ринкової інфраструктури (біржі, торгові точки) та зміни паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. Вирішення цих проблем значно вплинуло б на розвиток тваринницько-промислової інтеграції.

Переробна промисловість, що базується на тваринній сировині, тепер має досить складну територіальну організацію. Поряд з потужними м'ясокомбінатами функціонують малі підприємства, що працюють у сільському господарстві та в системі споживчої кооперації. Вони виробляють широкий асортимент продукції, якою забезпечують не тільки ринкову торгівлю, але й приватизовані магазини в містах області. Тому необхідні організаційні заходи, які сприяли б оптимізації зв'язків між сільським господарством і переробними підприємствами. Як правило, великі м'ясокомбірати здійснюють куртову заготівлю тваринної сировини, що повинна концентруватися у потужних сільськогосподарських підприємствах та в спеціалізованих відгодівельних комплексах. Отже, їх розвиток здатний забезпечити потужності м'ясокомбінатів. Аналіз показує, що тільки існуючі спеціалізовані господарства з виробництва яловичини та свинини, використовуючи свої виробничі потужності (44,2 тис. голівомісць) при середній вгодованості навіть теперішній – 322 кг, можуть давати щорічно 142,3 тис. тонн яловичини у живій вазі. Ця кількість задовольнила б потреби м'ясокомбінатів області. Якщо

враховувати, що нарощується потенціал фермерських та особистих селянських господарств, то область може зайняти важливе місце на ринку м'ясної продукції не тільки нашої держави, але й зарубіжних країн.

Птахівництво області в основному має яечну спеціалізацію. Тернопільська птахофабрика та районні птахівничі господарства здійснюють інкубацію молодняка та розведення птиці. Частина вибракерованої птиці йде на забій, м'ясо реалізується фірмовими магазинами. В сучасних умовах відбуваються структурні зміни в птахівничих господарствах. Зокрема проводиться робота по приєднанню ВАТ птахофабрика "Підволочиська" до агрофірми "Нива" (с. Кам'янки), земель КСП ім. Богдана Хмельницького Збараського району, (с. Старий Збараж) площею 560 га до ВАТ птахофабрика "Збараська". Такі ж зміни відбуваються і в Зборівському районі, землі КСП ім. Б.Хмельницького площею 508 га передаються птахофірмі "Зборівська". Це дасть можливість забезпечувати птахівництво власними кормами на 70-100%. Крім цього, створюється асоціація по заготівлі зерна і виробництву продукції птахівництва на базі хлібозаготівельних підприємств ДАК "Хліб України" і птахогосподарств. Ці територіальні зрушення покращать територіальну організацію птахопромислового комплексу області і посилять його значення в територіальному поділі праці.

Знижуючим показником розвитку тваринництва є величина його валової продукції. Співвідношення між виробництвом її в рослинництві і тваринництві характеризує напрям їх розвитку. До 1990 року в тваринництві вироблялося 49% валової продукції сільського господарства. В 1998 р. вона становила 27,1%, тобто основою сільськогосподарського виробництва було землеробство. Для виявлення територіальних відмінностей виробництва валової продукції тваринництва у районах області доцільно проводити групування їх за цим показником. Найвищий рівень мають центральні і північні райони (Бережанський – 33,3% у структурі продукції сільського господарства), Шумський – 32,7, Кременецький – 31,1, Збараський – 30,5, Тернопільський – 30,3% (табл. 4.5). Ці показники вищі від середньообласних.

**Територіальні відмінності в економічних показниках
розвитку тваринництва Тернопільської області за 1996-98 рр.**

РАЙОНИ	Валова про- дукція с/г за 1996- 1998рр., тис. грн.	Валова продукція тваринництва		Виробництво валової про- дукції на 100 га с/г угідь	Виробництво валової про- дукції тварин. на од-ного працю- ючого тис.грн.	Собівартість 1ц. ВРХ, грн.	Рентабель- ність м'яса ВРХ, %	Собівартість 1ц молока грн.	Рентабель- ність, %
		тис. грн.	% до вал. пр. с/г						
Бережанський	4398,5	1461	33,3	5,2	730,0	393,7	-73,8	58,9	-54,8
Борщівський	15902,5	3483	21,9	6,0	571,0	447,1	-77,3	81,9	-68,0
Бучацький	18359,5	5113	27,9	10,1	763,1	367,0	-69,5	62,7	-61,2
Гусятинський	31805,5	8497	26,7	12,9	976,7	394,3	-75,9	62,5	-58,9
Заліщицький	15426,0	3750	24,3	9,1	658,1	398,8	-74,6	66,2	-66,9
Збаразький	23349,5	7123,5	30,5	11,5	1063,3	352,0	-70,9	56,6	-59,7
Зборівський	17169,0	5087,5	29,6	7,8	726,7	349,9	-72,3	66,9	-73,1
Козівський	14261,5	3880	27,2	8,1	761,0	425,3	-73,9	63,4	-63,8
Кременецький	15538,0	4836,0	31,1	9,3	863,5	372,6	-68,9	71,5	-63,0
Лановецький	19531,5	5546,5	28,4	12,3	1155,4	327,5	-64,5	44,6	-44,1
Монастирський	7572,0	1674	22,1	6,3	577,2	413,6	-70,3	73,2	-65,0
Підволочиський	33099,5	7938,5	24,0	12,5	1118,0	372,3	-71,5	58,5	-59,1
Підгаєцький	5336,5	1205,5	22,6	4,1	547,7	562,9	-79,0	85,2	-72,1
Теребовлянський	30071,0	18101,5	26,9	10,3	1038,6	371,3	-69,2	47,0	-48,4
Тернопільський	26709,5	8082,5	30,3	15,1	1369,8	342,0	-65,1	47,1	-36,4
Чортківський	29416,5	5861,5	20,0	9,8	706,2	412,9	-68,3	51,1	-56,0
Шумський	16957,5	5545,5	32,7	12,1	990,2	283,4	-53,1	58,6	-55,1
Всього	324903,0	87186,5	27,1	10,1	890,6	371,3	-69,7	61,0	-57,5

Примітка. Таблиця розрахована на основі даних управління статистики Тернопільської області та обласного управління сільського господарства і продовольства за вказані роки.

Вони корелюються з виробництвом валової продукції на одного працівника. Певні відхилення є в кореляції на 100 га сільськогосподарських угідь. Це закономірно, оскільки вони в різних районах різні – у зв'язку з природними чинниками. Але цей показник відображає ефективність використання сільськогосподарських угідь при виробництві продукції тваринництва.

Друга група – це центральні райони з величиною виробництва валової продукції 25-30%. Третю групу складають східні і південні райони з величиною виробництва валової продукції 20-25%, що найнижче в області. В цій групі найменші показники виробництва валової продукції на одного працюючого.

Економічні показники розвитку основних галузей тваринництва зумовлені ціновою політикою. Собівартість м'яса і молока відображає фактичні затрати на виробництво одиниці продукції. Цей показник досить високий, якщо виходити із структури затрат, але цінова форма вираження досить низька. Зокрема, 1 кг яловичини в області коштує 3,71 грн., а молока – 0,61 грн. Закупівельна ціна на ВРХ у 1998 р. становила 1,32 грн. за 1 кг, на свинину – 2,30 грн., на молоко – 0,25 грн. за 1 л. Така цінова політика не створює економічної основи ефективного господарювання сільськогосподарських підприємств. Тому рентабельність тваринницької продукції в усіх районах має негативні показники: яловичини – (-69,7%), молока – (-57,5%), (див. табл. 4.5). Для виходу з такого становища необхідно змінити економічні важелі держави щодо розвитку сільського господарства. Зокрема, забезпечити доступ до кредитів виробників, послабити податковий тиск, збалансувати ціни на сільськогосподарську та промислову продукцію. На думку вчених, ці та інші чинники вплинуть на стабілізацію та подальший розвиток тваринництва.

Розвиток та територіальна організація тваринницько-промислового комплексу області великою мірою залежать від сировинної ланки. Вона найбільше пов'язує виробництво з територією, з її природними та економічними умовами, системою господарювання, які з дією

макроекономічних чинників визначають її ефективність. Як правило, виробництво навіть невеликої території має свої територіальні відмінності. Для виявлення їх необхідно використати різноманітні методичні підходи та показники.

На нашу думку, таким синтезуючим показником є коефіцієнт локалізації тваринництва, який в області складає 0,27. Отже, що воно розвинуте недостатньо, оскільки займає незначну частку в структурі продукції сільського господарства. В регіональному плані склалася різні показники локалізації виробництва тваринницької продукції (табл.4.6). Всі адміністративні райони за цим показником можна розділити на такі групи:

1) райони з коефіцієнтом локалізації, значно вищим від середньообласного показника (0,30 – 0,36) – Бережанський, Збаразький, Кременецький, Тернопільський, Зборівський, Шумський. У територіальному відношенні вони займають північно-західну і північну частину області. Розвиток тваринництва зумовлений сприятливими природними умовами (у структурі сільськогосподарських угідь пасовища і сіножаті займають від 5 до 8 %), значним кормовиробництвом, використовуються відходи переробних підприємств (цукрові заводи), у цих районах зосереджено майже половину сільського населення області, споживача м'ясної та молочної продукції;

2) райони з коефіцієнтом локалізації тваринництва, вищими середньообласного показника (0,27 – 0,30) – Бучацький, Гусятинський, Козівський, Терехівський, Лановецький. Вони займають суцільний територіальний масив області, який розміщений у центральній і східній частинах. Це географічне положення зумовило не тільки сприятливість природних умов для розвитку сільського господарства, зокрема тваринництва, але й для реалізації готової продукції. До цих районів слід віднести також Ізволочиський і Заліщицький райони, які мають хоч і нижчі коефіцієнти локалізації, але за своїм потенціалом у перспективі будуть посідати провідне місце в цій групі районів;

3) райони, що мають коефіцієнт локалізації, нижчий середньообласного

Територіальні відмінності коефіцієнтів локалізації в тваринницько-промисловому комплексі Тернопільської області

РАЙОНИ	Σ валової продукції с/г. тис.грн.	Територі- альна кон- центрація с/г. % В.п.с/г р-н В.п. с/г обл.	Σ валової продукції тваринни- цтва, тис.грн.	Територі- альна кон- центрація тваринни- цтва, % В.п.тв.р-ну В.п. тв.обл.	Коефі- цієнт терито- ріальної локалі- зації тварин- ництва	Σ валової продукції хар- чової проми- словості, тис.грн.	М'ясопереробна промисловість		Молокоперобна промисловість		Інші господарські структури		Інте- грацій- ний Індекс локалі- зації
							Валова продук- ція, тис.грн.	Коефіці- єнт лока- лізації	Валова продук- ція, тис.грн.	Коефіці- єнт лока- лізації	Валова продук- ція, тис.грн.	Коефіці- єнт лока- лізації	
Бережанський	4398,5	1,4	1461	1,7	0,33	3503,4	138,2	0,010	1242,0	0,36	—	—	0,729
Борщівський	15902,5	4,9	3483	4,0	0,22	28104,6	475,2	0,016	2166,0	0,08	—	—	0,316
Бучацький	18359,5	5,7	5113	5,9	0,28	20209,0	297,8	0,014	4951,7	0,25	—	—	0,544
Гусятинський	31805,5	9,8	8497	9,7	0,27	37719,7	795,0	0,021	939,0	0,025	—	—	0,316
Заліщицький	15426,0	4,7	3750	4,3	0,24	3040,0	216,7	0,071	1243,6	0,41	—	—	0,721
Збаразький	23349,5	7,2	7124	8,2	0,31	21422,7	313,3	0,015	3583,0	0,17	—	—	0,495
Зборівський	17169,0	5,3	5088	5,8	0,36	3996,2	37,9	0,009	222,7	0,06	—	—	0,429
Козівський	14261,5	4,4	3880	4,5	0,27	18199,2	148,8	0,008	1963,2	0,11	435,8	0,023	0,411
Кременецький	15538,0	4,8	4836	5,5	0,31	17322,2	143,7	0,017	3150,0	0,18	80,9	0,005	0,512
Лановецький	19531,5	6,0	5546	6,4	0,28	16393,8	69,8	0,005	3664,9	0,23	—	—	0,515
Монастирський	7572,0	2,3	1674	1,9	0,22	13945,6	183,4	0,013	1253,2	0,09	—	—	0,323
Підволочиський	33099,5	10,0	7938	9,1	0,25	11117,8	201,6	0,018	2370,0	0,21	—	—	0,468
Підгаєцький	5336,5	1,6	1206	1,4	0,22	1594,3	15,1	0,009	1321,3	0,083	—	—	0,312
Теребовлянський	30071,0	9,3	8101	9,2	0,27	15539,5	430,3	0,028	3720,0	0,24	—	—	0,538
Тернопільський	26709,5	8,2	8083	9,3	0,30	68039,9	43594,6	0,64	1927,0	0,028	468,2	0,007	0,975
Чортківський	29416,5	9,2	5861	6,7	0,20	63237,0	7309,1	0,12	4936,8	0,078	—	—	0,398
Шумський	16957,5	5,2	5545	6,4	0,33	2708,9	53,5	0,02	2461,0	0,908	—	—	1,26
м. Тернопіль	—	—	—	—	—	25727,1	1124,7	0,043	3578,9	0,14	—	—	0,183
	324903	100	87186	100	0,27	20656,7	3086,0	0,06	2483,0	0,2	328,3	0,01	0,5

Примітка. Таблиця розрахована за даними Тернопільського обласного управління статистики.

показника (0,2 – 0,24) – Борщівський, Монастириський, Підгаєцький і Чортківський. В сучасних умовах ці райони зазнали найбільшого спаду виробництва тваринницької продукції. Валова продукція сільського господарства поповнюється в основному за рахунок рослинницьких галузей, які дають певний прибуток (зерно, цукрові буряки, овочі).

Виділення районів з різними показниками стану виробництва тваринницької продукції ще не дає картини розвитку тваринницько-промислового комплексу в територіальному плані. Тому нами проведено розрахунок коефіцієнтів територіальної локалізації виробництва валової продукції у вартісному вираженні м'ясної і молочної продукції. Він корелюється з валовою продукцією тваринництва. У числовому відношенні цей коефіцієнт є часткою валової продукції м'ясної і молочної галузей у структурі валової продукції харчової промисловості. Сума коефіцієнтів локалізації тваринництва і переробних галузей дає інтегральний коефіцієнт локалізації. Проте він не може бути основою для районування тваринницько-промислового комплексу області, оскільки м'ясопереробна промисловість має не рівномірне територіальне розміщення, а концентрується в окремих пунктах і при районуванні випадає з територіального масиву району, як територія, що має найвищий коефіцієнт. У зв'язку з цим, за основу районування тваринницько-промислового комплексу було взято коефіцієнт локалізації тваринництва.

На основі ранжування території за величиною вказаного коефіцієнта було виділено три тваринницько-промислові райони: Північно - Західний, Центральні - Східний і Південний. Враховуючи те, що в межах району є певні відмінності в зосередженні тваринницько-промислового процесу, можна виділяти підрайони (табл. 4.7).

Північно-Західний район з величиною ранжуючого ряду більше 0,30 включає Бережанський, Зборівський, Збараський, Шумський, Кременецький і Тернопільський райони. За площею він охоплює майже 30 % території області. Тут зосереджено 35,4 % поголів'я ВРХ, в тому числі 30,3 % – молочного запряму. Основна його чисельність зосереджена в особистих підсобних

Таблиця 4.7

Територіальна організація тваринницько-промислового комплексу Тернопільської області*

Тваринницько-промислові райони	Територіальний склад	Спеціалізація ТПК	Елементарні агропромислові територіальні комплекси	Виробництво сировини		Потужність по переробці, тонн	Асортимент*
				планове млн. грн.	фактичне млн. грн.		
Північно-Західний	Бережанський	Птахопромисловий, молочнопромисловий, м'ясопромисловий	Бережанський маслосиробний	4,5	1,5	19950	7,1,3,2,4,9
	Збаразький		Вінницький сиробний	9,4	4,7	36160	5,7,8,1
	Зборівський			-	-	-	7,9,1,2,4,3
	Шумський		Шумський маслоробний	4,2	2,8	16930	7,1,3,4,9
	Кременецький		Кременецький маслосиробний	6,6	3,9	22600	5,7,1,2,3,4,9
	Тернопільський		Тернопільський маслосиробний	14,9	2,2	-	6,11,12
			молочнопромисловий м'ясопереробний	1,7	4,5	69810	1,2,3,4,7,9
		-	-	150	13,14,15,16,17		
Східний	Бучаський	М'ясопромисловий, молочнопромисловий, птахопромисловий	Бучаський сиробний	11,9	4,6	36595	5,6,1,3,4,2,8,7
	Гусятинський		Хоростківський маслоробний	4,5	0,8	20200	7,1,3,2,4,9
	Козівський		Ланівецький маслоробний	8,8	5,3	25160	7,1,3,4,9
	Ланівецький		Підволочиський маслоробний	6,3,1	27750	7,1,2,4,9	
	Підволочиський		Теребовлянський по виробництву СЗМ	-	6,6	27930	7,10,1,2,3,4
	Теребовлянський		Козівський молочнопромисловий	3,7	2,2	14550	7,1,2,4,9
Південний	Борщівський	Молочно-промисловий, м'ясопромисловий, птахопромисловий	Борщівський сиробний	9	3,4	25430	5,7,8,1,2,3,4
	Заліщицький		Заліщицький маслоробний	5,2	1,3	16350	2,1,7,9,4
	Монастирський		Товстенський молочнопромисловий	-	0,3	6000	1,7,4
			Монастирський молочнопромисловий	5	1,2	17100	5,7,1,3,4
	Підгаєцький		Підгаєцький маслосиробний	3,5	1,5	11750	5,1,7,2,3
	Чортківський		Чортківський сиробний	11,3	5,4	32605	5,6,7,1,8,2,3,4
			Чортківський м'ясопереробний			120	13,14,15,16,17

Примітки:

1. цифрами позначені:

1. Молоко	7. Масло тваринне	13. М'ясо і субпродукти I категорії
2. Цільномолочна продукція	8. Молочний цукор	14. Ковбасні вироби
3. Сметана	9. Казеїн технічний	15. М'ясні паливфабрикати
4. Сир жирний і нежирний	10. Сухе знежирене молоко	16. Сухі тваринні корми
5. Твердий сир	11. Морозиво	17. Харчові і технічні жири
6. Ковбасно-копчений сир	12. Плавлений сир	

2. Складено за даними Тернопільської держадміністрації

господарствах населення – 62,3 %. В районі виробляється 30,8 % валової продукції тваринництва області. Цей район відзначається високим рівнем розвитку птахівництва. В ньому сконцентровано 78 % поголів'я птиці, 80 % виробництва яєць та тваринного м'яса. Концентрація тваринництва вплинула на розвиток тваринницько-промислової інтеграції. В районі функціонує найбільш потужна елементарна м'ясопромислова територіальна система на базі Тернопільського м'ясокомбінату, формуються малі підприємства з переробки м'яса і виробництва м'ясної продукції; 25 таких підприємств, що складає 41 % їх загальної кількості в області, мають потужності 14,5 тонн виробництва ковбас та іншої м'ясної продукції за добу.

Північно-Західний район вирізняється високим рівнем розвитку молочнопромислових територіальних систем, яких на 01.01.1999 р. нараховувалось 5, потужністю 168,8 тис. тонн переробки молока за рік. У 1998 р. вони переробили 41994 тонни молочної сировини, що складало 36 % загального виробництва в області. Найбільш потужними елементарними молочнопромисловими територіальними системами в районі є Вишнівецька та Тернопільська, на яких зосереджено 73 % потужностей, які сьогодні використовуються тільки на 35 %, зокрема Тернопільська – на 13 %. Основною проблемою для всіх елементарних систем даної спеціалізації є стабілізація сировинної бази. Вирішення цієї проблеми повинно проходити шляхом раціонального використання сировини не тільки сільськогосподарських підприємств громадського сектора, але й особистих підсобних господарств населення. Для цього необхідно створити молокоприймальні пункти в сільській місцевості з відповідною інфраструктурою.

В районі поширені малі підприємства і міні-заводи по переробці молока. Їх нараховується тільки три і розміщені вони в Зборівському районі. Тому формується незначна кількість виробничих систем. Це пов'язано з організацією заготівлі молока молокопереробними заводами та великою кількістю реалізації молока на ринку. Зокрема, на даний район припадає 18 % молока, проданого на ринку в області, а на Зборівський і Тернопільський райони – більше 74 % його

загальної кількості.

Північно-Західний район – найважливіший виробник птахівничої продукції. Тут зосереджено 76,5 % поголів'я птиці області. В районі вирощуються кури та водоплавна птиця. Кури яєчної спеціалізації розводяться на Тернопільській птахофабриці, Зборівському і Збаразькому птахорадгоспах та МГП Шумського району, водоплавну птицю в птахорадгоспі Бережанського району. У птахівництві проходить горизонтальна інтеграція: виробництво племінних яєць (Тернопільська птахофабрика), інкубація молодняка (на всіх птахівничих підприємствах), розведення товарного стада та забій вибракуваних курей після відгодівлі (Петриківське підприємство). За останні роки поголів'я курей збільшується. Так, на 1.01.1999 р. воно зросло на 633,7 тис. гол., внаслідок зміцнення власної кормової бази на Зборівській птахофабриці, яка придбала угіддя понад 0,5 тис. га. Щорічно в районі інкубується понад 2,7 млн. молодняка птиці, що складає 93 % від обласного показника. У 1998 р. було реалізовано 63,2 млн. штук яєць, що становило 89,1 % обласного показника.

Таким чином, цей район має молочно-м'ясну спеціалізацію з розвитком птахівництва. Основними чинниками, що сприяють такій спеціалізації є наявність внутрішнього ринку (міста Тернополя, Кременця, Бережан), відповідні природні умови для створення повноцінного кормовиробництва, внутрішні інвестиції та відповідні основні фонди.

Центрально-Східний район – територія, що розміщена в східній частині області в межах міжріччя Дністра і Збруча. В нього входять Тербовлянський, Лановецький, Козівський, Буцацький, Гусятинський і Підволочиський райони. Площа району складає 37 % території області. У природному відношенні цей район належить до найсприятливіших частин. Тут є відповідні соціально-економічні умови для розвитку тваринницько-промислової інтеграції. Середній індекс територіальної локалізації тваринництва складає 0,27 - 0,30.

Для районів південної частини області цей показник вищий (0,28-0,30), а для північних – нижчий (0,27-0,28). Валова продукція тваринництва у структурі

м'ясопродукції сільського господарства займає 44,8 %. В цьому районі ще в радянські часи створився своєрідний тваринницький комплекс, у якому значне місце займали спеціалізовані господарства з відгодівлі ВРХ, свиней, вирощування племінних порід тварин і корів-первісток. Станом на 1.06.1999 р. на території району функціонувало 8 спеціалізованих господарств з виробництва яловичини. Найбільш потужні вони в Тереховлянському (2500 голівомісць), Лановецькому (4700), Козівському (4500), Підволочиському (3800 голівомісць) районах. Проте наявні потужності використовуються тільки на 35-40 %, за винятком відгодівельного комплексу "Зірка", який на даний час використовує основні фонди на 67 %. Спеціалізовані господарства з виробництва свинини є в кожному районі, але вони займають незначне місце. З наявних 101166 виробничих потужностей використовується тільки 12539 голівомісць або 12,3 %.

Поголів'я ВРХ в даному районі становить 35,3 % від загальної кількості в області. Найбільше його в Тереховлянському, Підволочиському і Гусятинському районах. Молочне тваринництво в громадському секторі складає тільки 20,4 %. В особистих підсобних селянських господарствах молочне тваринництво займає 30,7 % від загальної чисельності в цьому типі господарств. Цей показник нижчий, ніж в північному районі.

Зниження поголів'я та продуктивності тваринництва впливає на інтенсивність агропромислової інтеграції. У районі в основному розвинений молочнопромисловий комплекс. Для територіальної структури характерне формування елементарних молочнопромислових територіальних систем. У Центрально-Східному районі функціонує 6 елементарних систем, які за рік переробили 29,7 тис. тонн молока. Виробничі потужності переробних підприємств використовуються не повністю, на 24,7 %. Найвищий цей показник був на Тереховлянському ЗСЗМ (40%) та Лановецькому молочному заводі "Пролісок" (47 %). Зниження продуктивності молочнопромислового комплексу розбалансовує його функціонування. Переробна ланка агропромислового комплексу в районі не має значних потужностей. Вони

представлені малими підприємствами з виробництва ковбас, м'ясних виробів, які розміщені в Підволочиському, Терехівському та Гусятинському районах. Вони забезпечують виготовлення 39,1 тонн виробів за добу, що реалізуються на ринку та у приватних закладах торгівлі.

Південний район займає територію півдня та південного заходу області. До його складу входять Борщівський, Заліщицький, Монастириський, Чортківський та Підгаєцький райони. Площа становить 370 км² або 27 % території області. Коефіцієнт локалізації тваринництва – найнижчий серед усіх районів (0,2–0,24). Валова продукція становить біля 16 млн. грн. – 18,3 % обласного показника. Переробна ланка зорієнтована в більшості на переробку рослинної сировини. За останні роки, хоч і на цій території відбувся найбільший спад у тваринництві, тваринницько-промислова інтеграція здійснюється в різних напрямках: збільшується поголів'я тварин, виникають малі підприємства, нові елементарні м'ясо- та молочнопромислові територіальні і виробничі системи.

Поголів'я ВРХ у 1998 р. в особистих господарствах населення зараховувало – 62504 гол. та 54578 гол. – в господарствах громадського сектора. У районі концентрується тільки 22,4% ВРХ області. Молочне тваринництво налічує 88882 гол. або становить 36,2 % обласного показника. Крім цього, в районі зосереджене конярство (11,7 тис. коней або 26,4 % обласного поголів'я. Тут створено спеціалізовані господарства з вирощування племенних порід коней. Одним з них є відомий в Україні кінзавод "Ягільницький". За останні роки втратило значення вівчарство, яке до 1990 р. належало до провідних галузей тваринництва. У сучасних умовах воно найбільше розвинене в Чортківському та Борщівському районах, але на 01.1999 р. скоротилося порівнянно з 1996 р. більше як у два рази і становить 2,8 тис. голів.

Спеціалізовані господарства з виробництва яловичини існують в кожному районі, але використовуються недостатньо. В них потужності завантажені тільки на 10-15 %, а в Заліщицькому та Борщівському районах –

майже не функціонують, і на відгодівлі ВРХ знаходиться менше 2% м'ясного поголів'я району. Таке становище склалося і в спецгоспах з виробництва свинини. Занепало в районі і птахівництво. Серед трьох птахорадгоспів (Борщівського, Заліщицького і Чортківського) тільки останній нарощує виробництво продукції, а Заліщицький фактично перестав функціонувати. В 1998 р. поголів'я курей складало 79,1 тис. шт. або 1,3 % їх кількості в області.

У територіальній структурі тваринницько-промислового комплексу провідне місце належить елементарним м'ясо- і молочнопромисловим територіальним системам. Тут формується велика Чортківська м'ясопромислова територіальна система, в якій у 1998 р. було вироблено 3,3 тис. тонн м'яса, включаючи субпродукти першої категорії, 308 тонн ковбасних виробів, 39 тонн м'ясних напівфабрикатів. Виробничі потужності комбінату були завантажені тільки на 41 %. Крім цього, в районі за останні роки почали функціонувати м'ясопромислові виробничі системи, представлені малими підприємствами в селянських спілках та райспоживспілках. У Борщівському районі нараховується 3 малих підприємства (агрофірма "Вікторія", селянська спілка "Україна" і об'єднання "Агротехколедж"), в Заліщицькому – 3, Підгаєцькому – 1, Чортківському – 4. Основна їх продукція – ковбаси та м'ясні вироби (копченості). Таку ж продукцію випускають і цехи райспоживспілок. Зокрема, Заліщицька випускає за рік 143 тонни ковбас, Монастириська – 64, Борщівська – 18 тонн.

Найбільш активно відбуваються інтеграційні процеси у молочнопромисловому комплексі району. В ньому формується 6 елементарних молочнопромислових територіальних систем, загальною потужністю переробної ланки 121,3 тис. тонн за рік, що складає 29 % всіх молочних заводів області. Як і у цілому в області, потужності використовуються не повністю – на 47 % ,але цей показник найвищий серед усіх молочнопромислових систем області. Протягом 1998 року всі заводи переробили 39,6 тис. тонн молока або 55 % молочної продукції області. В асортименті готової продукції переважає масло вершкове (855 т), сири жирні (1837 т), продукція з незбираного молока

(2291 т). Останньої продукції 53 % виробляє Чортківський сирзавод.

Крім елементарних молочнопромислових територіальних систем, у районі формується 12 виробничих систем на базі малих підприємств. Їх загальна потужність складає 29 тонн за зміну. Виробляють на них згущене молоко, масло вершкове, казеїн.

Таким чином, в районі провідне місце належить м'ясо – і молочно-промисловим комплексам, хоч у структурі АПК вони займають біля 23 %. Це пояснюється високим розвитком агропромислової інтеграції, яка базується на рослинній сировині.

4.2. Основні напрямки удосконалення територіальної організації тваринницько-промислового комплексу

Територіальна організація тваринницько-промислового комплексу - це динамічна категорія, яка змінюється в просторі і часі під впливом дії різноманітних чинників і процесів. Вони зумовлюють кількісні і якісні зміни, що позначаються на її структурі, економічних показниках розвитку, місці комплексу у системі ринкових відносин, особливостях взаємозв'язків з навколишнім середовищем.

Економіко-географічні аспекти удосконалення територіальної організації тваринницько-промислового комплексу тісно пов'язані з сучасними процесами реформування економіки взагалі та її окремих сфер, реструктуризації складових елементів комплексу, зміни напрямків та орієнтації виробничо-територіальних, технологічних, організаційних та інших зв'язків між суб'єктами агропромислового виробництва.

Як показали дослідження, в умовах переходу до ринку відбувається спад виробництва сільськогосподарської сировини і продукції, особливо тваринної.

Це зумовлено недостатньою розробкою наукових засад розвитку агропромислових комплексів регіонів, регіональною політикою, роллю організаційних структур, розбалансованістю рівнів розвитку землеробства і тваринництва, недостатнім забезпеченням виробничою інфраструктурою, в тому числі і ринковою. Тому при розробці напрямків удосконалення територіальної організації тваринницько-промислового комплексу ці питання є найважливіші, і вирішення їх може дати певний економічний ефект.

Найбільш поширений екологічний напрям, який передбачає, з одного боку, раціональне використання сільськогосподарських ресурсів, насамперед – земельних, а з другого – підвищення частки виробництва чистої продукції, здатної задовольнити фізіологічні потреби людини в поживних речовинах. Як показали дослідження, у Тернопільській області сільськогосподарські угіддя використовувались екстенсивно, і освоєність земель складає 63,2 %, а розораність дорівнює 89,7 %, що вивело за цим показником область на одне з перших місць в Україні. Внаслідок посилення ерозійних процесів, дефляції ґрунтового покриву, зменшення гумусного горизонту, зміни структури родючого шару ґрунту, знизилась його продуктивність. Велика насиченість ґрунних земель мінеральними речовинами, отрутохімікатами знизила аеробні процеси в них. Розораність крутосхилів більше 7° посилила змив ґрунтів, замулення річок і озер. За період з 1993–1999 рр. область перейшла на нову меліоративно-контурну організацію території, яка дозволила вивести з категорії "орні землі" понад 120 тис. га земель, які перетворені в культурні та природні сіножаті та пасовища. Цей напрям дозволяє змінити систему утримання та годівлі тварин.

Дальше покращання структури сільськогосподарських угідь дасть можливість не тільки поліпшити умови саморегуляції і відтворення агроландшафтів, але й значно підвищити продуктивність молочного стада області. Вчені доводять, що випас худоби підвищує надій молока на 3-5 літрів за добу, а вміст білка та вітамінів – на 20-35 %. Тому впровадження цього

напряму в господарську практику дає не тільки екологічний, але й економічний ефект.

За типізацією Інституту гігієни і харчування Міністерства охорони здоров'я України Тернопільська область належить до регіонів, що виробляють екологічно чисту продукцію. Це твердження має відносний характер, оскільки дослідження спеціалістів показують, що у Чортківському, Заліщицькому і Бучацькому районах землі забруднені радіонуклідами підвищеної концентрації, а в інших – нітратами, фосфатами, які через корми передаються тваринам і вештою впливають на якість тваринної сировини і продукції. Тому проблема внесення науково обгрунтованих норм хімічних речовин у ґрунт є актуальною для Тернопільської області.

Другим важливим напрямом удосконалення територіальної організації тваринницько-промислового комплексу є економічний. Він пов'язаний з підвищенням територіальної ефективності виробництва і переробки тваринницької продукції. Особливо актуальним виявився цей напрям в період переходу до ринкових відносин. Роздержавлення і приватизація аграрних і переробних підприємств, впровадження ринкових важелів у взаємодії взаємозв'язаних галузей економіки потребує узгодження цінових чинників між Тернопільським господарством, м'ясною і молочною промисловістю. Диспаритет цін між цими галузями, а також галузями, що виробляють засоби виробництва, знижують ефективність виробництва тваринницької продукції. На сьогодні всі галузі тваринництва збиткові. У структурі собівартості провідне місце займають затрати на енергоносії. Висока енергомісткість виробництва є стримуючим чинником розвитку тваринництва. Тому зниження енергетичної складової в структурі собівартості тваринницької продукції – важливий напрям підвищення ефективності тваринництва. В області знизилася продуктивність тварин. Вона становить в середньому 1800 кг на корову, тобто порівнянно з 1990 р. менша в 1,5 рази. Підвищення надоїв молока повинне здійснюватися шляхом комплектування стада із високопродуктивних порід корів. У зв'язку з цим необхідно щороку в основне стадо вводити не менше 20 корів-первісток на

можні 100 корів. При цьому використати породи чорно-рябої і червоно-рябої порід, які в області мають високі показники. Для цього на базі ВАТ "Тернопільплемсервіс" і Чортківського племінного підприємства створити обласний селекційний центр з молочного і м'ясного скотарства. Для збільшення виробництва м'яса необхідно довести середньодобовий приріст ВРХ до 700-800 г. Досягти цього можна шляхом забезпечення тваринництва повноцінними кормами з розрахунку 24-30 ц кормових одиниць на одну середньорічну голову молодняка. У свинарстві є всі можливості довести поголів'я свиней до рівня 90 - х років, у кількості 140-150 тис. гол., особливо в східних і південних районах, де є наявні умови для створення міцної кормової бази. Тут є всі можливості заготовляти по 10 тонн концентрованих кормів на основну свиноматку.

Для зміцнення сировинної бази м'ясного скотарства доцільно поглибити спеціалізацію і концентрацію його в спеціалізованих господарствах. Вони повинні функціонувати не тільки в господарствах громадського сектора, але й у фермерських та особистих підсобних господарствах населення. Найбільша їх концентрація має бути в районах розташування переробних підприємств, що забезпечить скорочення транспортних витрат.

Особливе значення в територіальній організації тваринницько-промислового комплексу має розвиток птахівництва, що бере участь не тільки в обласному, але і в загальнодержавному поділі праці. Серед напрямів його розвитку необхідно:

- використати основні фонди, які є в адміністративних районах;
- поглибити горизонтальну інтеграцію в птахівництві, зокрема розвинути племінну справу;
- забезпечити птахівництво повноцінними кормами шляхом створення місцевого кормовиробництва, використовуючи сільськогосподарські угіддя, розміщені в межах птахівничих підприємств.

У період переходу до ринку зміняться умови функціонування переробних підприємств. Виробництво високоякісної продукції, здатної

витримати конкурентну боротьбу на ринку тваринницької продукції, має забезпечити її переваги над імпортною завдяки екологічності та асортименту. Для цього необхідно зміцнювати сировинну базу шляхом участі в акціонуванні підприємств сільськогосподарських товаровиробників; створювати в сільській місцевості виробничу інфраструктуру із заготівлі сировини; налагодити співпрацю з малими підприємствами для її переробки; забезпечити комплексну переробку відходів, особливо шкір, кісткової сировини, крові, рогів, копит; формувати раціональні зони заготівлі сировини; використовувати сучасні технології її переробки. Це буде сприяти поглибленню вертикальної інтеграції тваринницьких підприємств з переробною промисловістю, підвищенню її економічної ефективності.

В цьому плані набувають значення функціональні напрямки удосконалення територіальної організації ТПК. Основною концепцією має стати формування ефективних м'ясопереробних, молокопереробних та птахопромислових циклів. Насамперед, пріоритетним є збалансований розвиток сировинних та переробних стадій, раціональних виробничо-технологічних зв'язків. Це має вплинути на повне використання виробничих потужностей, сприятиме збільшенню випуску товарної продукції. В області зазначені цикли не мають закінченої структури. В ній відсутні підприємства з переробки відходів сировини. Використання вторинної сировини має збільшити вихід продукції, яка широко застосовується в медицині, техніці, сільському господарстві. В області такі підприємства чи цехи доцільно створити при м'ясокомбінатах, а з переробки відходів молочної промисловості – на Тербовлянському заводі ЗЦМ та Кременецькому маслосирзаводі.

Для оптимального функціонування циклів потребують удосконалення зв'язки з матеріально-технічного постачання. Це продиктовано необхідністю технічного переобладнання переробних підприємств відповідно до світових стандартів. До цього часу переважна більшість обладнання надходила в якості критичного імпорту з ФРН, Данії, Голландії, Росії та інших країн. На макрорівні в межах України або й області доцільно створити виробництво з

виготовлення технологічного обладнання для м'ясної та молочної промисловості. Таким чином можна буде вирішувати не тільки технічні проблеми галузі, але й створити додаткові робочі місця і, отже, розв'язати багато соціальних проблем.

Велике значення для вирішення територіальних, економічних і технічних проблем розвитку тваринницько-промислової інтеграції в області мають відіграти організаційно-управлінські напрямки удосконалення територіальної організації тваринницько-промислового комплексу. Від рівня управління ринковими, інтеграційними процесами залежить ефективність виробництва та промислової переробки тваринницької продукції. З цією метою, на нашу думку, слід удосконалити систему управління АПК, його зміст в умовах ринку. Органи управління на рівні області та адміністративних районів повинні здійснювати функцію впровадження досягнень науково-технічного прогресу, координувати зусилля виробників, спрямовувати на модернізацію виробничих процесів, сприяти створенню ринкової інфраструктури, яка об'єднувала б всі господарські структури області в єдиний господарський механізм.

Такі заходи будуть сприяти формуванню в області раціональної територіальної структури АПК та піднесенню ефективності виробництва тваринницької продукції і промислової її переробки.

Висновки

Соціально-економічні зміни, що відбуваються в Україні і, зокрема, в Тернопільській області, впливають на територіальну організацію тваринницько-промислового комплексу: виникають господарства різних форм власності й нові типи сільськогосподарських підприємств, складаються нові зв'язки між ними, відбувається трансформація сировинних зон переробних підприємств, формуються нові структурні елементи, які не

існували до створення незалежної Української держави. Ці зміни вимагають розробки шляхів формування нових структурних елементів і форм територіальної організації обласного тваринницько-промислового комплексу, які забезпечували б підвищення продуктивності та створювали товарний ринок не тільки області, а й України та інших держав.

Для вдосконалення територіальної організації тваринницько-промислового комплексу Тернопільської області необхідно:

- а) поліпшувати структуру тваринницько-промислового комплексу;
- б) формувати сировинні зони переробних підприємств, включивши до них підприємства всіх форм власності;
- в) вдосконалювати відносини між сільськогосподарськими і переробними підприємствами;
- г) підвищити концентрацію виробництва тваринної сировини у безпосередній близькості до переробних підприємств;
- д) формувати навколо Тернополя приміський тип тваринницько-промислового комплексу, основною функцією якого було би задоволення потреб населення міста у свіжій тваринній продукції;
- е) розширити ринкове поле в області, яке сприяло б піднесенню економічної ефективності сільськогосподарських і переробних підприємств на основі дії закону про попит та пропозицію;
- є) створити ринкову структуру тваринницько-промислового комплексу, яка розширила б взаємозв'язки і відносини між виробництвом та збутом тваринної продукції;
- ж) вдосконалювати управління інтеграційними процесами між структурними елементами тваринницько-промислового комплексу.

Ці напрями сприятимуть формуванню тваринницько-промислових систем різного таксономічного рівня і підвищенню економічної ефективності їх функціонування.

ВИСНОВКИ

Вивчення наукової літератури та проведені конкретні дослідження тваринницько-промислового комплексу Тернопільської області дозволяють зробити такі висновки:

1. В умовах переходу до ринкових відносин посилюються взаємозв'язки між галузями, які зумовлюють формування міжгалузевих поєднань, що сприяє росту виробництва та промислової переробки певного виду сировини. На цей процес впливають в основному технологічні властивості сировини, її нетранспортабельність, нестійкість при зберіганні, втрата поживних елементів. Зміна соціально-економічних умов на формування поєднань не має вирішального значення, але відіграє провідну роль у їх функціонуванні та економічній ефективності. Тому в сучасних умовах при тотальному спаді виробництва знижується рівень інтеграційних процесів. Це тимчасове явище, і при поступовому налагодженні нових виробничих відносин буде набувати інтенсивного характеру.

2. Одним із типів міжгалузевих комплексів виступає тваринницько-промисловий комплекс (ТПК). Він є територіальним і технологічним поєднанням виробництва тваринницької сировини та підприємств з її переробки, що формуються під впливом соціально-економічних та природних чинників і дії принципу комплексності. Цим зумовлене перетворення розрізнених у своїй діяльності підприємств у єдине функціональне ціле.

3. На формування та функціонування тваринницько-промислового комплексу впливають різні чинники. В науковій літературі панувала думка, що тваринницько-промисловий комплекс не пов'язаний з природними умовами території. Дослідження вчених і здійснений нами економіко-географічний аналіз розміщення тваринництва довели, що комплекс має опосередкований зв'язок з природою через кормовиробництво, систему годівлі і утримання тварин, типи тваринницьких приміщень тощо. Тому його розвиток має зональні і регіональні відмінності, а територіальна концентрація і спеціалізація

проявляються навіть на локальному рівні. Природними умовами продиктована орографія місцевості, яка визначає характер гірського і рівнинного тваринництва, особливості тваринницько-промислової інтеграції: клімат впливає на способи утримання тварин (стійловий, відгінний); ґрунти – на спеціалізацію кормовиробництва; водні ресурси – на випоювання тварин, рослинний покрив – на продуктивність сіножатей і пасовищ тощо. Серед соціально-економічних чинників найважливіше значення мають розвинутість ринкових відносин, ринкової інфраструктури, фактор населення, як виробника і споживача тваринної продукції, рівень її споживання на сучасному етапі, розвиток транспорту, науково-технічний прогрес та ін.

4. Тваринницько-промислові комплекси за масштабами охоплення території бувають загальнодержавними, зональними, регіональними, обласними, районними і локальними. За спеціалізацією вони поділяються на спеціалізовані та інтегральні. Спеціалізовані комплекси – це територіальні поєднання виробництва певного виду тваринної продукції та підприємств з її переробки: молокопромислові, м'ясопромислові, птахопромислові. Інтегральні – це поєднання на певній території виробництва різних видів тваринної продукції і підприємств з її переробки. За характером зв'язків між складовими комплексу функціонують виробничі та виробничо-територіальні комплекси (системи). Виробничі – це поєднання, в яких зв'язки між виробниками сировини і її переробкою замикаються в межах одного сільськогосподарського підприємства. Цей тип пов'язаний з формуванням міні-заводів та інших малих підприємств в аграрній сфері. Виробничо-територіальні комплекси – це поєднання зони заготівлі тваринної сировини та підприємства з її переробки. Наприклад, молокозавод із зоною заготівлі молока.

5. Структура тваринницько-промислового комплексу відображає внутрішньокomплексні, компонентні, функціональні, територіальні, організаційно-управлінські відносини між його складовими. Вони відображають певні аспекти його будови. Компонентна структура характеризує галузевий склад комплексу. Основними елементами виступають підприємства з

виробництва тваринної сировини, переробна промисловість, підприємства із заготівлі, зберігання, транспортування сировини, з виробництва матеріалів і обладнання для тваринництва і переробних галузей, організації з кредитування та страхування, ринкова інфраструктура, підготовка кадрів. В обласних ТПК всі ці елементи не завжди розміщені в межах області. Це зумовлює зв'язки обласних ТПК з іншими територіальними комплексами. В умовах переходу до ринку в компонентній структурі виникають нові елементи, пов'язані з виникненням нових типів господарств (державних, приватних, кооперативних), товарних бірж, фінансових організацій, що забезпечують функціонування комплексу. Його структура відображає зв'язки між різними складовими у процесі виробництва і переробки тваринної сировини. Вони цементують цілісність комплексу і зумовлюють його ефективність. Основними елементами функціональної структури виступають тваринницько-промислові цикли. Вони являють собою підприємства, які охоплюють цикл від виробництва певного виду сировини до виготовлення кінцевої продукції. Тому виділяються м'ясопромисловий, молокопромисловий і птахпромисловий цикли.

Територіальна структура – це різні форми територіального зосередження виробництва і промислової переробки тваринної сировини. Її компоненти: елементарні тваринницько-промислові територіальні комплекси, елементарні тваринницько-промислові виробничі комплекси, тваринницько-промислові кущі, підрайони.

Елементарні тваринницько-промислові територіальні комплекси – це поєднання переробного підприємства із зоною заготівлі тваринної продукції. Наприклад, поєднання м'ясокомбінату із зоною заготівлі м'ясної сировини.

Елементарний тваринницько-промисловий виробничий комплекс – це мале переробне підприємство, що належить сільськогосподарському кооперативу, фірмі, спілці і використовує власну сировину.

Тваринницько-промисловий кущ – поєднання на невеликій території кількох підприємств з переробки сільськогосподарської сировини тваринного походження, тобто зосередження ЕПТК і ЕТПВК.

Тваринницько-промисловий підрайон – територіальне зосередження в межах двох і більше адміністративних районів ЕПТК, ЕТПВК, тваринницько-промислових кущів, що характеризуються певними рівнями концентрації і економічними показниками. В територіальному плані вони складають обласний тваринницько-промисловий комплекс.

Організаційно-управлінська структура – це сукупність організацій, що здійснюють територіальне керівництво процесами агропромислової інтеграції в межах області. Основними елементами цієї структури є управління сільського господарства і продовольства, асоціація "Тернопільмолоко", облптахопроми і їх територіальні підрозділи.

6. Територіальна організація тваринницько-промислового комплексу – це синтез структурних відношень в тваринницько-промисловому комплексі області, що функціонують під впливом організаційно-управлінських структур. Вона має вигляд комбінованих структур – функціонально-компонентної і територіально-функціональної, які дозволяють розглянути аналітичні структурні елементи у їх тісному зв'язку з територією.

7. Методичні основи вивчення тваринницько-промислового комплексу включають основні етапи дослідження виробництва і промислової переробки тваринницької продукції, які відображають логічність і послідовність розкриття його територіальної організації. На першому етапі виділяємо тваринницько-промисловий комплекс з інтегрального обласного АПК. При цьому слід виходити з таких теоретичних положень:

– тваринницько-промисловий комплекс є територіальним поєднанням виробництва і промислової переробки тваринницької продукції і виступає в якості системного утворення;

– процес формування тваринницько-промислового комплексу відбувається під впливом горизонтальної і вертикальної інтеграції;

– функціонування ТПК відбувається під дією природних і соціально-економічних чинників, найважливіше місце серед яких займають ринкові:

попит і пропозиція, купівельна спроможність населення, товарно-грошові відносини між складовими комплексу, економічний стан держави тощо;

– тваринницько-промисловий комплекс – це системне утворення, між складовими якого існують стійкі зв'язки, що зумовлюють його функціонування;

– структура ТПК – це складові, які зумовлюють його галузеву, функціональну, територіальну та організаційно-управлінську будову;

– територіальна організація ТПК – це синтез структурних відношень між його складовими, що проявляється у процесі функціонування на певній території.

На другому етапі аналізуються природні, соціально-економічні і екологічні чинники формування і функціонування ТПК з точки зору впливу їх на розвиток тваринництва, кормову базу, спосіб утримання і годівлю тварин, сучасний стан тваринництва, характер заготівлі тваринницької продукції, її транспортування, економічну ефективність виробництва сировини і готової продукції. Кореляційна залежність між дією різних чинників дає відомості про позитивні чи негативні їх показники.

Системно-структурний аналіз тваринницько-промислового комплексу розкриває галузевий, функціональний і територіальний склад, а також його організаційно-управлінську структуру на сучасному етапі.

На третьому етапі виявляються форми територіальної організації тваринницько-промислового комплексу і дається їх характеристика та розробляються основні напрямки її удосконалення.

8. На формування ТПК Тернопільської області впливають природні чинники. Рівнинний, а в багатьох місцях хвилястий рельєф Волино-Подільської височини не зумовлює значної диференціації у кормовиробництві, способі утримання та годівлі тварин. На всій території переважає польове кормовиробництво, яке задовольняє понад 91% потреб в кормах.

Серед них переважають відходи рослинництва, посіви кормових культур на силос, сінаж, соковиті та концентровані корми. На одну умовну голову виробляється тільки 23 центнери кормових одиниць, що в 2,5 рази менше від

потреб. Це – стримуючий чинник розвитку тваринництва в сучасних умовах. Він зумовлює низький надій молока (1804 кг на корову), приріст живої ваги (323 г за добу), перевитрати кормів на одиницю продукції. Висока розораність сільськогосподарських угідь (89,7%) вплинула на низьку частку сіножатей і пасовищ (відповідно 3,6 і 6,4%) та незначне надходження кормів з природних кормових угідь.

Враховуючи, що в області є понад 18% орних земель з крутизною схилів більше 7°, доцільно перетворити їх у культурні пасовища, що дасть можливість покращити екологічні умови агроландшафтів, знизити дефляційні процеси і збільшити кормову базу тваринництва.

Водні ресурси області мають середні показники забезпеченості серед інших регіонів України, але прісної води не вистачає. Наявність великої кількості малих рік, забруднених неочищеними стоками переробних підприємств, тваринницьких ферм та комунальних служб, посилюють дефіцит питної води для тваринництва.

Особливе значення для формування і функціонування тваринницько-промислового комплексу області мають соціально-економічні чинники. Провідне місце тут належить ринковим. Низький попит населення на тваринницьку продукцію через незначну купівельну спроможність, низькі ціни на неї на ринку сировинних ресурсів, перевищення затрат над прибутками призвели до занепаду тваринництва, зміни структури його поголів'я, зниження економічної ефективності. Фактично, на 1.01.2000 р. вся продукція тваринництва була збитковою, зокрема реалізація молока призвела до збитків на суму 25527 тис.грн., м'яса в живій вазі – на 63702 тис.грн., а собівартість 1 цнт становила відповідно 60,9 грн., 371,3 грн. У переробній промисловості не вистачає сировини. Їх потужності використовуються на 30-50%. Слабо освоюються ринки збуту готової продукції, не створено дійової маркетингової служби.

9. Системно-структурний аналіз тваринницько-промислового комплексу області довів, що між його складовими утворилися диспропорції. Компонентна

(галузева) структура не відповідає сучасним тенденціям розвитку комплексу. Підприємства, що виробляють засоби виробництва для ТПК, розташовані переважно за межами області. Розрив економічних зв'язків, диспаритет цін на промислову і тваринницьку продукцію призводить до старіння основних фондів, неможливості оновлювати технологічні процеси переробки сировини на рівні світових стандартів.

Змінилась структура тваринництва, типи сільськогосподарських підприємств, характер реалізації сировини. Поголів'я ВРХ скоротилося в 1998 р. – порівняно з 1990 р. – на 44,3%, тобто майже наполовину, в тому числі корів – на 21%, свиней – на 45%, овець – на 89%, а коней збільшилось на 16%. Особливо скоротилося поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах громадського сектора (на 58%), а в особистих підсобних господарствах населення – збільшилося, зокрема корів – на 14%; незначне поголів'я (4,8%) зосереджено у фермерських господарствах, хоч існує тенденція до його збільшення. Знизилась продуктивність спеціалізованих господарств із відгодівлі ВРХ і свиней. З 19 спеціалізованих господарств для виробництва свинини на 01.06.1999 р., працювало тільки 16, а коефіцієнт використання потужностей становив 12,4%. В області діє 18 спеціалізованих господарств з виробництва яловичини, з коефіцієнтом використання потужностей 22,1%.

Таким чином, в області є певна матеріально-технічна база для розвитку тваринництва, але її використання пов'язане з проблемами попиту на тваринну сировину, зміною цінової політики, розвитком кормовиробництва. В області функціонує 2 м'ясокомбінати, 53 малих підприємств і цехів при райспоживспілках з виробництва ковбас та м'ясних виробів, 17 молокопереробних підприємств, 1 – маслосирбаза та 25 малих підприємств із виробництва тваринного масла, згущеного молока, казеїну. Коефіцієнт використання потужностей великих молокозаводів становить тільки 27,3%, а м'ясокомбінатів – 19%.

Функціональна структура тваринницько-промислового комплексу потребує удосконалення. В області вона не завершена. Для раціонального використання відходів переробки ВРХ доцільно створити виробництва з переробки рогів, копит, крові, гіпофізу, шкіри – як окремі підприємства і як цехи при м'ясокомбінатах. Ці гілки циклу поглиблюють переробку сировини і дозволяють створити додаткові робочі місця. Ця проблема стосується також молокопромислового циклу. В сучасних умовах важливо створити потужності для переробки пахти, сироватки. Крім цього, в основних виробництвах необхідно застосовувати енергозберігаючі технології.

В територіальній структурі тваринницько-промислового комплексу формуються елементарні молокопромислові і м'ясопромислові територіальні комплекси, які поєднують зони заготівлі сировини і переробні підприємства. В області функціонує 2 елементарні м'ясопромислові територіальні комплекси – Тернопільський і Чортківський. Крім них за останні роки виникли елементарні м'ясопромислові виробничі комплекси. Вони представлені малими підприємствами і цехами, а також заготівлею м'ясної сировини у населення та у власних сільськогосподарських підприємствах. В області їх нараховується 53. Найбільш поширені вони в Гусятинському – 5, Зборівському – 6, Кременецькому районах – 8, в інших – по 2-3 підприємства. Вони не мають сталої зони заготівлі сировини. Зосередження елементарних м'ясопромислових комплексів різних типів на невеликій території формує м'ясопромислові територіальні кущі. Таких елементів у Тернопільській області нараховується 17. Як правило, вони належать до території адміністративних районів. Всі елементарні м'ясопромислові комплекси, кущі формують спеціалізований м'ясопромисловий підрайон, який є складовим елементом м'ясопромислового району Поділля.

Молокопромисловий комплекс має ідентичну територіальну структуру. На території області діє 17 елементарних молокопромислових територіальних комплексів і 25 елементарних виробничих комплексів, 7 молокопромислових кущів. У сучасних умовах коефіцієнт використання виробничих потужностей

становить 27,3%. Найнижчий він у Підволочиській (5%), Заліщицькій (11%), Бережанській (18%), Тернопільській (13%) елементарних системах.

Для стабілізації структури необхідно :

- в зонах заготівлі молока для переробних підприємств створити сучасну інфраструктуру (молокопункти з холодильними установами). Як показує практика, такі пункти щоденно заготовляють 800 ц молока від населення;

- поглибити сировинні зв'язки з сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності;

- використовувати технології, що забезпечують глибоку переробку молока;

- стабілізувати організаційну структуру молочнопромислового комплексу області.

10. Територіальна організація тваринницько-промислового комплексу Тернопільської області вимагає об'єднання всіх типів сільськогосподарських підприємств в господарський комплекс шляхом створення спільних обслуговуючих підприємств (з матеріально-технічного, ветеринарного, маркетингового, фінансово-кредитного обслуговування). Створена кредитна спілка "Самопоміч" в Чорткові з 10 філіалами в області. За п'ять років вона надала 1460 позик на суму 1млн.162 тис. грн. і внесла до бюджету 93 тис.грн. податків.

В області діє понад 735 фермерських господарств. Вони мають різну виробничу структуру. Більшість з них є типовими сільськогосподарськими підприємствами (79%), 16% – займаються виробництвом і переробкою тваринної сировини, 4% – здійснюють виробництво, переробку і реалізацію готової продукції на ринку та в торговій мережі області.

Виробництво продукції тваринництва концентрується у територіальному плані неоднаково. Для її розрахунку доцільно використовувати показники виробництва валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь, на одного працюючого. Узагальнюючим показником є коефіцієнт локалізації, як відношення валової продукції тваринництва до валової продукції сільського

господарства у адміністративних районах. Групування районів за ранжуванням даного коефіцієнта на території області є основою для тваринницько-промислового районування. Виділяються такі групи районів:

- райони з коефіцієнтом локалізації тваринництва значно вищим від середньообласного показника (0,30 – 0,36). В цю групу входять Бережанський, Збарзький, Кременецький, Тернопільський, Зборівський, Шумський райони;

- райони з коефіцієнтом локалізації (0,27 – 0,30) вищим середньообласного показника – Бучацький, Гусятинський, Козівський, Тербовлянський, Лановецький. До них можна віднести також Підволочиський і Заліщицький райони, які мають хоч і нижчі показники локалізації, але за своїм потенціалом у перспективі будуть займати важливе місце в тваринницько-промисловій інтеграції;

- райони, що мають коефіцієнт локалізації нижчий середньообласного показника (0,20 – 0,24) – Борщівський, Монастириський, Підгаєцький, Чортківський. Ці райони в сучасних умовах зазнали найбільшої кризи у тваринництві і відповідно – в переробці тваринницької продукції. На основі групування виділено: Північно-Західний, Центрально-Східний і Південний райони.

11. Основними напрямками удосконалення територіальної організації тваринницько-промислового комплексу є:

- локалізація поголів'я різних видів тварин, а також виробництва валової продукції тваринництва повинні базуватися на раціональному використанні природних умов і ресурсів з урахуванням попиту населення на тваринницьку продукцію на внутрішньообласному та загальнодержавному ринках;

- в усіх районах створити обслуговуючі виробництва і організації, які сприяли б функціонуванню сільськогосподарських і переробних підприємств усіх форм власності;

- розвивати спеціалізовані господарства з виробництва яловичини, свинини, молока, що дозволить поглибити його територіальну концентрацію,

повніше використовувати досягнення науково-технічного прогресу, зокрема у племінній справі;

– поглибити тваринницько-промислові інтеграційні процеси, формувати на базі малих підприємств у сільському господарстві елементарні тваринницько-промислові виробничі комплекси. Це буде сприяти вирішенню не тільки економічних, але й соціальних проблем сільської місцевості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонов Н.Т., Радченко В.В. Экономические аспекты интенсивного выращивания голштинского молодняка // Экономика АПК. – 1995. – №12. – С.58-61.
2. Аграрно - промышленные комплексы. Проблемы развития и оптимального функционирования. – К. : Наук. думка, 1976. – С.100–103.
3. Агропромышленный комплекс Украинской ССР (совершенствование организационно-производственной структуры) / Под ред. А.М. Онищенко. – К. : Наук. думка, 1980. – 198 с.
4. Агропромышленная интеграция и социальная структура сельского хозяйства. – М. : Наука, 1988. – 160 с.
5. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
6. Амбросов В.Я. Головна умова інтенсифікації виробництва молока // Економіка АПК. – 1996. – №8. – С.64.
7. Амбросов В.Я. Приватизація майна тваринницьких комплексів // Економіка АПК. – 1996. – №6. – С.24.
8. Балабанов Г.В. Агропромышленные комплексы: территориальный системно – структурный анализ (на материалах Украины) : Автореф. дис ... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Ин-т геогр. АН Украины. – К., 1992. – 43 с.
9. Балабанов Г.В. Реформирование агропромышленного комплекса Украины // Зб. наук. доп. Міжнар. конф. “Трансформаційні процеси в господарстві регіонів Східної Європи”. – Ірпінь, 1997. – С.66-68.
10. Березівський П.С. Методологічні основи формування та прогнозування ціни на ринку продукції скотарства // Економіка України. – 1998. – №7. – С.60-64.

11. Березівський П.С. Розвиток ринку продукції скотарства і продуктів її переробки // Економіка АПК. – 1997. – N12. – С.47.
12. Більський Б., Губені Ю., Сватош М. Ринок молока та молочних продуктів у Європейському союзі // Тваринництво України. – 1995. – N1. – С.28 – 30.
13. Бойко В., Макаренко Ю., Коржинський М. Регіональні аспекти формування ринку молока // Тваринництво України. – 1996. – N2. – С.25-26.
14. Бондарук Т.Г. Особливості аграрної політики країн ЄС // Економіка АПК. – 1997. – N1. – С.93.
15. Бугуцький О.А., Федоренко О.С., Михайлов С. Резерви підвищення ефективності трудозатрат у свинарстві // Економіка АПК. – 1995. – N6. – С.52-57.
16. Бузовський Е.А., Василенко В.Г. Високоєфективне використання транспорту АПК. – К. : Урожай, 1989. – 144 с.
17. Буркат. До розробки концепції створення галузі м'ясного скотарства в Україні // Тваринництво України. – 1995. – N7. – С .1 – 3.
18. Василенко Ю., Данчук Г. Ефективність використання виробничого потенціалу в рослинництві та тваринництві // Економіка Радянської України. – 1990. – N6. – С.55-61.
19. Вербовіков А.І., Хлюпка І.І.Стукач Т.М. Виробництво продукції птахівництва в Україні та її місце у світовому ринку //Економіка АПК. – 1997. – N2. – С.77.
20. Власова К. Резерви підвищення молокопродуктивності // Тваринництво України. – 1991. – N4. – С.26.
21. Гарбуз М. Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції – головний шлях до самозабезпечення продовольством // Економіка Радянської України. – 1991. – N6. – С .14 – 24.

22. Географический энциклопедический словарь: Понятия и термины. – М. : Сов. энциклопедия, 1988. – 432 с.
23. Географічна енциклопедія України. – К. : УРЕ, 1993. – Т. 3. – С. 267.
24. Гнатишин В.Т. Підвищувати продуктивність скотарства // Економіка АПК. – 1996. – №3. – С.53 – 57.
25. Голомша Н.Є. Молокопродуктовий підкомплекс в перехідний період до ринку // Економіка АПК. – 1998. – №7. – С.22.
26. Горянский В.Ф. Виробничо – економічний потенціал АПК. – К. : Урожай, 1990. – С.20 – 21.
27. Гривківська О. Шляхи інтенсифікації приміського молочного підкомплексу // Тваринництво України. – 1995. – №8. – С.5 – 6.
28. Грінчук Л.К. Економіка, організація і планування сільськогосподарського виробництва. – К.: Вища школа, 1979. – 443 с.
29. Даниленко Б.Н. Промышленный комплекс: проблемы и перспективы. – Львов: Камэняр, 1980. – С.160 – 170.
30. Дегтярь Л.І. Реструктуризація молокопереробних підприємств // Економіка АПК. – 1997. – №6. – С.22.
31. Дем'яновський Р.В. Конярству – повсякденну турботу // Тваринництво України. – 1996. – №6. – С.4 – 5.
32. Добрянський О.П. Стратегія розвитку зовнішніх економічних зв'язків // Вісник агентства міського розвитку. – Тернопіль, 1997. – С. 4 – 6.
33. Довгий А., Ємець Ю. Молочне скотарство – це вигідно // Тваринництво України. – 1995. – №7. – С.3 – 4.
34. Долинський В.П. Кормовиробництво в Україні: стан і перспективи // Економіка АПК. – 1996. – №6. – С. 66 – 75.

35. Долішній М., Даниленко А., Мицишин С., Подольський М. Інтегровані агропромислові комплекси (концептуальний аспект формування) // Економіка України. – 1997. – №4. – С.61.
36. Долішній М., Козоріз М. Головні напрями стратегії виходу економіки України з кризи // Економіка України. – 1995. – №4. – С.30 – 37.
37. Дудар Т.Г. Економічні проблеми поліпшення якості сільськогосподарської продукції. – Львів: Світ, 1991. – 156 с.
38. Дунець Л. Напрямки розвитку тваринництва в умовах ринку //Тваринництво України. – 1995. – №9. – С.1 – 4.
39. Економіка підприємств АПК / За ред. С.Л.Дусановського, В.М.Олійника, Т.Г.Дудара. – Тернопіль, 1997. – 257 с.
40. Жадан І.І. Развитие межхозяйственной кооперации в животноводстве и кормопроизводстве. – К. : Урожай, 1984. – 119 с.
41. Жаринов А.В. Научные основы организации агропромышленного производства / АН УССР, ин-т Экономки. – Киев : Наук. думка, 1990. – 234 с.
42. Жупанський Я., Сухий П. Трансформаційні процеси і фермерство в сільському господарстві // Зб. наук. доп. Міжнар. конф. "Трансформаційні процеси в господарстві регіонів Східної Європи". – Ірпінь, 1997. – С. 68 – 69.
43. Завадський Й. Кадровий потенціал управління і кадрова політика в АПК // Економіка України. – 1996. – №11. – С.64.
44. Заїкіна О. Шляхи удосконалення управління продовольчим комплексом великого міста // Економіка України. – 1998. – №3. – С. 56.
45. Заставецька О.В. Тернопільська область: географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку. – Львів: Світ, 1997. – 211 с.

46. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В. Географія Тернопільської області. Навчальний посібник для учнів 8 – 9 класу. – Тернопіль, 1994. – 88 с.
47. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів : Світ, 1994. - 472 с.
48. Заставний Ф.Д. Совершенствование территориальной организации производительных сил: Теория, методы, практика. – Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1986. – 142 с.
49. Заставний Ф.Д. Территориально - производственные комплексы. – К. : Наук. думка, 1979. – 221 с.
50. Зимовець В.М. Молочнопродуктовий підкомплекс АПК України умовах переходу до ринку // Економіка АПК. – 1995. – N4. – С.55 – 59.
51. Зимовець В.М. Економіка молочного скотарства. – К. : Урожай, 1989. – 144 с.
52. Зимовець В.М. Рентабельність виробництва молока в Україні: Економіка і організація виробництва // Тваринництво України. – 1996. – N6. – С. 24 – 26.
53. Злупко С.М. Аграрні перетворення і стратегія розвитку національної економіки // Економіка АПК. – 1997. – N 11. – С. 17.
54. Золовський А.П., Козаченко Т.И. Картографирование продовольственных комплексов. – К. : Наук. думка, 1987. – 130 с.
55. Зубець М.В. Про стан агропромислового комплексу України та заходи щодо його стабілізації // Економіка АПК. – 1997. – N1. – С. 16.
56. Зубець М., Шаран П., Шкурін Г. Соціально-економічні аспекти у м'ясному скотарстві // Тваринництво України. – 1993. – N3. – С. 3.
57. Іванух Р.А. Охорона і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу сільського господарства. – К. : Урожай, 1985. – 128 с.

58. Иванух Р.А., Пантелейчук М.М., Попович И.В. Справочник экономических показателей сельского хозяйства. – К. : Урожай, 1988. – 215 с.
59. Иванух Р.А., Фащевський М. Формування територіально-виробничих комплексів України // Економіка України. – К.: Преса України, 1998. – N12. – С. 34.
60. Ігнатенко М.С. Про необхідність проведення переоцінки залишків сільськогосподарської продукції, молодняка худоби і птиці //Економіка АПК. – 1995. – N8. – С. 93.
61. Ільчук М. Підряд у кормовиробництві //Тваринництво України. 1992. – N6. – С. 29 – 30.
62. Інтенсифікація виробництва свинини / В.П.Коверець, Г.Т.Шкурін, В.С.Козир, А.Р.Лоза. – К. : Урожай, 1986. – 72 с.
63. Інформаційний бюлетень екологічного стану в Тернополі. –Тернопіль, 1997. – N36. – 47 с.
64. Іщук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія , теорія). – К. : Укр. – Фінський ін-т менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с.
65. Карлюк И.Я. Аграрнопромышленный комплекс. – М.: Экономика, 1981. – 95 с.
66. Кирилова О.Л. Подолання кризи в молочній промисловості регіону // Економіка АПК. – 1997. – N6. – С. 43.
67. Коврига В., Фененко А. Передумови збільшення і здешевлення виробництва молока // Економіка АПК. – 1996. – N3. – С. 39 –45.
68. Коденская М.Е., Киселев В.А. Агропромышленные предприятия и агрофирмы в условиях перехода к рынку. – К. : УСХА, 1993. – 180 с.
69. Колосовский Н.Н. Основы экономического районирования. – М.: Госполитиздат, 1958. – 200 с.

70. Корецький Л.М., Паламарчук М.М. Географія промисловості Української РСР: (Умови формування промислових територіальних комплексів). – К. : Наук. думка, 1967. – 328 с.

71. Коржинський М.П., Шпак В.Ф. Тенденції розвитку виробництва молока і формування його ринку // Економіка АПК. – 1995. – N3. – С. 57 – 63.

72. Кормовиробництву – надійну техніку // Товар і ринок. –1995.– N25. – 26. – С. 5.

73. Котков В.П. Методологічні засади інтеграції виробництва і промислової переробки молока // Економіка АПК. – 1997. –N8. – С.23.

74. Котков В.П. Організаційні аспекти розвитку інтеграції в молочнопродуктовому підкомплексі // Економіка АПК. – 1997. – N10. – С.22.

75. Кузняк Б. Спеціалізація сільського господарства в умовах ринкової економіки // Економіка України. – 1995. – N 4. – С. 59 – 67.

76. Луценко М., Смоляр В. Підвищення ефективності виробництва молока // Техніка АПК. – 1996. – N 1. – С. 26 –27.

77. Маланчук Л.М. Удосконалювати механізм інтеграції виробництва і переробки молока (на прикладі Тернопільської області) // Економіка АПК. – 1996. – N7. – С. 26.

78. Малюк С.Н. Территориальная организация областного агропромышленного комплекса (на примере Полтавской обл. УССР): Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Ин-т геофиз. АН Украинской ССР. – К., 1979. – 16с.

79. Маменко О.М. Виробництво продукції тваринництва в екстримальних ситуаціях // Вісник аграрної науки. – 1996. – N1. – С. 41 – 49.

80. Маменко О.М., Захарченко П.П., Маренець В.М. Довідник начальника комплексу по виробництву яловичини. – К. : Урожай, 1990. – 170 с.

81. Мельникова І.В. Безвідходна технологія виробництва у птахівництві // Економіка АПК. – 1996. – N12. – С. 60 – 64.
82. Межхозяйственная кооперация и аграрнопромышленная интеграция в сельском хозяйстве // Экономика АПК. – 1995. – N2. – С. 17–20.
83. Михайлов С.І., Бугуцький О.А. Економіка виробництва свинини. – К. : Урожай, 1990. – 216 с.
84. Михайлов С.І., Рудий М.М. та ін. Економіка виробництва яловичини. – К. : Урожай, 1987. – 264 с.
85. Морозов Н.М. Экономическая эффективность комплексной механизации животноводства. – М. : Россельхозиздат, 1986. – 224 с.
86. Мусієнко Ю.С., Шелест Л.С. Економічна оцінка ефективності створення асканійської м'ясної худоби // Економіка АПК. – 1996. – N8. – С.58.
87. Нагірна В.П. Производственно-территориальные системы в животноводческо-промышленных комплексах // Территориальные системы в специализированных агропромышленных комплексах. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 77 – 102.
88. Нагірна В.П., Пушкар І.Н. Животноводческо - промышленные комплексы // Территориальная структура производственных комплексов. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 198 – 237.
89. Нагірна В.П. Тваринницько - промисловий комплекс України (територіальна організація і природокористування): Автореф. дис. ... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Національна АН України, ін-т. геогр. – К., 1995. – 37 с.
90. Нагірна В.П. Птахопромисловий комплекс України : сучасний стан та проблеми розвитку в умовах зміни системи господарювання // Укр. геогр. журн. – 1994. – N1–2. – С. 25 –32.

91. Нагірна В.П. Сільське господарство Тернопільської області // Природа, населення та господарство Тернопільської області. – Тернопіль. – 1991. – С. 139 – 150.
92. Народне господарство України у 1993 році. Статистичний щорічник. – К. : Техніка, 1994. – 494 с.
93. Національна програма розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села на 1999-2010 роки. – Київ. – 1999. – 61 с.
94. Невмержицький І. Шляхи подолання кризи у виробництві м'яса // Економіка України. – 1993. – N 9. – С. 50 – 57.
95. Олійник Я.Б. Економіко – екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування / За ред. П.П.Борщевського. – К. : Лібра, 1996. – 208 с.
96. Олейнык Я.Б. Животноводческо - промышленный комплекс в зоне крупного города и совершенствование его территориальной организации : Автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Морской гидрофизич. ин-т. АН УССР, отдел геогр. – К., 1982. – 18 с.
97. Онищенко О.М. Основні напрями удосконалення господарського механізму АПК / За ред. О.О. Сторожука, О.В.Крисального . – К. : Урожай, 1984. – 72 с.
98. Останчук П., Ковальов В. Стан та тенденції розвитку тваринництва // Тваринництво України. – 1993. – N1. – С. 2 – 4.
99. Пабат В.О. Шляхи подолання кризового стану в тваринництві // Економіка АПК. – 1997. – N 8. – С. 19.
100. Павлюк С.Г. Розвиток економічних зв'язків в обласному АПК // Економіка АПК. – 1997. – N6. – С. 37.
101. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К. : Знання, 1998. – 405 с.

102. Паламарчук М.М., Ташук К.О. Територіальна структура промислового комплексу економічного району. – К. : Вища школа, 1974. – 128 с.

103. Паламарчук М.М., Язынина Р.А. Специализированные агропромышленные комплексы и методические основы их экономико-географического исследования // География и природные ресурсы. – 1983. – N 4. – С. 12 – 19.

104. Петренко І. Інтенсивне ведення промислового свинарства // Тваринництво України. – 1996. – N 6. – С. 6 – 7.

105. Пилипенко І. Інтенсифікація кормовиробництва – важливий фактор підвищення ефективності скотарства // Економ. Рад. Укр. – 1989. – N11. – С. 50 – 57.

106. Пістун М.Д., Гуцал В.О., Провотар Н.І. Географія агропромислових комплексів. – К.: Либідь, 1997. – 196 с.

107. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навчальний посібник. – К. : Вища школа, 1996. – 231с .

108. Пістун М.Д., Провотар Н.І. Функціонально – територіальна структура АПК України : сучасний стан та прогноз до 2010 р. // Зб. наук. доп. Міжнар. конф. “ Трансформаційні процеси в господарстві регіонів Східної Європи.” – Ірпінь. – 1997. – С. 58.

109. Питюрєнко Е.И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства. – К. : Наук. думка, 1983. – 140 с.

110. Попова Л.Л. До питання експорту великої рогатої худоби //Економіка АПК. – 1996. – N9. – С. 47.

111. Попова Л.Л. Кон'юнктура ринку м'яса в Україні // Вісник аграрної науки. – 1996. – N 3. – С. 70 – 73.

112. Последствия индустриализации сельского хозяйства в странах Западной Европы: – М.:Наука, 1975. – С.201 – 218.

113. Потокій М.В. Еколого-географічні наслідки функціонування спеціалізованого АПК. – Тернопіль. – 1998. – С. 147 – 151.

114. Природа, населення та господарство Тернопільської області, їх вивчення в загальноосвітній школі // Матеріали обласної конф. – Тернопіль, 1991. – 205 с.

115. Природа Тернопільської області / За ред. К.І.Геренчука. – Львів: Вища школа, 1979. – 167 с.

116. Програма стабілізації та розвитку агропромислового комплексу Тернопільської області на 1998 – 2000 роки. – Тернопіль, 1998. – 33 с.

117. Проблеми розвитку і функціонування агропромислових формувань. – К. : Наук. думка, 1989. – 175 с.

118. Проблеми екології рідного краю. – Тернопіль, 1993. – С. 22–24.

119. Пулім В. Про деякі напрямки розвитку приватизації власності в АПК // Економіка АПК. – 1994. – N 2 – 3.

120. Пушкар І.М. Супутні територіальні системи в регіональному АПК // Матеріали 7 з'їзду Українського географічного товариства. – К., 1995. – С.303.

121. Пушкар И.Н. Территориальная структура регионального агропромышленного комплекса (на примере Ивано-Франковской области) : Автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Ин-т. геофизики АН Украинской ССР. – К., 1979. – 16 с.

122. Пушкар З.М. Науково-методичні підходи до вивчення регіонального тваринницько-промислового комплексу // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 49. Географія. – Чернівці: ЧДУ, 1999. – С.124 – 129.

123. Пушкар З.М. Територіальна організація тваринницько-промислового комплексу Тернопільської області й основні напрями її вдосконалення //

Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. – С.95–98.

124. Радович Божо, Радович Біса, Спасич Звонко, Спиридонович Србо. Вплив генетичного потенціалу худоби на економічну ефективність виробництва м'яса // Економіка АПК. – 1997. – №4 – 5. – С. 78.

125. Реалізація продуктів тваринництва станом на 1.01.1999 // Тернопільське обласне управління статистики. – Тернопіль, 1999. – 27 с.

126. Рибалко В.П. Свинарство: діагноз стану і погляд на розвиток // Вісник аграрної науки. – 1993. – №1. – С. 12 – 18.

127. Рибалко В.П. Стан і шляхи відродження свинарства // Тваринництво України. – 1995. – №10. – С. 1 – 5.

128. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. – 343 с.

129. Розміщення продуктивних сил України / За ред. проф. Є.П.Качана. – К. : Вища школа, 1997. – 373 с.

130. Розміщення продуктивних сил / В.В.Ковальський, О.Л.Михайлюк, В.Ф. Семенов та ін. – К. : Либідь, 1996. – 368 с.

131. Саблук П. Аграрна політика: нові підходи // Економіка АПК. – 1994. – №1. – С. 3 – 10.

132. Семенов В.Ф., Кирилова О.Л. Еколого-економічні проблеми розвитку м'ясної промисловості АПК Одеської області // Економіка АПК. – 1997. – №2. – С. 68.

133. Семин С.И. Экономические основы агропромышленных комплексов. – М.: Колос, 1973. – С.23.

134. Сидоренко С.В. М'ясне птахівництво США // Економіка АПК. – 1996. – №3. – С. 81.

135. Сільськогосподарська статистика з основами економічної статистики / За ред. О.А.Бугуцького. – К.: Вища школа, 1984. – 289 с.
136. Собко А. Вимоги щодо забезпеченості збереження поголів'я свиней // Тваринництво України. – 1995. – N10. – С. 18 – 22.
137. Сокол О. Кормова база – головний фактор інтенсифікації тваринництва // Економіка України. – 1997. – N6. – С. 66.
138. Солодовник Ю.В. Шляхи підвищення ефективності використання техніки у птахівництві // Економіка АПК. – 1995. – N10. – С. 65 – 69.
139. Соціально - економічна географія України / За ред. проф. О.І. Шаблія . – Львів: Світ, 1994. – 608 с.
140. Социально-экономические факторы развития АПК / Под ред. С.И.Сдобнова. – М. : Агропромиздат, 1990. – 172 с.
141. Стан тваринництва в колективних і міжгосподарських сільськогосподарських підприємствах та радгоспах станом на 1 жовтня 1997 року // Тернопільське обласне управління статистики. – Тернопіль, 1997. – 40 с.
142. Стан тваринництва в колективних і міжгосподарських підприємствах та радгоспах на 1 січня 1999 року // Тернопільське обласне управління статистики. – Тернопіль, 1999. - 72 с.
143. Статистичний щорічник України за 1998 р. – Київ: Техніка, 1999. –576 с.
144. Статистичний щорічник Тернопільської області за 1997 рік. – Тернопіль: Видавничий відділ стат. управління, 1997. – 403 с.
145. Стельмащук А.М., Возьний К.З. Розвиток альтернативних форм господарювання на селі (на прикладі селянських (фермерських) господарств Тернопільської області) // Економіка АПК. – 1996. – N8. – С. 17.

146. Тарангул Л., Горленко І. Трансформаційні процеси в регіонах України / Зб. наук. доп. Міжнар. конф.: “ Трансформаційні процеси в господарстві регіонів Східної Європи”. – Ірпінь. – 1997. – С. 60 – 63.

147. Территориальная организация агропромышленных комплексов / М.М.Паламарчук, А.М.Паламарчук, Р.А. Язынина и др. – К. : Наук. думка, 1985. – 304 с.

148. Територіальна організація продуктивних сил України /

М.О. Ковтонюк, Є.П.Качан, М.О. Петрига. – К. : НМК ВО, 1992. – 245 с.

149. Территориальные особенности размещения пищевой промышленности. – Киев: Наук. думка, 1982. – 286 с.

150. Территориальные системы в специализированных агропромышленных комплексах / Р.А. Язынина, С.Н. Малюк, В.П.Нагирна и др. – К. : Наук. думка, 1990. – 160 с.

151. Территориальная структура производственных комплексов / Под ред. М.М.Паламарчука. – К. : Наук. думка, 1981. – 312 с.

152. Теоретические основы функциональной структуры промышленного комплекса экономического района / Под ред. М.М.Паламарчука. – К. : Наук. думка, 1972. – 240 с.

153. Теоретическо-методические основы экономико-географического исследования мясопромышленного комплекса // География и природные ресурсы. – 1988. – N1. – С. 105 – 112.

154. Тивончук С.О. Оцінка ефективності розвитку агропромислового виробництва // Економіка АПК. – 1997. – N 4–5. – С.27.

155. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – М.: Изд-во политической л-ры, 1987. – 462 с.

156. Фурманюк О.Л. Удосконалення економічних відносин між підприємствами молокопродуктового підкомплексу України // Економіка АПК. – 1996. – №6. – С.52–54.

157. Фурманюк О.Л. Зарубіжний досвід узгодження інтересів виробників молочної продукції // Економіка АПК. – 1997. – N 1. – С. 95.

158. Худякова Т.М. Территориальная организация агропромышленного комплекса крупного экономического района. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1991. – 154 с.

159. Чипаров Ю. Государственное регулирование производства молока в странах ЕС // АПК: Экономика, управления. – 1995. – №3. – С.68 – 70.

160. Шаблій О.И. Межотраслевые территориальные системы (проблемы методологии и теории) – Львов: Выща школа, 1976. – 200 с.

161. Шматок Ю.Г. Тваринництво. – К.: Урожай, 1968. – 488 с.

162. Якою буде економіка України в 2005 році // Діловий вісник. – 1995. – N4. – С. 51 – 53.

163. Язынина Р.А. Специализированный аграрно-промышленный комплекс и его территориальная организация. – К.: Наук. думка, 1979. – 224 с.

164. Dennis S. Hill, Jeremy D. Hill. Agricultural Entomology. – Timber Pr. – 1994. – 360 p.

165. Douglas R. Hurt. American Agriculture. Iowa State University Press. – 1994. – 540 p.

166. James Houck. Elements of Agricultural Trade Policies. – Waveland Press. – 1992. – 280 p.

167. J.H. Florea. ABC of Poultry Raising: a Complete guide for the Beginner or Export. – Dover. Pubns. – 1997. – 142 p.

168. Steven C. Blank. The End of Agriculture in the American Portfolio. - Greenwood Publishing group. – 1998. – 480 p.

Додаток А

Чисельність худоби в селянських (фермерських) господарствах на 1 січня 1998 року

РАЙОНИ	ВРХ		В т.ч. корови		Свині		Вівці, кози		Коні	
	голів	%	голів	%	голів	%	голів	%	голів	%
Бережанський	51	6,2	25	5,3	33	3,3	3	5,0	4	2,4
Борщівський	117	14,1	70	14,8	160	16,2	4	6,6	24	15,0
Бучацький	61	7,3	28	6,0	85	8,6	2	3,3	15	9,3
Гусятинський	27	3,2	12	2,5	39	4,0	-	-	3	1,9
Заліщицький	12	1,5	9	2,0	22	2,2	-	-	5	3,1
Збаразький	71	8,6	23	4,9	69	7,0	-	-	-	-
Зборівський	42	5,0	26	5,5	31	3,1	-	-	12	7,5
Козівський	37	4,6	21	4,4	27	2,7	21	34,6	6	3,7
Кременецький	36	4,4	30	6,4	46	4,7	3	5,0	17	10,6
Лановецький	8	1,0	6	1,3	11	1,1	1	1,6	2	1,2
Монастириський	14	1,8	7	1,4	8	0,8	-	-	6	3,7
Підволочиський	83	10,0	45	9,5	101	10,2	-	-	8	5,0
Підгаєцький	34	4,2	18	3,8	34	3,4	10	16,6	18	11,2
Теребовлянський	74	8,9	47	10,0	117	11,9	2	3,3	9	5,6
Тернопільський	93	11,2	63	13,3	108	11,0	8	13,1	18	11,2
Чортківський	46	5,3	28	6,0	54	5,5	4	6,6	4	2,4
Шумський	19	2,3	12	2,5	39	4,0	2	3,3	10	6,2
м. Тернопіль	4	0,4	2	0,4	3	0,3	-	-	-	-
	829	100	472	100	987	100	61	100	161	100

Примітка. Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики.

Додатки

Додаток Б

Чисельність худоби в підсобних господарствах на 1 січня 1998 року (без селянських господарств)

РАЙОНИ	ВРХ		В т.ч. корови		Свині		Вівці, кози		Коні	
	голів	%	голів	%	голів	%	голів	%	голів	%
Бережанський	13099	5,4	5571	3,6	5932	2,5	844	5,6	699	3,4
Борщівський	16175	6,6	10794	7,0	21862	9,4	1515	10,0	1114	5,4
Бучацький	18152	7,4	10565	6,8	15451	6,6	847	5,6	753	3,7
Гусятинський	17401	7,1	9796	6,3	19467	8,4	918	6,06	819	4,0
Заліщицький	10804	4,4	7530	5,0	15213	6,6	711	4,7	353	1,7
Збаразький	16345	6,7	11069	7,2	17171	7,4	862	5,7	1731	8,4
Зборівський	16662	6,8	10491	6,8	13348	5,7	675	4,5	1589	7,7
Козівський	15800	6,5	7968	5,2	12169	5,2	789	5,2	1080	5,2
Кременецький	14035	5,7	11680	7,6	16404	7,0	922	6,1	2099	10,2
Лановецький	9710	3,9	7716	5,0	10521	4,5	569	3,8	1916	9,3
Монастирський	13261	5,4	7897	5,1	7555	3,2	944	6,2	942	4,6
Підволочиський	14922	6,1	8836	5,7	14025	6,0	698	4,6	885	4,3
Підгаєцький	8968	3,6	5033	3,3	5510	2,4	362	2,4	877	4,3
Теребовлянський	20395	8,3	12859	8,3	17807	7,6	1408	9,3	2145	10,4
Тернопільський	11398	4,7	7834	5,1	12794	5,5	1255	8,3	693	3,3
Чортківський	15629	6,4	9620	6,2	13497	5,8	940	6,2	861	4,2
Шумський	11163	4,6	8979	5,8	13605	6,0	744	4,9	2043	9,9
м. Тернопіль	154	0,1	128	0,1	534	0,2	140	0,9	9	-
	244073	100	154366	100	232865	100	15143	100	20608	100

Примітка. Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики

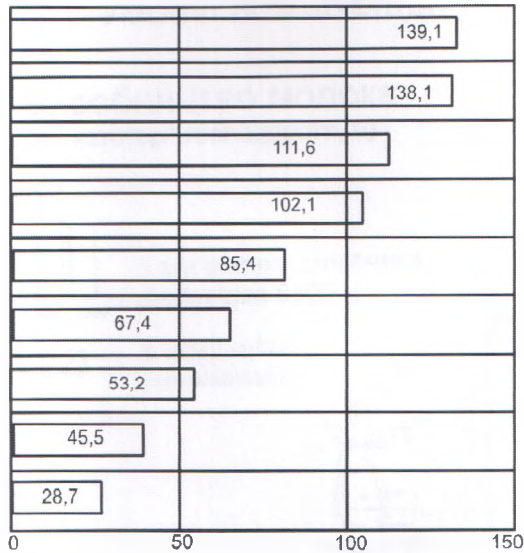
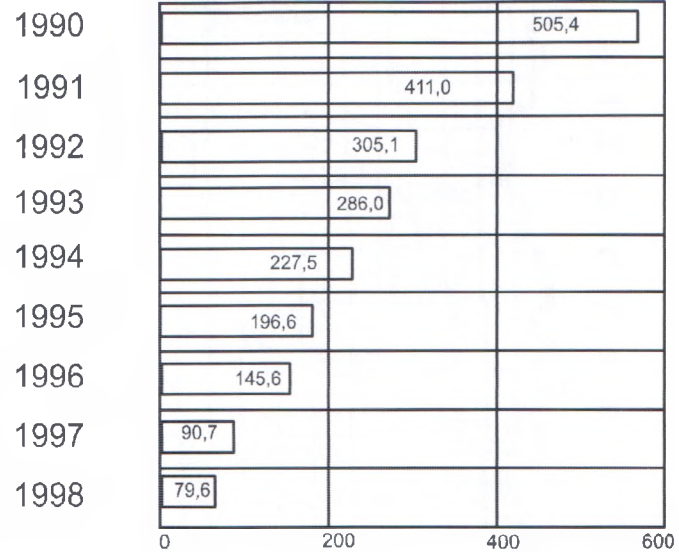
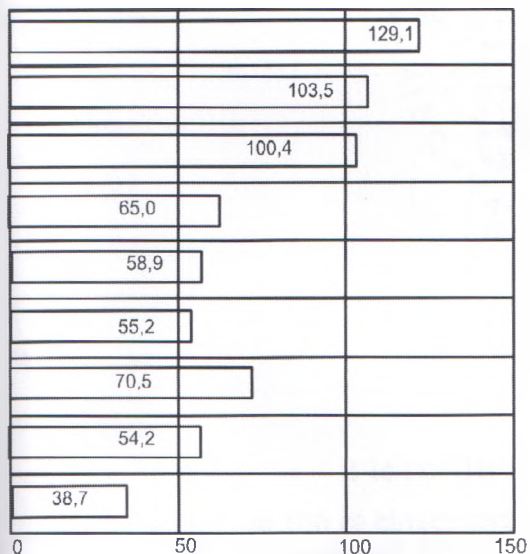
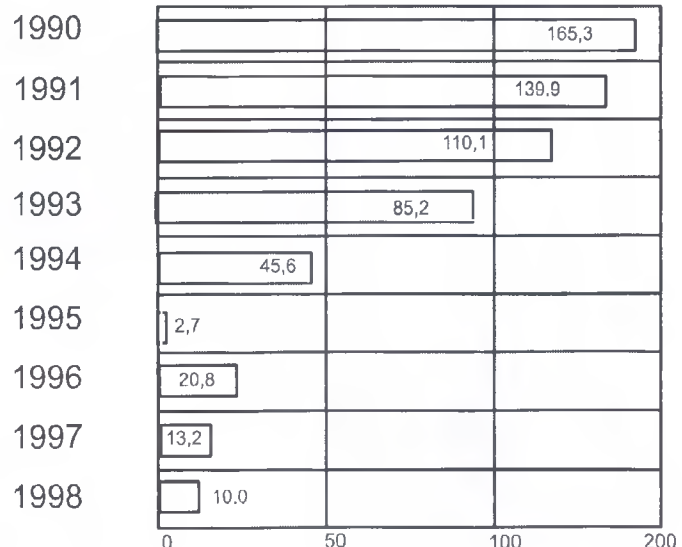
Додаток В

Чисельність поголів'я тварин у всіх категоріях господарств
Тернопільської області

РАЙОНИ	ВРХ				Свині				Вівці, кози				Коні			
	1985		1998		1985		1998		1985		1998		1985		1998	
	тис. гол.	%	тис. гол.	%	тис. гол.	%	тис. гол.	%	тис. гол.	%	тис. гол.	%	тис. гол.	%	тис. гол.	%
Бережанський	65,7	6,6	20,7	4,0	26,2	4,4	7,0	2,3	9,5	6,3	0,9	5,0	2,6	6,5	1,6	3,0
Борщівський	74,9	7,6	28,9	5,5	50,2	8,4	26,7	8,7	11,7	7,7	1,9	11,0	2,7	6,6	2,4	5,0
Бучацький	62,8	6,3	35,1	6,7	36,6	6,1	19,7	6,5	7,6	5,0	1,1	6,2	2,1	5,2	2,3	5,0
Гусятинський	73,7	7,5	39,2	7,5	47,6	8,0	27,0	8,8	8,5	5,6	1,1	6,0	2,2	5,5	2,0	4,0
Заліщицький	48,5	4,8	22,7	4,3	32,9	5,5	17,3	5,7	9,8	6,5	0,7	4,0	2,2	5,4	1,7	3,0
Збаразький	67,9	7,0	37,8	7,2	44,5	7,4	24,3	8,0	8,8	5,8	1,0	5,3	2,6	6,8	3,5	7,0
Зборівський	65,7	6,6	32,2	6,2	34,2	5,7	16,4	5,4	11,5	7,5	0,8	4,3	2,9	7,1	3,2	7,0
Козівський	53,5	5,4	29,7	5,7	29,9	5,0	14,5	4,7	7,7	5,2	1,1	6,0	2,0	5,0	2,3	5,0
Кременецький	59,6	6,0	31,6	6,0	35,1	6,0	22,8	7,4	8,9	5,8	1,0	5,5	3,2	8,1	4,1	9,0
Лановецький	51,2	5,2	25,7	5,0	30,8	5,1	15,0	5,0	6,4	4,2	0,6	3,2	2,9	7,2	3,5	8,0
Монастирський	37,7	3,8	20,4	4,0	18,2	3,0	8,7	3,0	7,9	5,3	1,0	6,0	1,5	3,7	1,8	4,0
Підволочиський	64,9	6,8	39,4	7,5	45,4	7,6	18,5	6,1	12,5	8,2	0,8	4,7	2,0	5,0	1,9	4,0
Підгаєцький	-	-	14,4	2,8	-	-	6,9	2,3	-	-	0,3	1,7	-	-	1,4	3,0
Теребовлянський	85,8	8,7	46,7	9,0	46,9	7,8	23,9	7,8	12,8	8,4	1,7	9,3	3,3	8,2	3,8	8,0
Тернопільський	51,7	5,2	30,8	5,9	39,6	6,6	18,0	6,0	8,0	5,2	1,3	7,0	2,0	5,0	2,0	4,0
Чортківський	66,9	6,7	33,9	6,5	43,0	7,2	18,9	6,2	10,3	7,0	1,7	9,6	2,7	6,7	2,6	5,0
Шумський	56,7	5,7	32,2	6,2	33,0	5,6	17,2	5,6	9,7	6,3	0,8	4,4	3,1	8,0	4,1	9,0
м. Тернопіль	1,4	0,1	1,0	1,9	3,5	0,6	1,4	0,5	-	-	0,1	0,8	-	-	-	-
Всього	989,3	100	522,8	100	598,2	100	305,0	100	152,3	100	17,9	100	40,6	100	44,4	100

Примітка. Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики.

Додаток Д

Динаміка реалізації продуктів тваринництва
сільськогосподарськими підприємствамиХудоба та птиця
(тис.тонн)Молоко
(тис.тонн)Яйця
(млн.штук)Вовна
(тонн)

Примітка. Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики

Додаток Е

Виробництво молока у 1997-1999 рр.

Умовні позначення:

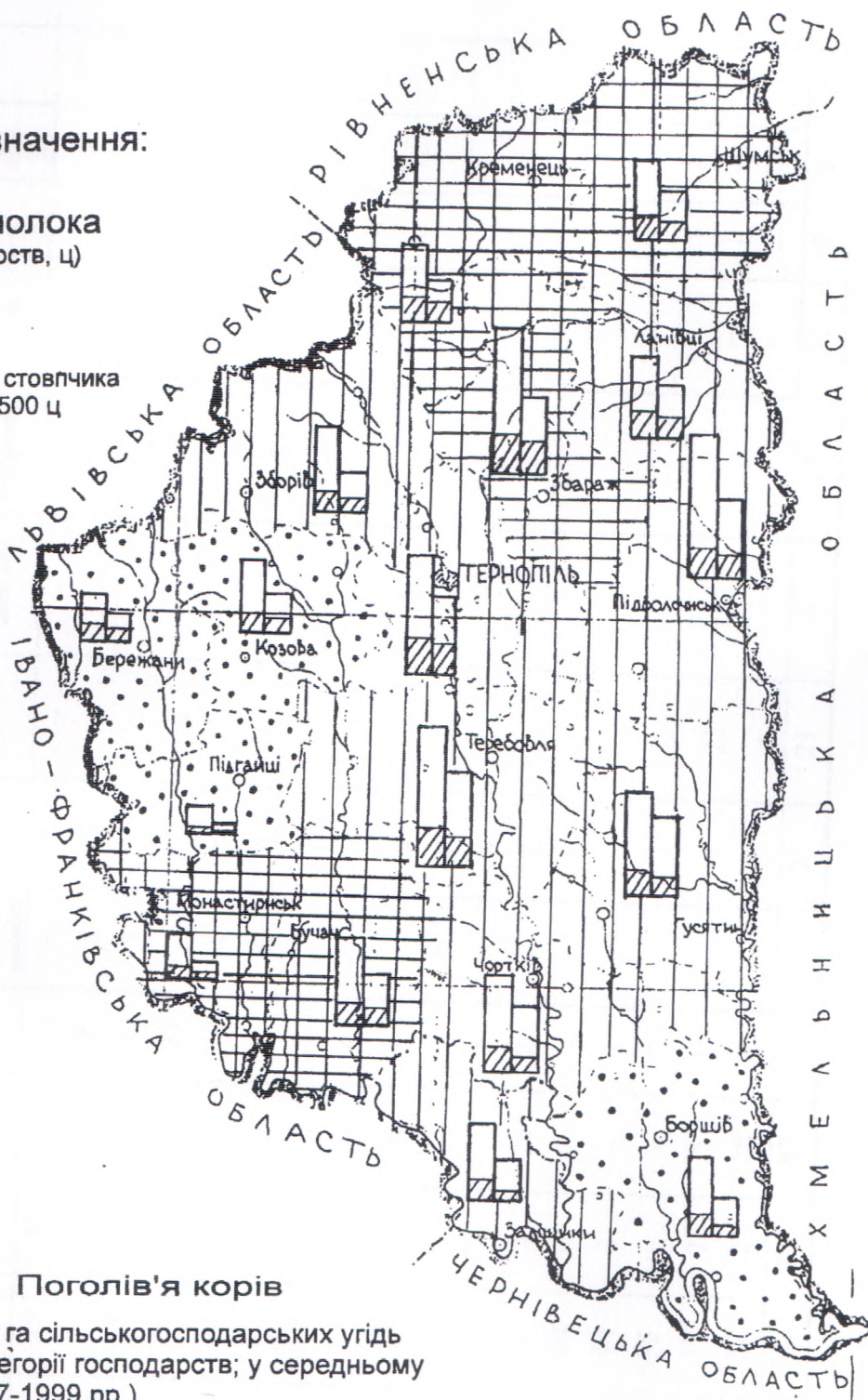
Виробництво молока
(всі категорії господарств, ц)

1 мм висоти стовпчика
відповідає 9500 ц

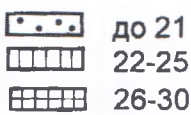

в тому числі
реалізовано

Поголів'я корів

на 100 га сільськогосподарських угідь
(всі категорії господарств; у середньому
за 1997-1999 рр.)

Додаток Ж

Форми сільськогосподарського виробництва в Тернопільській області станом на 1.04.99р.

Райони	Всього	Селянські спілки	Колек. с/г підпр.	ТОВ	Колгоспи з розпайованою формою власності	Агрофірми	Аграрно-акціонерні господарства	Аграрно-пайові підприємства власн. зем. і майн. паїв	Аграрно-пайові та колективно пайові господарства	Товариства, спілки, власники земельних паїв	СГП	ВАТ	АСГ	АСГТ	Асоціації пайовиків
Бережанський	19	15	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Борщівський	33	14	5	6	3	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Бучацький	38	30	—	1	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Гусятинський	40	16	1	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Заліщицький	33	24	2	—	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Збаразький	36	16	—	—	6	1	—	—	9	2	—	—	2	—	—
Зборівський	46	14	15	—	7	—	—	—	—	7	3	—	—	—	—
Козівський	29	16	—	4	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Кременецький	30	—	—	1	—	1	—	5	—	22	—	—	—	—	—
Лановецький	26	7	—	—	9	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Монастирський	22	21	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Підволочиський	33	3	26	2	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Підгаєцький	20	19	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Теребовлянський	44	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Тернопільський	35	—	—	27	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Чортківський	37	2	5	1	—	—	21	—	7	—	1	—	—	—	—
Шумський	32	2	28	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Всього	553	202	82	69	45	25	21	6	17	31	4	1	2	1	1

Примітка. Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Додаток 3

**Територіальні відмінності реалізації м'ясної сировини
заготівельним організаціям і споживачам у середньому за 1996-1998 рр.**

РАЙОНИ	Продано всього, тонн	Заготівельним організаціям		Споживчій кооперації		Населенню через сис- тему громадського хар- чування, оплати праці		На ринку через власні магазини, ларки, пала- тки		За бартерними угодами	
		тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%
Бережанський	539	66	12,2	104	19,3	190	35,3	152	28,2	27	5,0
Борщівський	1286	223	17,3	—		438	34,1	481	37,4	144	11,2
Бучацький	1541	348	22,6	9	0,6	404	26,2	352	22,8	428	27,8
Гусятинський	1821	147	8,1	18	0,9	513	28,2	888	48,8	255	14,0
Заліщицький	1272	158	12,4	66	5,2	682	53,6	334	26,3	32	2,5
Збаразький	2110	435	20,6	30	1,4	470	22,3	1069	50,7	106	5,0
Зборівський	1625	439	27,0	12	0,7	295	18,2	674	41,5	205	12,6
Козівський	1361	191	14,1	48	3,5	323	23,7	523	38,4	276	20,3
Кременецький	1938	704	36,3	31	1,6	273	14,2	342	17,6	588	30,3
Лановецький	1890	296	15,7	33	1,7	695	36,8	567	30,0	299	15,8
Монастириський	848	215	25,4	22	2,6	232	27,4	350	41,3	29	3,3
Підволочиський	2145	141	6,6	43	2,0	507	23,6	1063	49,6	391	18,2
Підгаєцький	506	131	25,9	11	2,2	199	39,3	4	0,8	161	31,8
Теребовлянський	2791	568	20,4	3	0,1	755	27,1	1174	42,0	291	10,4
Тернопільський	2520	238	9,4	4	0,2	825	32,7	1166	46,3	287	11,4
Чортківський	2304	285	12,4	11	0,5	840	36,5	1008	43,8	160	6,2
Шумський	2021	407	20,2	9	0,4	403	19,9	1072	53,1	130	6,4
м. Тернопіль	47	12	25,5	—		6	12,8	29	61,7	—	—
Птахофабрика	141	90	63,8	—		39	27,7	12	8,5	—	—
Всього	28706	5094	17,7	454	1,6	8089	28,2	11260	39,2	3809	13,3

Примітка. Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики